



# **MOLENBEEK (ON)BESPROKEN:**

## **Dynamiek van het verenigingsleven in een achtergestelde en gestigmatiseerde buurt.**

**CSI Flanders case studie rapport 1**

**Thomas Swerts en Stijn Oosterlynck**

Universiteit Antwerpen

**December 2019**

**Flemish strategic basic research (SBO) financed by VLAIO**

## 1 | Executive summary

Dit rapport kadert in een breder onderzoek naar middenveldinnovatie. Concreet zijn we geïnteresseerd in de mate waarin het lokale middenveld zich vernieuwt in de context van een snel veranderende maatschappij. Het rapport focust niet op één organisatie, maar op het lokale middenveld in één gemeente, namelijk in het Brusselse Molenbeek. Net zoals in veel grootstedelijke buurten deden zich in Molenbeek de voorbije decennia **forse sociologische veranderingen voor, zoals immigratie, verarming en gentrificatie**. Wat Molenbeek interessant maakt voor ons is dat het ons toelaat te analyseren hoe een lokaal middenveld zich organiseert in een achtergestelde, multiculturele en gestigmatiseerde grootstedelijke buurt.

In de wetenschappelijke literatuur over het sociale leven en weefsel in achtergestelde buurten wordt al meer dan een eeuw gediscuteerd over de vraag of in achtergestelde en multiculturele buurten sprake is van verminderde sociale controle. Nogal wat sociale wetenschappers, vooral met een Angelsaksische achtergrond, argumenteren dat zulke buurten gekenmerkt worden door sociale *desorganisatie* (een proces van erosie van een bestaand systeem van sociale controle) en een verzwakt lokaal middenveld. In de literatuur duiken een hele waaier aan factoren van sociale desorganisatie op, zowel van economische (desindustrialisatie en de opkomst van een schaduw economie) als van demografische (immigratie en middenklassevlucht), politieke (overheidsinterventie) en culturele (stigmatisering van de buurt) aard. Elk van deze factoren zou de institutionele capaciteit van buurten om samen voor de belangen en ambities van buurtbewoners te ijveren en om de sociale orde te bewaren ondermijnen.

Andere sociale wetenschappers spreken die bevindingen echter tegen. Ze wijzen er onder meer op dat specifieke wijkenmerken zoals de aanwezigheid van bepaalde voorzieningen als buffer kunnen optreden tegen processen van sociale desorganisatie, dat bewoners zich ook kunnen organiseren tegen de stigmatisering van hun buurt en dat er bij gebrek aan formele instituties vaak belangrijke alternatieve vormen van sociale

organisatie ontstaan in achtergestelde buurten, hoe informeel, deviant en in sommige gevallen crimineel ook.

In dit rapport ligt de focus op het identificeren van de factoren van sociale organisatie en desorganisatie in de snel veranderende grootstedelijke wijk die Molenbeek is. We zien het ontstaan, de groei en de neergang van middenveldorganisaties als indicaties van de sociale organisatie of desorganisatie van een lokale gemeenschap. De studie toont aan dat een rijk verenigingsleven en achtergestelde buurten geen *contradictio in terminis* hoeven te zijn en in dergelijke buurten niet enkel factoren van sociale desorganisatie aan het werk zijn.

De studie maakt gebruik van zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden. Ten eerste voerden we een uitgebreide lokale mapping-strategie uit. We gebruikten en analyseerden data van bestaande verenigingsdatabanken om een exhaustief overzicht te krijgen van het Molenbeekse middenveld. Ten tweede namen we diepte-interviews af met sleutelfiguren om een beter inzicht te krijgen in de ontstaansgeschiedenis van, de veranderingen en de verhoudingen binnen het Molenbeekse middenveld. Tot slot werd er een inhoudsanalyse verricht van opiniestukken en interviews uit de traditionele media waarin uitspraken gedaan worden over de lokale dynamiek van het verenigingsleven.

De kwantitatieve analyse van het organisatieweefsel in Molenbeek toont aan dat in tegenstelling tot de voorspellingen uit de literatuur Molenbeek een beduidend hogere verenigingsdichtheid heeft dan de vier Vlaamse centrumsteden die we onderzochten. Verder valt op dat Sint-Jans-Molenbeek niet alleen de hoogste verenigingsdichtheid kent, maar dat deze dichtheid net in de minder welgestelde en meer etnisch-cultureel diverse wijken toeneemt. Zo zijn veel organisaties in Laag-Molenbeek geconcentreerd, dat zowel sociaaleconomisch zwakker als etnisch-cultureel diverser is dan Hoog-Molenbeek.

Aan de hand van kwalitatieve data, verzameld via diepte-interviews, tonen we aan hoe ondanks de materiële en symbolische achterstelling waar Molenbeek als buurt mee te maken krijgt, de aanwezige dynamiek in het lokale middenveld en de hoge verenigingsdichtheid verklaard kan worden. In Molenbeek lijkt iedere maatschappelijke tendens aanleiding te geven tot het ontstaan van nieuw middenveldinitiatief of een aantal bestaande middenveldorganisaties ertoe aan te zetten hun aanbod aan nieuwe noden en

sociale groepen aan te passen. Dat nieuwe middenveld- initiatief lijkt zich echter eerder bovenop het bestaande aanbod te ‘stapelen’ dan dat het dat verzwakt of verdringt, wat leidt tot een gelaagd en gefragmenteerd middenveld.

**Ten eerste bespreken we de impact van politiek-institutionele factoren zoals verzuiling en ontzuiling en de communautaire politiek in Brussel op het Molenbeekse sociale weefsel.** Molenbeek kende gedurende lange tijd een weinig autonoom, verzuild middenveld waarbij de lokale overheid gemeentelijke vzw’s oprichtte als vehikel van sociale controle. Het vorige gemeentebestuur, waarin de PS na twintig jaar leiderschap niet langer aanwezig was, trachtte een hernieuwde invulling te geven aan de relatie tussen de lokale overheid en het middenveld door middel van een ontzuilingsstrategie en de creatie van overlegstructuren. Naast de verzuiling en ontzuiling speelt ook de communautaire taalpolitiek in Molenbeek een belangrijke rol als factor van sociale organisatie, vooral via de subsidiëring van lokale verenigingen door bovenlokale overheden.

**Ten tweede bespreken we de evolutie van Molenbeek van etnische enclave naar super-diverse buurt als factor van sociale (des)organisatie.** We stellen vast dat een aantal gevestigde middenveldorganisaties op de toename van diversiteit in hun wijk reageren door hun aanbod en werking aan te passen. Ook geeft migratie impulsen aan het tot stand komen van zelforganisaties van etnisch-culturele minderheden. Tot slot tonen we aan dat religieuze organisaties en moskeeën die veelal georganiseerd zijn naar etnisch-culturele afkomst een bijzondere plaats innemen binnen het Molenbeekse middenveld. Ook hier lijkt migratie eerder een factor van sociale organisatie dan desorganisatie te zijn, tenminste als het oprichten en functioneren van verenigingen als een indicator van organisatie gezien wordt.

**Ook socio-economische factoren lijken in Molenbeek middenveldinitiatief te stimuleren.** Structurele armoede en werkloosheid zijn zonder twijfel één van de grootste uitdagingen waarmee de gemeente en haar inwoners geconfronteerd worden. De verpaupering van een deel van de Molenbeekse bevolking leidt tot het ontstaan van een informele - en bijwijlen criminele - schaduw-economie. Daarnaast zetten middenveldorganisaties in op initiatieven in de sociale economie als manier om de bestaande drempels naar de arbeidsmarkt te verlagen. Talrijke verenigingen

experimenteren in de gemeente ook met collectieve woonvormen om betaalbaar wonen mogelijk te maken. Armoede en werkloosheid zijn dus opnieuw niet alleen een factor van sociale desorganisatie, maar evenzeer van sociale organisatie.

Cultuur wordt in Molenbeek niet zelden een vehikel om kansarmen het woord te bieden, gemeenschappen te mobiliseren of buurtwerkingen op te zetten. Maar de historische materiële infrastructuur en leegstand die Molenbeek aan haar industrieel verleden te danken heeft, de nabijheid tot het centrum en de (relatief) gesproken goedkope huisvesting trekt ook gentrificatie aan. **De buurt prikkelt die nieuwe stedelijke middenklassers om nieuwe projecten op te zetten en aan het experimenteren te slaan.** De territoriale stigmatisering waar Molenbeek als gemeente mee te kampen heeft, zet bewoners bovendien ook aan om ‘terug te spreken’, een stem in het debat over hun buurt op te eisen en het imago van de buurt te herdefiniëren. Die initiatieven tegen de stigmatisering van de buurt worden lokaal breed gedragen, maar vinden door de geprivilegieerde positie van de nieuwe stedelijke middenklasse meer weerklank als zij betrokken zijn. De laatste jaren strijkt in Molenbeek ook steeds nadrukkelijker een ‘creatieve klasse’ neer die het aanwezige sociaal en cultureel kapitaal in de buurt tracht te (re-)activeren. Initiatieven die gedragen worden door zowel ingeweken als ‘homegrown’ Molenbekenaren destigmatiseren impliciet of expliciet het buurtimago van hun gemeente.

Concluderend kunnen we stellen dat de achterstelling, diversifiëring en stigmatisering van Molenbeek niet zozeer leidt tot de sociale desorganisatie van de lokale samenleving en een algehele verzwakking van het lokale middenveld maar integendeel tot **nieuwe vormen van sociale organisatie en een veerkrachtig, maar gefragmenteerd en gelaagd lokaal middenveld.** Maatschappelijke tendensen lijken telkens opnieuw te leiden tot een aanpassing van het aanbod en de werking van bestaande middenveldorganisaties en tot nieuw burgerinitiatief, sociaal ondernemerschap en zelforganisatie. De innovatie in het Molenbeekse middenveld komt dus voort uit het inspelen door lokale burgers en hun organisaties op voortdurende maatschappelijke veranderingen die nieuwe groepen en nieuwe noden aan de oppervlakte doet komen.

#### **Kernwoorden**

Stedelijke ongelijkheid, stigmatisering, middenveld, achtergestelde buurten

COMMENTS ARE WELCOME [swerts@essb.eur.nl](mailto:swerts@essb.eur.nl) en [stijn.oosterlynck@uantwerpen.be](mailto:stijn.oosterlynck@uantwerpen.be)

University of Antwerp

CRESC – CENTRE FOR RESEARCH ON ENVIRONMENTAL AND SOCIAL CHANGE

Stadscampus, Sint-Jacobstraat 2-4, 2000 Antwerp, Belgium

<https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/cresc/>

**Please refer to this publication as follows:** Swerts, T. & Oosterlynck, S. (2019). *Molenbeek (on)besproken: Dynamiek van het verenigingsleven in een achtergestelde en gestigmatiseerde buurt*. CSI Flanders Working Paper 1. Antwerp: University of Antwerp.

© 2018 OASES-UNIVERSITY OF ANTWERP

Information may be quoted provided the source is stated accurately and clearly.

# Contents

<b>1   Executive summary</b>	<b>2</b>
<b>2   Innovatiematrix</b>	<b>9</b>
<b>3   Inleiding en probleemstelling</b>	<b>11</b>
3.1 Een achtergestelde, multiculturele buurt...	11
3.2 ... en gestigmatiseerde buurt	12
3.3 ... met een rijk verenigingsleven?	14
<b>4   Situering binnen de wetenschappelijke literatuur</b>	<b>16</b>
4.1 Sociale desorganisatie	16
4.2 Economische en demografische factoren	16
4.3 Politieke en culturele factoren	17
4.4 Verloren buurten?	18
4.5 De taal van de straat	19
4.6 Sociale organisatie herbekeken	19
4.7 Molenbeek als onbekend terrein?	20
4.8 Samenvattend: factoren van sociale organisatie en sociale desorganisatie	21
<b>5   Methoden</b>	<b>23</b>
5.1 Lokale mapping	23
<b>5.2 Interviews sleutelfiguren</b>	<b>25</b>
5.3 Inhoudsanalyse	25
<b>6  </b>	<b>Analyse 27</b>
6.1 Buurtecologie van het Molenbeekse middenveld	27
6.2 Wegwijs in het gelaagde Molenbeekse middenveld...	41
6.3 Politiek-institutionele factoren van sociale (des)organisatie: lokale verzuiling, recente ontzuiling en taalpolitiek	41
6.3.1 Van een verzuild verleden...	41
6.3.2 naar een ontzuild middenveld...	47



6.3.3	Bovenlokaal beleid: taalpolitiek en middenveld	50
6.4	Sociaal-demografische factoren van sociale (des)organisatie I: migratie en superdiversiteit	54
6.4.1	Een buurt van aankomst	55
6.4.2	Omgaan met diversiteit binnen bestaande organisaties	58
6.4.3	Zelforganisaties	60
6.4.4	Het moskeeleven en het religieuze middenveld	63
6.5	Socioeconomische factoren van sociale (des)integratie: Sociale economie, huisvesting en de strijd om leefbaarheid in een arme buurt	68
6.5.1	Verpaupering en schaduw-economie	69
6.5.2	Sociale economie en verduurzaming	71
6.5.3	Buurtwerking rond leefbaarheid	75
6.6	<b>Sociodemografische factoren van sociale organisatie II: Gentrificatie, cultuur en burgerinitiatieven tegen territoriale stigmatisering</b>	79
6.6.1	Gentrificatie van de kanaalzone	79
6.6.2	Ruimte voor experiment	82
6.6.3	De burgerrespons op de aanslagen	85
7	<b>Conclusie: De vele gezichten van Molenbeek</b>	95
8	<b>Bibliografie</b>	97
8.1	<i>Wetenschappelijke bronnen</i>	97
8.2	<i>Media- en andere niet-wetenschappelijke bronnen</i>	99
9	<b>Bijlagen</b>	101
	<b>Bijlage 1 Geraadpleegde bronnen lokale mapping</b>	101
	<b>Bijlage 2 Overzicht interviews</b>	102
	<b>Bijlage 3 Geanalyseerde opinie-stukken</b>	103



## 2 | Innovatiematrix

Het ontstaan van nieuw middenveldinitiatief en het aanpassen van bestaand middenveldaanbod aan nieuwe noden en sociale groepen, wat zich vertaalt in een bovengemiddelde verenigingsdichtheid				
Uitdaging	Focus van innovatie	Bron van innovatie	Mate van creatieve destructie	Innovatiestrategie
Arme, multiculturele en territoriaal gestigmatiseerde en voortdurende veranderende wijk verzwakt (potentieel) het sociaal weefsel in wijk en leidt tot sociale desorganisatie	<p><u>Transformatie maatschappelijke verhoudingen (macro)</u>: zeker na de terroristische aanslagen versterkte Molenbeekse middenveld lokale capaciteit om territoriale stigmatisering tegen te gaan;</p> <p><u>Transformatie van inter-organisatorische netwerken en relaties (meso)</u>: verzuilde, controlerende en cliëntelistische relatie tussen lokale overheid en (deel van) het middenveld opengebroken en meer geformaliseerde relatie met adviesraden opgezet</p> <p><u>Transformatie van intra-organisatorische verhoudingen en organisatievormen (meso)</u>: - aantal organisaties slaagt erin aanbod en werking van organisatie aan te passen aan steeds nieuwe doelgroepen - telkens opnieuw ontstaan van</p>	<p>- De innovatie in Molenbeekse middenveld komt voort uit het inspelen door lokale burgers op voortdurende maatschappelijke veranderingen die nieuwe groepen en nieuwe noden aan de oppervlakte doet komen, wat nieuw burgerinitiatief uitlokt</p> <p>- Nogal wat lokale organisaties hebben sterke interne dynamiek, die hen toelaat en aanzet tot regelmatige vernieuwing van werking en aanbod</p> <p>- De concurrentie tussen regionale overheden en het strategische belang om lokaal een stempel te kunnen drukken verklaart de vorming van nieuwe relaties tussen organisaties en bovenlokale subsidiering van lokale middenveldorganisaties</p> <p>- De lokale overheid bevordert tevens innovatie door het</p>	<p>- Nieuw middenveld-initiatief lijkt zich eerder bovenop bestaand aanbod te ‘stapelen’, dan dat te verzwakken of verdringen, wat leidt tot een gelaagd en gefragmenteerd middenveld</p> <p>- Nieuw bestuur bouwde sterk verzuilde en controlerende relatie tussen lokale overheid en (deel van) het lokale middenveld af en verving dit door meer formele en transparante samenwerking (oa. via adviesraden)</p>	<p>- Innovatie lijkt grotendeels binnen organisaties en nieuw initiatief te gebeuren en wordt niet centraal aangestuurd door lokale overheid of grote organisaties, maar te drijven op ‘bottom-up’ reacties op maatschappelijke tendensen</p> <p>- Binnen heel wat lokale, goed uitgeruste organisaties is er institutioneel ondernemerschap. Er wordt op lokale overheden beroep gedaan om administratieve drempels voor de realisatie van innovatieve projecten te overwinnen en creatief ‘gebricoleerd’ met middelen van verschillende overheden</p>

	burgerinitiatief, zelforganisatie en sociaal ondernemerschap vanuit nieuwe sociale groepen of voor nieuwe noden in wijk	oprichten en ondersteunen van middenveldorganisaties en burgerinitiatieven		
--	---	--	--	--

## 3 | Inleiding en probleemstelling

### 3.1 Een achtergestelde, multiculturele buurt...

Historisch gezien groeide Molenbeek in de 19<sup>de</sup> eeuw uit van een boerendorp in de rand van Brussel tot het geïndustrialiseerde ‘Klein Belgisch Manchester’. Dat was het resultaat van een niet-aflatende toestroom aan arbeiders die kwamen werken in de fabrieken, ijzergieterijen en chemische bedrijven die zich langs het strategische kanaal Charleroi-Brussel gevestigd hadden en die hun toevlucht zochten in verpauperde, onhygiënische en slecht geconstrueerde arbeiderswoningen. Ook toen al kende Molenbeek een sterke concentratie van sociaaleconomische problemen. Het ‘Klein kasteeltje’, wat vandaag als open asielen centrum dienst doet, was oorspronkelijk een kazerne voor militairen die paraat stonden om opstandjes onder de talrijk aanwezige arbeidersklasse in de kiem te smoren. Opeenvolgende migratiegolven, van Vlaamse boeren tot Italiaanse gastarbeiders, zorgden er voor dat Molenbeek doorheen de twintigste eeuw een aankomstbuurt bleef. De economische crisis in de jaren 1970 en de trend van de-industrialisatie die hiermee gepaard ging, resulteerden in de stopzetting van de industriële activiteiten in de kanaalzone met massale werkloosheid tot gevolg (Christian Kesteloot, 1994, 1995; C. Kesteloot, 1999) .

Deze erfenis uit het verleden laat ook vandaag nog haar sporen na. Molenbeek is één van de armste gemeentes van België. Bijna 40 % van de bevolking heeft recht op een verhoogde tegemoetkoming en ruim één op tien heeft recht op een leefloon (BISA 2016). Werkloosheid tiert welig in Molenbeek met een derde van de actieve inwoners (27,2%) en bijna vier op tien (37,8) bij inwoners tussen 15-24 jaar (BISA 2018). Met een bewonersaantal van bijna 100.000 (97.005) inwoners en een hoge bevolkingsdichtheid (16.464 inwoners/km<sup>2</sup>) in bepaalde wijken kan Molenbeek met recht en rede een verstedelijkte gemeente genoemd worden (idem). De gemeente heeft tevens een uitgesproken jonge bevolking met ongeveer een derde van haar inwoners (28,7%) jonger dan 18 jaar en een gemiddelde leeftijd van de bevolking van 35 jaar. In tegenstelling tot het beeld van een mono-culturele etnische enclave is Molenbeek een veelkleurige gemeente met 142 verschillende nationaliteiten en ruim 81.5% inwoners met een migratie-achtergrond (Statistiek Vlaanderen 2016). In 2015 had ongeveer 28% van de Molenbekenaren de buitenlandse nationaliteit, van wie Marokkanen, ondanks een daling in de laatste 10 jaar, met meer dan 6.800 personen veruit de grootste groep vormden (BISA 2016: 13). Maar ook het aantal Oost-

Europeanen (Roemenen en Polen; respectievelijk meer dan 3.300 en 1.300 personen) is in 10 jaar tijd meer dan vertienvoudigd (BISA 2016: 13). Wanneer we deze cijfers vergelijken met de rest van het land, zien we inderdaad dat Molenbeek tot de meest structureel achtergestelde buurten in België behoort (zie De Decker & Kesteloot 2002, Van Hamme et al. 2015).

### 3.2 ... en gestigmatiseerde buurt

Er is wellicht geen andere gemeente te vinden op het Belgische grondgebied die de laatste jaren meer internationale naambekendheid verwierf dan het veelgeplaagde Molenbeek. De gemeente kwam in het oog van een heuse mediastorm te staan die een aantal inwoners over haar afriep door de terroristische daden die ze stelden in Parijs (2015) en in Brussel (2016). President Trump vergeleek Molenbeek met een ‘hellhole’ en de Franse opiniemaker Eric Zemmour riep op om niet Raqqa, maar Molenbeek te bombarderen. Internationale media bedeedden de gemeente de roepnaam ‘jihadi capital of the world’ toe en benadrukten dat ‘moslimghetto’s als Molenbeek’ een uniek Europees fenomeen zouden zijn (Boston Globe, 27/3/2016). In tussentijd trachtten extreem-rechtse politici als Filip Dewinter en Geert Wilders hun graantje mee te pikken van de polarisering van het publieke debat door een ‘islamsafari’ te organiseren “langs de plaatsen in Brussel die het ergst getroffen zijn door de islamisering”. Molenbeekse burgers besloten prompt diezelfde dag op het Gemeenteplein een buurtfeest te houden (zie afbeelding 1). Wanneer Dewinter de toegang tot het grondgebied ontzegd werd door de ordediensten, riep Vlaams Belang Molenbeek vervolgens ‘officieel tot no-go-zone’ uit. Pogingen om te verklaren waarom terroristen de gemeente als uitvalsbasis gebruikten, wezen verwijtend richting het ‘lakse beleid’ van oud-burgemeester Moureaux dat sluipende radicalisering met de mantel der ‘islamo-socialisme’ togedekt zou hebben (Vanlouwe 17/11/2015). Talrijke opiniemakers die zich als ‘kenners’ van de gemeente opwierpen, versterkten het idee dat de verpauperde buurten van Molenbeek mono-culturele etnische enclaves zijn waar het enige noemenswaardige verenigingsleven een afspiegeling vormt van de geslotenheid van de moslimgemeenschap (Voeten 19/11/2015, Cohen 11/4/2016). Minister van Binnenlandse Zaken Jan Jambon opperde tezelfdertijd dat hij “Sint-Jans-Molenbeek [wil] opkuisen en de problemen met wortel en tak uitroeien”.

## Afbeelding 1: Islamsafari en buurtfeest



Bron: Vlaams Belang, Facebook

Het feit dat ‘Molenbeek’ in één adem genoemd wordt met radicalisering en terrorisme is een relatief recent fenomeen. In de Belgische context staat de gemeente echter al veel langer symbool als het schoolvoorbeeld van een ‘probleemwijk’. Zo beschreef een Panorama-reportage uit 1987 die heruitgezonden werd naar aanleiding van de aanslagen Molenbeek als een sociaal kruitvat dat elk moment kan springen (*Panorama 1987*):

*[I]n de ... Brusselse randgemeenten broeit er onderhuids veel spanning. Neem nou ... het oude centrum [van Molenbeek], waar zo'n 10.000 mensen wonen, niet alleen aan de rand van de hoofdstad, maar ook van de maatschappij. Over die wijk, Oud-Molenbeek, willen we het vanavond hebben, want Oud-Molenbeek kan model staan voor de problemen waar de moderne grootstad Brussel mee te maken heeft.*

De reputatie van wijken als Oud-Molenbeek en de Havenwijk werd verder besmeurd door de met de regelmaat van een klok terugkerende sociale onlusten. Zo liepen de gemoederen hoog op in 1995 nadat een jongeman van Marokkaanse afkomst werd neergeschoten toen hij op de vlucht sloeg voor een wegcontrole van de Rijkswacht (*Volkscrant 6/4/1995*). Ook in 1996, 1997, 2009 en in 2012, kwam het tot gewelddadige confrontaties tussen jongeren en de ordediensten (zie Kustermans & van Lierde 2014). Zulke uitbarstingen van jeugdprotest worden door externe observatoren steevast aangehaald om de sociale desorganisatie en normeloosheid die zou overheersen in Molenbeek te benadrukken. Frequent geciteerde populairwetenschappelijke publicaties zoals die van Van Amerongen (2015) en journalistieke boeken zoals die van Fraihi

(2006) waarin Molenbeek respectievelijk wordt afgeschilderd als ‘Klein-Marokko’ en ‘Eurabia’ zetten het beeld van het mono-culturele Belgische ‘ghetto’ bij uitstek verder kracht bij.

### 3.3 ... met een rijk verenigingsleven?

In de nasleep van de aanslagen lanceerde Minister Jambon het Kanaalplan, wat onder meer voorzag in een grondige administratieve doorlichting van de vzw's die Molenbeek rijk is. De pers zoomde hierbij voornamelijk in op de 100 vzw's die ‘verdacht’ werden van criminele praktijken zoals terrorisme en drugsdelicten. Wat voor ons als onderzoekers echter minstens zo veel in het oog sprong was het cijfer van 1.546 vzw's die aan deze controles onderworpen werden. Daarvan bleek een aanzienlijk deel onder een gerechtelijke procedure te vallen (546), verdacht te worden van criminele activiteiten (113) en ontbonden te zijn (133). De 49% van de vzw's die in orde zijn, leiden nog altijd tot een ‘verenigingsdichtheid’ van 45 verenigingen per 1.000 inwoners (4,5). Vergelijk dit met het gemiddelde van 2,8 in onze steekproef van 15 Vlaamse (en één Brusselse) gemeenten van erg verschillende grootte. Gegeven het dominante beeld dat van Molenbeek geschetst wordt als een plek met een broos sociaal weefsel, prikkelt deze verenigingsdichtheid dan ook de sociologische verbeelding. Zouden er in Molenbeek dan toch een aantal al dan niet krachtige factoren van sociale organisatie (eerder dan van sociale desorganisatie) actief zijn, tegen het beeld van een achtergestelde, multiculturele en gestigmatiseerde grootstadswijk in?

In de sociologische literatuur, die we in deel 2 meer uitvoerig bespreken, vallen er relatief weinig aanknopingspunten te vinden om de opmerkelijke Molenbeekse verenigingsdichtheid te verklaren. Achtergestelde buurten worden doorgaans in verband gebracht met lage sociale cohesie, een ‘cultuur van armoede’ en een beperkte participatiegraad van inwoners aan het verenigingsleven. Materiële ongelijkheid voedt bovendien sociale spanningen die er mede toe leiden dat achtergestelde buurten een negatief buurtimago krijgen. Zo een negatief buurtimago kan er op haar beurt voor zorgen dat inwoners zich minder sterk gaan identificeren met de buurt waarin ze wonen en, bijgevolg, minder actief gaan participeren in het sociale leven. We komen op die manier met andere woorden al snel in een cirkelredenering terecht waarin materiële en symbolische ongelijkheid zich in elkaar vervlechten tot een wurggreep die elke dynamiek die het lokale verenigingsleven potentieel zou kunnen vertonen bij voorbaat onmogelijk lijkt te maken en tot sociale desorganisatie leidt. *In dit rapport trachten we een antwoord te formuleren op de vraag hoe, ondanks de materiële en symbolische achterstelling waar Molenbeek als buurt mee te maken krijgt, de aanwezige dynamiek in het lokale middenveld en de hoge verenigingsdichtheid verklaard kan worden. Hoe ziet het Molenbeekse middenveld eruit en wat zijn de factoren van sociale organisatie en sociale desorganisatie die hieraan ten grondslag liggen?* We hopen uit

deze analyse te leren hoe een lokaal middenveld zich vernieuwt in een context van snelle en diepgaande sociaaldemografische verandering, in het bijzonder van toenemende armoede en etnisch-culturele diversiteit.

De rest van dit rapport is als volgt gestructureerd. Eerst situeren wij onze probleemstelling in de internationale wetenschappelijke literatuur rond achtergestelde, etnisch-cultureel diverse en gestigmatiseerde buurten. Daarna lichten wij toe hoe wij methodologisch tewerk zijn gegaan voor deze ‘territoriale’ case studie en hoe deze zich verhoudt tot het bredere CSI Flanders project rond middenveldinnovatie. Vervolgens lichten wij de resultaten van het onderzoek toe in twee luiken. Een eerste luik biedt een beknopt overzicht van de sociale geografie van het Molenbeekse middenveld aan de hand van enkele cijfers en cartografische data. Het tweede luik tracht de lezer wegwijs te maken in het meerlagige Molenbeekse middenveld. We belichten achtereenvolgens politieke, sociodemografische, socio-economische en culturele factoren van sociale (des)organisatie. Tot slot bespreken we de mogelijke wetenschappelijke en maatschappelijke implicaties van deze territoriale case studie.

## 4 | Situering binnen de wetenschappelijke literatuur

### 4.1 Sociale desorganisatie

De academische bijdrage van dit onderzoek dient gesitueerd te worden in de stadssociologische literatuur rond buurtleven in achtergestelde buurten. Deze literatuur is sterk geworteld in de zogenaamd ‘menselijk ecologische’ benadering die sociologen van de Chicago School in het begin van de twintigste eeuw ontwikkelden om de impact van stedelijke veranderingen op het sociale weefsel te vatten. Centraal hierin stond het vraagstuk van (verlies aan) sociale controle die het gecombineerde gevolg zou zijn van migratie en verstedelijking. Park, Burgess en McKenzie definieerden ‘sociale desorganisatie’ in dit verband als “the process by which the authority and influence of an earlier culture and system of social control is undermined and eventually destroyed” (Park, Burgess en McKenzie 1925: 107). Migranten, zoals de geëmigreerde Polen die door Thomas en Znaniecki (1918) bestudeerd werden, vertoonden volgens de sociale desorganisatie-theorie deviant en crimineel gedrag omdat er een gebrek aan sociale controlemechanismen aanwezig was in de moderne stedelijke samenleving. De buurten waarin migranten zich ophouden konden daarom, aldus Wirth, enkel gevat worden “als een socio-psychologisch, alsook ecologisch fenomeen, omdat het niet enkel een fysiek feit betreft, maar ook een staat van geest” (1927: 71). Formele organisaties zoals kerken, zelforganisaties en eigen media die geleid werden voor en door migranten in de buurten waarin ze leefden werden wel gezien als een mogelijke remedie om de situatie van sociale desorganisatie en ‘normeloosheid’ om te keren (Thomas en Znaniecki 1918).

### 4.2 Economische en demografische factoren

Niettegenstaande de moralistische ondertoon van en de voorbijgestreefde, aan de biologische wetenschap ontleende metaforen, in deze klassieke literatuur, beïnvloedt de sociale desorganisatie-hypothese in grote mate ook de meer hedendaagse Amerikaanse literatuur rond ‘ghetto’s’ of achterstandsbuurten. Deze gedachte komt op het volgende neer: in arme buurten die relatief sociaal en ruimtelijk gesegregeerd zijn van de buitenwereld, is het te verwachten dat de



dynamiek van het buurtleven pover is. Deze discussie is nauw verweven met de idee dat er een ‘cultuur van armoede’ zou floreren in ghetto’s die sociale afbrokkeling in de hand werkt. Wilson (1987, 1996) bestudeerde deze these achtereenvolgens in de studies ‘The Truly Disadvantaged’ en ‘When Jobs Disappear’. Zwarte buurten verloren volgens Wilson in de jaren 1970 en 1980 hun kenmerken van sociale organisatie, verwijzend naar “een gevoel van gemeenschap, positieve buurtidentificatie en expliciete normen en sancties tegen afwijkend gedrag”(1987: 3). De hoofdoorzaken hiervan lag volgens Wilson enerzijds in de massale teloorgang van industriële werkgelegenheid en dus de erosie van de sociaaleconomische basis van de lokale gemeenschap en anderzijds in de vlucht van de (zwarte) middenklasse, wiens aanwezigheid een ‘sociale buffer’ vormde tegen de sociale problemen die achterstandsbuurtten teisterden. Organisaties in deze buurten, die veelal door middenklassers gestimuleerd zouden worden, geraakten hierdoor in verval of verdwijnen helemaal van de kaart. Desindustrialisatie deed werk als institutie ineens storten in deze wijken en droeg volgens Wilson verder bij aan het verschraken van het buurtleven en buurtinstituten. Op deze manier werd een ‘onderklasse’ gecreëerd die sociaal geïsoleerd is van de rest van de maatschappij en er afwijkende normen en waarden op zou nahouden.

### 4.3 Politieke en culturele factoren

Hoewel het Amerikaanse debat rond ‘ghetto-vorming’ een referentiepunt vormt en blijft voor discussies rond marginalisering in Europa, zijn stadswetenschappers het er over eens dat de ruimtelijke segregatie en etnische concentratie in Europese achterstandswijken minder uitgesproken is (zie Musterd 2005). Er bestaat hier immers nauwelijks een historisch equivalent voor de mate van territoriale en raciale uitsluiting waarmee zwarten in Amerikaanse steden te maken kregen. Dit neemt niet weg dat er ook in Europa belangrijke vragen kunnen gesteld worden over de impact van armoede op het lokale verenigingsleven. Wacquant (2008) bouwt in zijn werk ‘Urban outcasts’ verder op de inzichten vanuit Wilson’s werk om te vergelijken welke mechanismen sociale uitsluiting veroorzaken in achterstandswijken in Chicago en Parijs. Naast materiële en demografische factoren, heeft hij oog voor het symbolische geweld dat de ‘stedelijke hellegaten’ op beide continenten wordt aangedaan (Idem: 223). Achterstandswijken leiden immers onder wat hij ‘territoriale stigmatisering’ noemt, verwijzend naar het buurtstigma dat bovenop andere stigma’s op basis van klasse en ras, marginalisering in de hand werkt. Dit kan er toe leiden dat buurtbewoners zich minder sterk met hun buurt gaan identificeren en, bijgevolg, minder geneigd zullen zijn om actief te gaan participeren in het verenigingsleven (idem: 70).

Wat de structuur en dynamiek van het buurtleven betreft, argumenteert Wacquant verder dat de relatieve aan- of afwezigheid van de staat in de buitenwijken van Chicago en Parijs een fundamenteel verschillende 'organisationele ecologie' in het leven roept (idem: 150-152). Hoewel achterstandswijken in beide steden bestempeld worden als 'organisationeel gebrekkig', ligt de verenigingsdichtheid veel hoger in Parijs (idem: 213-214). Volgens Wacquant heeft de actieve terugtrekking van de staat uit de wijken in Chicago geleid tot 'organisationele desertificatie' waardoor 'hyperghetto's' "een etnisch en sociaal homogeen universum [geworden zijn] gekenmerkt door lage verenigingsdichtheid" (idem: 5; 224). Daartegenover zijn 'anti-ghetto's' heterogene buurten waar talrijke grassroots organisaties, culturele instellingen en publieke diensten terug te vinden zijn die gelieerd kunnen worden aan de welvaartsstaat (idem: 214-217). De over-representatie van de staat ten opzichte van andere formele organisaties versterkt volgens Wacquant paradoxaal genoeg het stigma dat buurtbewoners opgeplakt krijgen als steuntrekkend en hulpbehoevend (idem: 218).

#### 4.4 Verloren buurten?

Uit het voorgaande kunnen we afleiden dat zowel economische (desindustrialisatie; schaduw economie), demografische (migratie; middenklassevlucht), politieke (overheidsinterventie) als culturele (buurtstigma) factoren een sociaal desorganiserende impact kunnen hebben op achtergestelde buurten en de dynamiek van het verenigingsleven onderuit kunnen halen. Waar elk van de aangehaalde auteurs elkaar echter in lijkt te vinden, is in de globale vaststelling dat de institutionele capaciteit van deze buurten om a) collectief voor belangen van buurtbewoners te ijveren en b) de sociale orde te bewaren over het algemeen beschouwd zwak, om niet te zeggen, onbestaande is (zie Sanchez-Jankowski 2008: 7). Dit stemt overeen met Putnam's meer algemene pessimistische diagnose van de teloorgang van gemeenschapszin in 'Bowling Alone' (2000), waarin hij argumenteert dat mensen aan sociaal kapitaal inboeten wanneer ze minder participeren in het georganiseerde verenigingsleven. De talrijke studies die, geïnspireerd op Putnam's werk, op zoek gingen naar verklaringen voor patronen van burgerparticipatie, bevestigden in grote lijnen dat armoede een struikelblok vormt zulke participatie (zie Osterling 2007). Al bij al laten perspectieven die de sociale desorganisatie-these nieuw leven inblazen dan ook maar weinig ruimte voor de mogelijkheid dat achtergestelde wijken als Molenbeek een rijk verenigingsleven zouden kunnen hebben.

#### 4.5 De taal van de straat

Niet toevallig wordt sociale desorganisatie-theorie het felst bekritiseerd vanuit de hoek van stadsetnografen. Etnografische studies van achtergestelde buurten tonen namelijk aan dat er zelfs bij gebrek aan formele instituties belangrijke alternatieve vormen van sociale organisatie – hoe informeel, deviant en in sommige gevallen crimineel ook – aanwezig in achtergestelde buurten. Zo argumenteerde Whyte (1943) in *Streetcorner Society* bijvoorbeeld dat achter de op het eerste zicht gedesorganiseerde Bostonse buurt Cornerville een complex geheel van sociale relaties schuilgaat waarin georganiseerde bendes een belangrijke plaats innemen. In Suttles' studie van de Italiaanse 'sloppenwijk' argumenteert hij dat de onpersoonlijke manier van met elkaar omgaan 'by proxy' via formele organisaties typerend is voor voorsteden, terwijl inwoners in achtergestelde wijken eerder op informele en face-to-face basis met elkaar omgaan (1968: 35). Op een vergelijkbare manier beschreef Anderson (1999) hoe niet normloosheid, maar 'gedragscodes van de straat' bepalen hoe inwoners van achtergestelde buurten in het leven staan. Recenter toonde Venkatesh (2006) aan dat bendes ook belangrijke sociale functies vervullen in achterstandswijken. Non-profit organisaties kunnen tevens deel uitmaken van de 'schaduwconomie' waarin arme buurtbewoners de eindjes aan elkaar knopen (idem: 110-112; 138-139). Samengevat wijzen deze etnografische studies erop dat ook in achtergestelde, multiculturele buurten ook wel wat factoren van sociale organisatie te identificeren zijn, vooral dan in de informele organisatievormen die de dynamiek van het buurtleven bepalen. Maar, zoals Sanchez-Jankowski argumenteert, voeden ook etnografische studies het normatieve idee dat het sociale weefsel in deze buurten niet sterk genoeg is om sociale verandering teweeg te brengen.

#### 4.6 Sociale organisatie herbekeken

Deze studie ontleent inzichten uit voorgaande studies, maar sluit zich eerder aan bij onderstaande auteurs die aantonen dat een rijk verenigingsleven en achtergestelde buurten geen *contradictio in terminis* hoeven te zijn en in dergelijke buurten niet enkel factoren van sociale desorganisatie aan het werk zijn. In *Villa Victoria* toont Small (2004) aan dat de bewoners van de Puerto-Ricaanse buurt in Boston die hij bestudeerde, in tegenstelling tot de voorspellingen vanuit het canon van de stadssociologie, "noch verstoken van sociaal kapitaal zijn, noch politiek apathisch of sociaal geïsoleerd" (idem: 176). Small beschrijft hoe hij er een levendig en divers verenigingsleven aantrof gaande van migrantenorganisaties, kerkgemeenschappen, culturele instellingen tot buurtverenigingen. Dit verenigingsleven is actief dankzij, eerder dan ondanks de materiele achterstelling die deze buurten kenmerkt. Armoede kan dus evenzeer een factor van sociale

organisatie zijn. In grootschalige vervolgonderzoeken (Small and McDermott 2006, Small et al 2008) werd bovendien de idee verworpen dat achtergestelde buurten over één kam geschoren kunnen worden door aan te tonen dat de aanwezigheid en soort organisaties sterk verschilt van buurt tot buurt. Op eenzelfde manier vertrekt McRoberts' studie (2003) van de zwarte Four Corners buurt in Boston van de vaststelling dat er een opmerkelijke dichtheid aan religieuze 'frontstore churches' is. Deze religieuze organisaties vervullen de specifieke subculturele noden van arme buurtbewoners met een diverse etnische, raciale, regionale of nationale achtergrond (idem: 141). Daarenboven dienen deze kerken als opstap naar bewonersactivisme dat gericht is op de verbetering van de buurt. Dat bewonersactivisme ook actief ondersteund wordt door de staat, bewijst het Nederlandse voorbeeld. Schinkel en onderzoekers (2010) ontdekten bijvoorbeeld dat burgerinitiatieven evenzeer in achtergestelde als in meer welgestelde buurten in Rotterdam voorkwamen. Uitermark (2012, 2015) verklaart dit fenomeen door te wijzen op de investeringen die de lokale overheid in deze buurten deed om een stedelijke infrastructuur voor gemeenschapsontwikkeling en buurtparticipatie op te zetten. Maar burgers verenigen zich ook zonder staatsinmenging om hun buurt ten positieve te veranderen. Zo wijzen verschillende studies (Garbin & Millington 2012, Slater & Anderson 2012, Kearns et al. 2013) uit dat het werk van verenigingen erop gericht kan zijn om zich actief af te zetten tegen het buurtstigma door de trots over de eigen buurt uit te dragen.

#### 4.7 Molenbeek als onbekend terrein?

Het Molenbeekse middenveld zelf is relatief onbekend terrein vanuit sociologisch perspectief. Bestaande studies hebben voornamelijk gefocust op het in kaart brengen van het verenigingsleven van mensen met een migratie-achtergrond in Brussel (Jacobs et al. 2004, Jacobs & Swyngedouw 2006, Jacobs & Thys 2009). Deze studies dienen gesitueerd te worden binnen een onderzoeksagenda die erop gericht is het effect van sociaal kapitaal op andere uitkomsten te meten. Deze onderzoekers stellen zich onder meer de vraag of we kunnen spreken van een etnische civiele gemeenschap en hoe de sterkte van netwerken tussen verenigingen een impact heeft op politiek gedrag. Wat echter onderbelicht blijft, is de 'stedelijke ecologie' van deze organisaties, hoe deze verenigingen zich verhouden tot andere lokale actoren en hoe ze al dan niet betrokken zijn op het buurtleven.

Populairwetenschappelijke boeken als 'in Molenbeek' (Vandecandelaere 2015) en 'Undercover in Klein-Marokko' (Fraihi 2016) tonen de voor- en de keerzijde van het Molenbeekse middenveld. Enerzijds schetst Fraihi een beeld van Molenbeekse moskeeën die, naar eigen zeggen

“zo vaak verscholen [zijn] achter garagepoorten en anonieme gevels” (idem: 175). Haar boek schuift schimmige religieuze organisaties, jeugdbendes, mannencafés en de schaduwconomie naar voor als het dominante gelaat van het middenveld in Molenbeek. Formele organisaties zoals jeugdwerkingen en onthaal voor nieuwkomers worden weggezet als weinig effectief, paternalistisch en ‘neo-koloniaal’ (idem: 136-138; 177). Vandecandelaere anderzijds argumenteert dat sociale dienstverlening tekenend is voor Oud-Molenbeek, waar “zowel op het vlak van gezondheidszorg, huisvesting, werkloosheid, onderwijs, jeugd als cultuur ... een leger van sociale instanties in de weer [is] met armoede en stijgingskansen” (idem: 71). Hij laat gevestigde actoren uit het Molenbeekse middenveld aan het woord die samen een ‘sociale lift’ voor buurtbewoners zouden vormen. Desalniettemin blijft de bewijsvoering bij beide boeken anekdotisch en krijgt men zelden of nooit het gevoel een overzicht te krijgen op de morfologie van het Molenbeekse middenveld.

Een belangrijke uitzondering is de recente ‘sociale mapping’ van het Molenbeekse buurtleven die het European Institute of Peace (2017) deed op basis van 406 semi-gestructureerde interviews met buurtbewoners. Hoewel deze studie niet zozeer focust op verenigingen, brengt ze aan het licht dat Molenbekenaars van Noord-Afrikaanse origine significant minder (33%) deelnemen aan het lokale verenigingsleven dan Molenbekenaars van Belgische origine (59%) (idem: 44). Bovendien onderhouden de organisaties waarin de eerstgenoemde groep participeert, minder relaties met verenigingen buiten de buurt (47% ten opzichte van 72%). Mede op basis van deze resultaten besluit het rapport dat er sprake is van ‘sociale isolatie’ en een ‘laag sociaal kapitaal’ binnen de Noord-Afrikaanse gemeenschap in Molenbeek.

In dit rapport trachten we voor het eerst een systematische studie van het lokale middenveld in al haar gedaantes en vormen in Molenbeek te maken. De focus ligt op verenigingen als analyse-eenheid. Daarnaast onderzoeken we hoe Molenbeekse verenigingen zich verhouden ten opzichte van elkaar, lokale overheden en de burger. We willen zicht krijgen op hoe het Molenbeekse middenveld gevormd werd en wordt door de grote sociaaldemografische tendensen die de stedelijke samenleving de voorbije decennia vorm gaven en op welke manier lokale middenveldorganisaties daarop reageerden.

#### **4.8 Samenvattend: factoren van sociale organisatie en sociale desorganisatie**

Aangezien wij ons met dit onderzoek – in de Belgische context althans - op relatief onbekend terrein begeven, stellen wij ons open op ten opzichte van verschillende verklaringsmogelijkheden

die de dynamiek van verenigingen in Molenbeek kunnen helpen toelichten. Op basis van de bovenstaande literatuurstudie, onderzoeken wij meer bepaald de relatieve impact van politieke, economische, demografische en culturele factoren op de sociale organisatie en desorganisatie van Molenbeek, waarbij we de structuur en de evoluties in het Molenbeekse middenveld als indicator van sociale organisatie nemen. Tabel 1 vat de factoren van sociale organisatie en sociale desorganisatie samen. In de analyse die volgt gaan we na in welke mate de vernoemde factoren invloed hebben op de structuur en dynamiek van het lokale middenveld.

Tabel 1: Factoren van sociale organisatie en sociale desorganisatie

Materiele ongelijkheid	1. <i>Politiek-institutionele factoren</i>	Verzuiling en ontzuiling
		Communautaire of taalpolitiek
	2. <i>Sociaaldemografische factoren</i>	Migratie en superdiversiteit
		Gentrificatie, cultureel experiment en burgerinitiatieven
	3. <i>Socio-Economische factoren</i>	Werkloosheid en armoede
		Woningmarkt en leefbaarheidsproblemen
Symbolische	4. <i>Culturele factoren</i>	Multi-religieuze en multi-culturele samenleving
		Territoriale stigmatisering

Ons onderzoek spitst zich voornamelijk toe op het formele middenveld. Toch trachten wij ook aandacht te hebben voor meer informele vormen van organisatie zoals burgerinitiatieven of feitelijke verenigingen. We hebben oog voor alle onderdelen van het middenveld: zowel welzijnsorganisaties- en verenigingen, sociale economie bedrijven als het sociaalculturele verenigingsleven, maar door de lokale focus overwegen de sociaalculturele verenigingen.

## 5 | Methoden

Deze studie beroept zich op een combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden. Ten eerste werd gebruik gemaakt van een uitgebreide lokale mappingstrategie waarbij data ontleend en geanalyseerd werden van bestaande verenigingsdatabanken om een exhaustief overzicht te krijgen van het Molenbeekse middenveld. Ten tweede werden diepte-interviews afgenomen met sleutelfiguren om beter inzicht te krijgen in de ontstaansgeschiedenis van, de veranderingen en de verhoudingen binnen het Molenbeekse middenveld. Tot slot werd er een inhoudsanalyse verricht van opiniestukken en interviews uit de traditionele media waarin uitspraken gedaan worden over de lokale dynamiek van het verenigingsleven.

### 5.1 Lokale mapping

De lokale mapping had als doel om de ‘populatie’ van het lokale middenveld in Molenbeek exhaustief in kaart te brengen (zie Mappingnota<sup>1</sup>). De analyse-eenheid zijn organisaties die een maatschappelijk oogmerk hebben en een bepaalde politieke/civiele rol *en/of* diensten leveren die niet exclusief privaat zijn (idem, p. 3). Er werd binnen het CSI Flanders project voor gekozen om de mapping toe te spitsen op verenigingen die werkzaam zijn in de welzijnssector, de socio-culturele sector en de sociale economie (afbakening van middenveld). Hiervoor werden aan de hand van NACE-codes verenigingen uit de kruispuntbank geselecteerd die tot deze drie sectoren behoren. Omdat niet alle verenigingen noodzakelijk over een NACE code beschikken, werden andere databanken vergeleken met het bestand dat verkregen werd van de Politiezone Brussel-West dat alle actieve vzw’s in Molenbeek bevat (1.255 vzw’s in totaal). Sectoren als gezondheidszorg, onderwijs en cultuur/recreatie/vrije tijd werden buiten beschouwing gelaten (zie eerder vermelde mappingnota voor uitgebreidere rationale). We besteedden, los van deze sectoren, extra aandacht<sup>2</sup> aan meer informele types organisaties zoals feitelijke verenigingen en

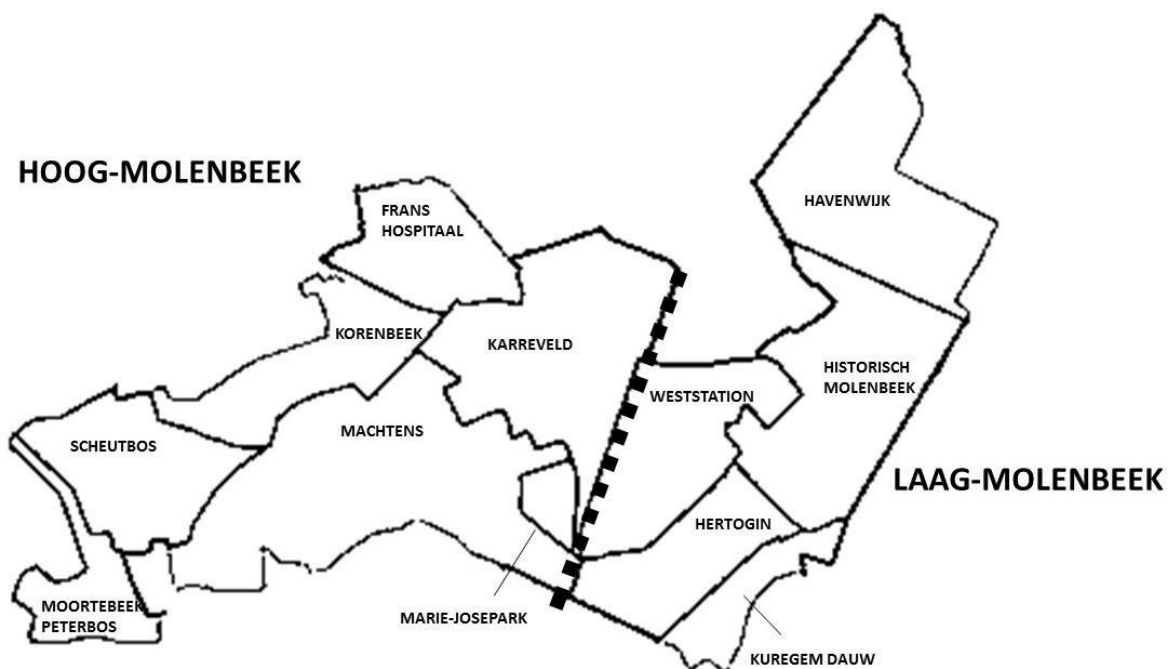
---

1 De mapping nota is te raadplegen via de volgende weblink: <https://www.middenveldinnovatie.be/publicaties/ontwerpnota-mappingmethode-middenveld>

2 Beperkingen inzake tijd en middelen stonden in de weg om de rijkdom van het informele Molenbeekse middenveld in haar totaliteit te capteren. Etnografisch onderzoek is de geschikte methode om beter zicht te krijgen op wat er leeft qua feitelijke verenigingen. Dit onderzoek dient dan ook aangevuld te worden met langdurige etnografie in en rond moskeeën, zelforganisaties en kleinschalige supportersclubs om een volledig beeld te krijgen van het Molenbeekse buurtleven.

burgerinitiatieven. Wat zelforganisaties betreft, zijn verenigingen weerhouden vanuit de politiedatabank wanneer ze een etnisch-culturele en/of religieuze verwijzing hadden in de titel van de organisatie of wanneer ze vermeld werden in de bestanden van koepelorganisaties. Om te komen tot een basisbestand van 425 verenigingen die voldoen aan bovenstaande voorwaarden, werden tot slot data aangevuld, samengevoegd en gekruist<sup>3</sup> vanuit 16 verschillende databanken (zie Bijlage 1 voor overzicht). De mappingdata werden vervolgens kwantitatief geanalyseerd op grootte van de sectoren en ruimtelijke spreiding. Met behulp van ArcGIS software werd het bestand van 1.255 actieve vzw's gebruikt om een eerste zicht te krijgen op mogelijke concentratie van verenigingen in bepaalde delen van de gemeente. Om een meer gedetailleerd zicht te krijgen op de geografie van het Molenbeekse middenveld, werden de 425 organisaties uit het finale mappingbestand aan de hand van hun adressen gecodeerd per wijk volgens de onderverdeling die het BISA hanteert bij de wijkmonitoring. De 12 wijken van Molenbeek worden hieronder weergegeven

Kaart 1: Wijken Molenbeek<sup>4</sup>



3 In de nota 'Lokale mapping Sint-Jans-Molenbeek: Nota's' wordt dieper in gegaan op de exacte werkwijze die hiervoor gehanteerd werd.

4 Marie-Josepark en Scheutbos worden niet meegenomen in de analyse omdat dit vnl. laagbevolkt park/natuurgebied is.



## 5.2 Interviews sleutelfiguren

Via semi-structureerde interviews met sleutelfiguren uit het lokale middenveld en het gemeentebestuur trachtten we de dynamiek van het gemapte verenigingsleven te onderzoeken. Er werd gewerkt met snowball sampling om respondenten te rekruteren. Omdat we geen segmenten van het middenveld over het hoofd wilden zien, werd er actief geprobeerd om een evenredige spreiding te verkrijgen tussen gesprekspartners naar leeftijd, geslacht en etnisch-culturele achtergrond. Er werd gewerkt met een topiclijst die peilde naar de persoonlijke achtergrond van de respondent, haar/zijn visie op het middenveld, de werking van de eigen organisatie (indien van toepassing), samenwerkingen met andere organisaties, relatie met het gemeentebestuur, relatie met buurtbewoners, de omgang van het middenveld met maatschappelijke uitdagingen (armoede, diversiteit, radicalisering) en toekomstvisie voor de buurt. In totaal werden 30 interviews<sup>5</sup> afgenomen in de periode tussen mei 2017 en april 2018 met 35 sleutelfiguren, waaronder vijf vertegenwoordigers van het gemeentebestuur, drie leden van adviesraden, twee bestuurders van gemeentelijke vzw's, en 21 interviews met mensen die verbonden zijn aan niet-gemeentelijke verenigingen als bestuurder, medewerker of vrijwilliger (zie Bijlage 2). De interviews duurden tussen 30 en 90 minuten, met een gemiddelde lengte van ongeveer 60 minuten. Alle interviews werden volledig getranscribeerd met de software ExpressScribe. De interviews werden vervolgens gecodeerd en geanalyseerd met behulp van NVivo 11. De thema's die op inductieve wijze naar boven kwamen via deze codering werden gebruikt om de onderzoeksbevindingen in deel 4 te structureren.

## 5.3 Inhoudsanalyse

Ter aanvulling van de data die via de lokale mapping en interviews verzameld werden, gebruikten we inhoudsanalyse-technieken om secundaire bronnen en krantenartikels door te nemen. Met behulp van de GoPress databank werden 492 artikels geanalyseerd waarin Molenbeekse verenigingen vermeld worden om te verzekeren dat we geen organisaties misten in onze databank. Verschillende interviews die verschenen in BRUZZ met sleutelfiguren uit het middenveld en gemeenteraadsleden werden in Nvivo gecodeerd en geanalyseerd. Om zicht te krijgen op het publieke debat rond de aanslagen, werden tevens 10 opiniestukken die geschreven werden naar aanleiding van de aanslagen tussen november 2015 en november 2016 uit nationale en internationale kranten mee opgenomen in de analyse (zie Bijlage 3). Wat de secundaire bronnen

---

<sup>5</sup> 12 interviews werden afgenomen door studenten in het kader van het vak Leeronderzoek aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen.

betreft, werd materiaal ontleend uit drie recente boeken geschreven door voormalige of huidige gemeenteraadsleden (Turine, Moureaux, Gadaleta). In het kader van het vak Leeronderzoek analyseerden studenten bovendien 1.662 artikels uit Le Soir (801 artikels), Het Laatste nieuws (586 artikels) en De Standaard (275 artikels) om zicht te krijgen op hoe de gemeente en haar verenigingsleven in de media gepresenteerd wordt (zie rapport Leeronderzoek).

## 6 | Analyse

In wat volgt, argumenteren we eerst dat (Laag-)Molenbeek een unieke buurtecologie heeft en dat dit resulteert in een hoger dan gemiddelde verenigingsdichtheid die afwijkt van de theoretische verwachtingen voor achtergestelde, etnisch-cultureel diverse en gestigmatiseerde wijken. In tegenstelling tot de voorspellingen uit de literatuur, tonen we aan dat het net in minder welgestelde en meer diverse wijken is dat de verenigingsdichtheid toeneemt. Vervolgens gaan we dieper in op de verschillende segmenten die het Molenbeekse middenveld rijk is. We gaan na hoe allerlei politieke, demografische, economische, religieuze en culturele factoren factoren van sociale organisatie en desorganisatie zijn en hun impact hebben in het lokale middenveld. We argumenteren tot slot dat de buurtecologie van Molenbeek kansen biedt voor middenveldinnovatie.

### 6.1 Buurtecologie van het Molenbeekse middenveld

Elke poging om zicht te krijgen op hoe het Molenbeekse middenveld gestructureerd is, dient te gebeuren in relatie met de buurt. Buurten hebben effecten op het organisationele landschap. Sampson (2012) argumenteert bijvoorbeeld dat de verenigingsdichtheid in buurten een belangrijke indicatie geeft van het collectief handelingsvermogen van deze buurten. Recent longitudinaal onderzoek naar liefdadigheidsorganisaties in de UK (Clifford 2018) toont bovendien aan hoe verenigingsdichtheid varieert en stabiel blijft doorheen de tijd. Zo vond Clifford een afgetekend hogere verenigingsdichtheid in meer welgestelde dan in achtergestelde buurten. De studie van verenigingsdichtheid is daarom een adequaat instrument dat ons toestaat om te peilen naar de dynamiek van het Molenbeekse middenveld.

Wanneer respondenten gevraagd werden om de dynamiek van het middenveld te beschrijven, werd steevast verwezen naar de sterke historische aanwezigheid in Molenbeek. Zo verwees burgemeester Schepmans naar het feit dat verenigingen eerder actief waren op sociaal-cultureel vlak dan de gemeente (interview 17):

*Molenbeek a toujours eu un tissu associatif important, riche, et euh je dirais que l'associatif était bien plus présent que ça soit sur le plan social, sur le plan culturel est sportif que les pouvoirs communaux*

Johan Leman van Foyer vzw verwijst naar het lokale middenveld als een ‘lappendeken’ met verschillende dekkingsgraad en een territoriale arbeidsverdeling (interview 1):

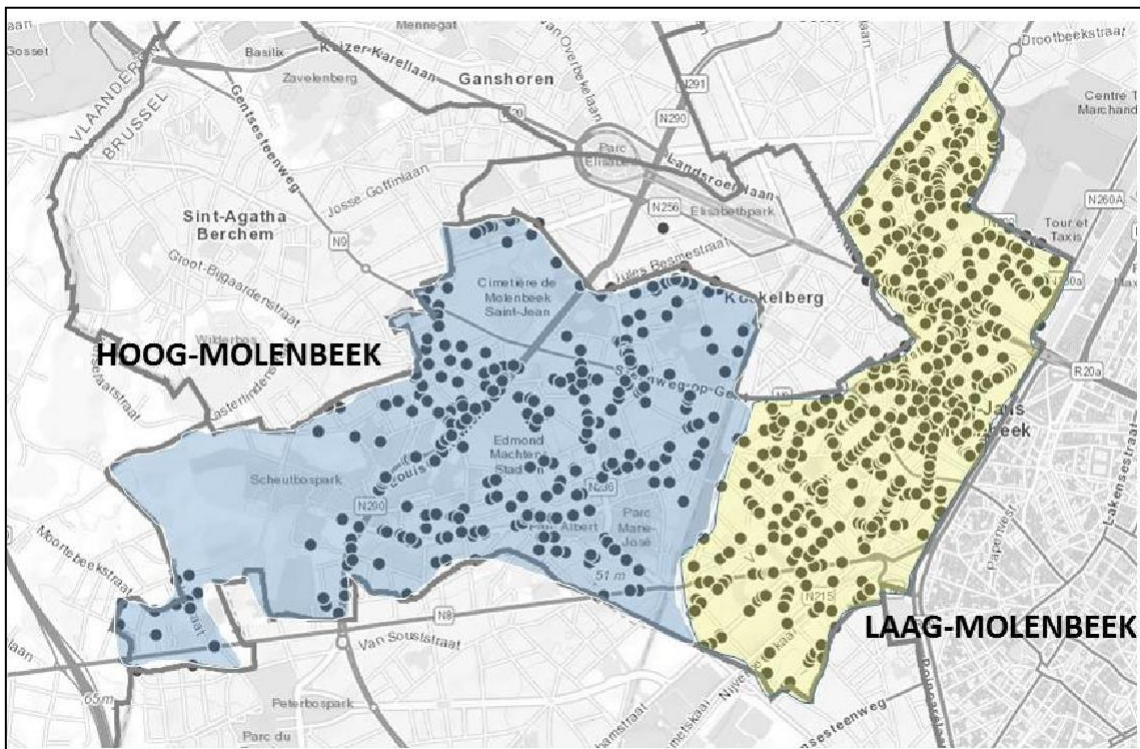
*Molenbeek als gemeente is een lappendeken van opgedeeld sociaal kapitaal dat rond verenigingen zit, herinner u 1.000 vzw's, met daartussen een groep mensen maar die komen niet per se in aanmerking om een evenement in persoonlijke titel in gang te steken. Wie interessant is voor inzet zal op een of andere manier wel contact hebben met een vereniging. Dat is mijn indruk van Molenbeek. Je hebt de Foyer groep, dat begint hier aan het kanaal, tot aan de pierstraat en tot aan de kerk. Daar begint dan vaartkapoen. Zo zit dat. Erg territoriaal voor een stuk*

Ook de voorzitter van Buurthuis Bonnevie stipt aan dat er veel organisaties in dezelfde buurt (Laag-Molenbeek) geconcentreerd lijken te zijn en dat er naar haar gevoel ook verschillen per wijk zijn (interview 17):

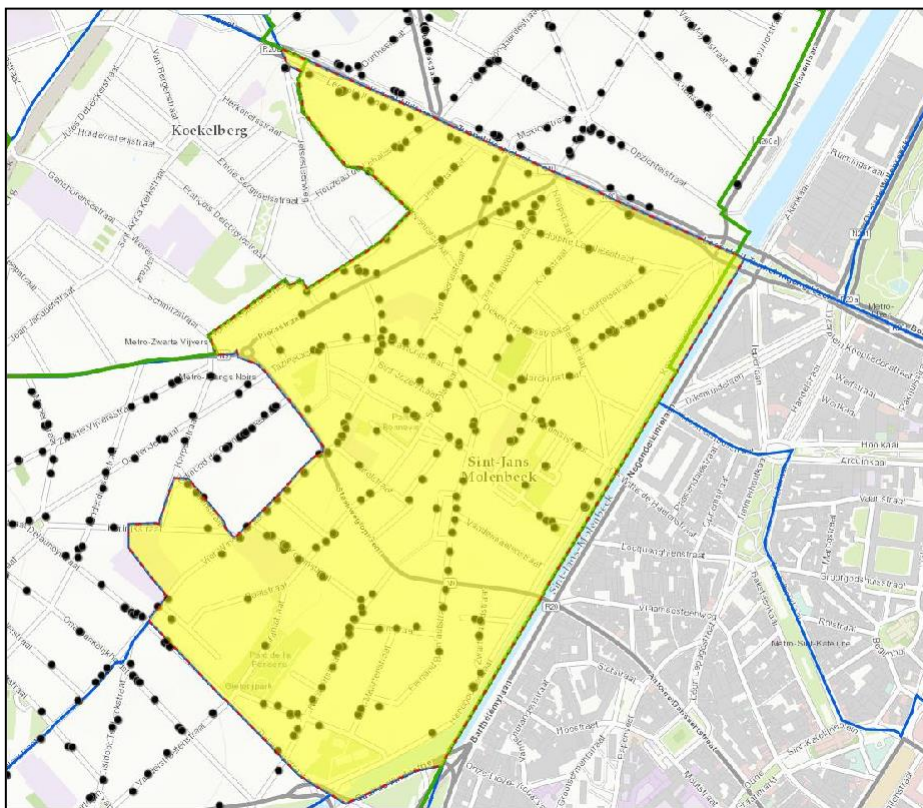
*Molenbeek is een goed beploegd terrein, veel organisaties zijn hier komen werken en dan nog in dezelfde wijk. Hier veel minder, laag Molenbeek maar veel minder in de havenwijk en veel minder aan de kant van Hertogin van Brabant, veel meer hier [historisch centrum nvdv]. Wij hebben ons ook regelmatig moeten herdefiniëren omdat iemand zei: ‘dat doen we ook’.*

Wanneer we een eerste blik werpen op de territoriale spreiding van het middenveld, lijken de uitspraken van de respondenten bevestigd te worden. Op kaart 2 worden de 1.255 actieve vzw's weergegeven voor heel Molenbeek. Wat onmiddellijk opvalt, is het verschil in concentratie tussen Laag- (gele gebied) en Hoog-Molenbeek (blauwe gebied). De meer gedetailleerde kaart van het historisch centrum (kaart 3) laat verder zien dat vele straten bezaaid zijn met meerdere verenigingen. De spreekwoordelijke beelden van het ‘lappendeken’ en het ‘goed beploegde terrein’ lijken hiermee bevestigd te worden.

**Kaart 2: Hoog vs Laag-Molenbeek (alle actieve vzw's)**



**Kaart 3: Actieve vzw's wijk historisch Molenbeek**



Door de beschikbare gegevens over de Molenbeekse bevolking te vergelijken met de gegevens over het aantal verenigingen, kunnen we een meer nauwkeurige maatstaf voor verenigingsdichtheid bekomen. Volgens de meest recente cijfers van het BISA (2018), telt de gemeente Sint-Jans-Molenbeek 97.005 inwoners. Wanneer we uitgaan van het cijfer van 1.546 vzw's die in het kader van het kanaalplan gecontroleerd werden, komen we hierbij uit op een verenigingsdichtheid van *15,9 organisaties per 1.000 inwoners*. De interviews die werden afgenomen met leden van het gemeentebestuur maakten duidelijk dat ook de lokale overheid geen volledig overzicht heeft over het Molenbeekse middenveld. Desalniettemin beschouwt Sarah Turine deze veelheid aan verenigingen als een rijkdom, die zij verklaart door te wijzen op de laagdrempeligheid van de Belgische wetgeving rond het opstarten van een vzw (interview 18):

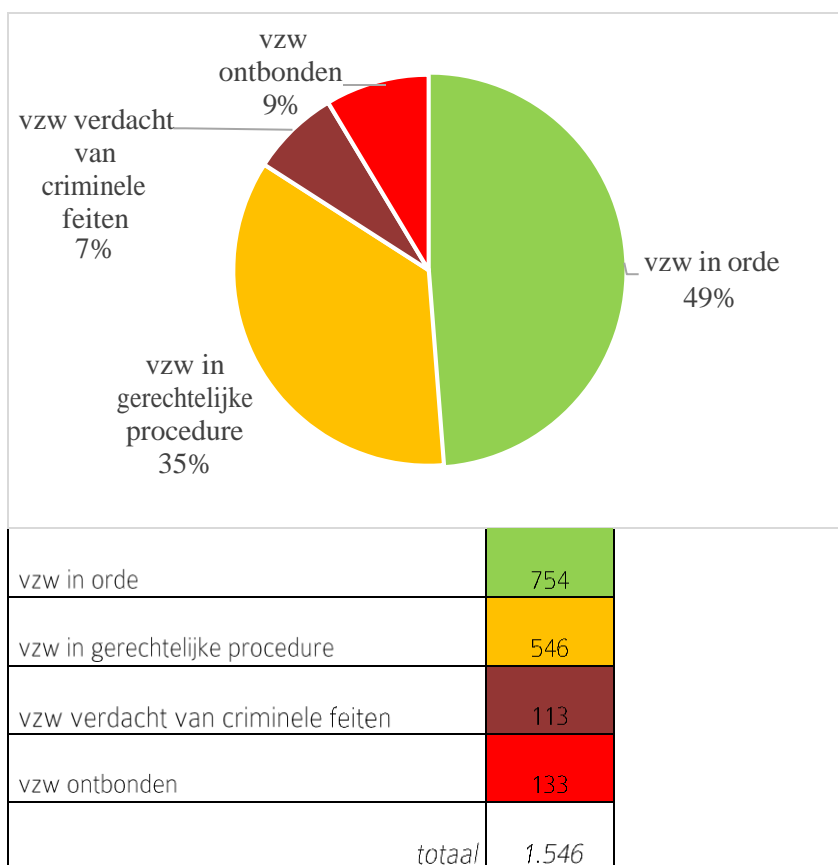
*En fait, même nous [la commune] on a pas une vue globale, par ce que, et pour moi ça c'est une grande force de la vie associative est extrêmement riche, par ce que ... la capacité pour une petite association de ce créer, de se formaliser et même d'obtenir des petits subsides est assez facile et donc il y a une richesse dans la vie associative quand on va en France c'est beaucoup plus difficile si vous pouviez par exemple comparer avec des banlieues c'est dure hein de survivre quand on est une association, voilà donc il y a quand même ça il faut reconnaître, mais donc ça veut dire que il y a une multitude qui n'est pas toujours en contact avec la commune et donc qui ... n'ont pas nécessairement besoin d'être en contact avec le pouvoir local.*

Het is echter net die laagdrempeligheid die het bovengenoemde cijfer mogelijk onbetrouwbaar maakt, omdat niet alle bestaande vzw's noodzakelijk actief zijn. De controles in het kader van het Kanaalplan brachten bijvoorbeeld aan het licht dat verschillende vzw's niet (langer) actief of niet administratief in orde bleken te zijn. Op basis van data die Minister van Binnenlandse Zaken Jan Jambon vrijgaf in de media en het gesprek dat gevoerd werd met de politiezone Brussel-West (interview 4) kan het status van onderzochte verenigingen als volgt weergegeven worden <sup>6</sup>:

---

<sup>6</sup> Hierbij moet wel de kanttekening gemaakt worden dat verschillende bronnen in de media zich lijken tegen te spraken wat het totale aantal vzw's en verdachte vzw's betreft. Wij baseren ons daarom op de gegevens die de politie tegen ons communiceerde tijdens interview 4.

Figuur 1: Taartdiagram status vzw's na controle kanaalplan



Wat hier naar voor komt is dat slechts zowat de helft van alle vzw's in Molenbeek administratief in orde is. Bij iets meer dan een derde van de verenigingen is een gerechtelijke procedure opgestart omdat er administratieve tekortkomingen werden vastgesteld door de politie. Meer dan 133 verenigingen bleken na controle niet meer te bestaan. Tot slot worden meer dan 100 vzw's verdacht van betrokkenheid bij criminele feiten. Het is vooral deze laatste categorie die in het vizier stond van de federale politie. Minister Jambon (N-VA, 29/9/2016) communiceerde hierover in meer detail dat 91 vzw's één of meerdere bestuursleden had met een link naar criminele feiten, 46 een link hadden naar radicalisme of terrorisme, 15 vzw's in verband konden gebracht worden met drugs en nog eens 7 met wapens<sup>7</sup>. Hoewel het hier om een kleine minderheid van alle vzw's gaat, versterkt de berichtgeving omtrent deze laatste groep de idee dat Molenbeek bezaaid is met 'schijn-vzw's' waar schimmige of zelfs ronduit criminele activiteiten zouden plaatsvinden.

<sup>7</sup> Zie sectie 4.2.1. hieronder.

Voor onze doeleinden, nemen we enkel de twee eerstgenoemde groepen mee in rekening. De politie bevestigde dat het aantal effectief actieve vzw's op 1.255 ligt<sup>8</sup>. Een meer accurate maat van de verenigingsdichtheid voor alle sectoren in Molenbeek is daarom *12,9 organisaties per 1000 inwoners*. Dit cijfer is echter nog steeds weinig bruikbaar als vergelijkingsbasis met andere gemeenten. In de context van het CSI Flanders onderzoek werd beslist om de verenigingsdichtheid te berekenen voor een beperkte reeks sectoren (zie sectie 3.1) om vergelijking tussen types gemeenten toe te laten. Vanuit de lokale mapping zijn er volgens deze criteria 437 middenveldorganisaties actief zijn in Molenbeek (zie Tabel 4 hieronder). Dit correspondeert met een verenigingsdichtheid van *4,5 organisaties per 1.000 inwoners*.

De meest relevante vergelijkingsbasis die we binnen het CSI Flanders onderzoek hebben, zijn de centrumsteden. Hoewel Sint-Jans-Molenbeek op het eerste zicht niet aan de criteria van een centrumstad lijkt te voldoen, kent deze Brusselse gemeente ontegensprekelijk een grootstedelijke dynamiek. Daarenboven plaatst haar bewonersaantal van om en beide 100.000 inwoners haar op gelijke hoogte met andere centrumsteden. Wanneer we de beschikbare data van deze Vlaamse centrumsteden bekijken, valt op dat Sint-Jans-Molenbeek niet alleen de hoogste verenigingsdichtheid kent, maar dat deze dichtheid ook beduidend hoger ligt dan het gemiddelde van 2,7 verenigingen per 1.000 inwoners<sup>9</sup>.

**Tabel 3: Vergelijking verenigingsdichtheid centrumsteden met Sint-Jans-Molenbeek (hoog naar laag)**

<i>Centrumsteden</i>	<i>Verenigingsdichtheid (per 1000 inwoners)</i>
SINT-JANS-MOLENBEEK	4,5
KORTRIJK	3,8
HASSELT	3,8
GENT	2,2
ANTWERPEN	1,2
<b>Gemiddelde</b>	<b>2,7</b>

8

In deze categorie bevinden zich vzw's die een waarschuwing kregen om hun administratie op orde te zetten (oranje categorie).

<sup>9</sup> De vergelijking met Vlaamse centrumsteden is op het eerste zicht voor discussie vatbaar, omdat Molenbeek dan wel administratief een zelfstandige gemeente is (met bovendien een inwonersaantal dat aansluit bij dat van de grotere centrumsteden in Vlaanderen) maar deel uitmaakt van de grootstad Brussel. Echter, wat hier relevant is, is de vaststelling dat de verenigingsdichtheid net in een achtergestelde en multiculturele buurt hoger ligt dan het stedelijke gemiddelde, terwijl de wetenschappelijke literatuur hierover anders zou doen vermoeden.



De bevindingen omtrent globale verenigingsdichtheid voor de hele gemeente lijken dus de stelling in de literatuur tegen te spreken dat achtergestelde buurten met een diverse etnisch-culturele bevolkingssamenstelling doorgaans een laag aantal verenigingen zou hebben.

De codering die werd toegepast voor het verkrijgen van het lokale mapping-databestand laat toe om de relatieve aanwezigheid van bepaalde types organisaties verder te onderzoeken. Zo stelt Wacquant' (2008) enerzijds dat organisaties in Europese achtergestelde buurten vaak een verlengstuk zijn van de welvaartstaat. Hierdoor zou men gezien relatief meer middenveldorganisaties in de categorieën 'armoede' en 'welzijn' kunnen verwachten. Door het geïndustrialiseerde en verpauperde karakter van Molenbeek als buurt zou men in de lijn van Wilson (1987, 1996) tevens weinig vormen van initiatieven gericht op werk en buurtbetrokkenheid verwachten. Anderzijds zou men op basis van het werk van Small (2004) en McRoberts (2003) net een rijk netwerk van religieuze en bewonersgroepen kunnen aantreffen. Tabel 4 geeft de soorten organisaties weer per type, gerangschikt van groot naar klein. Figuur 2 representeert de relatieve verdeling van elk deelsegment. Armoede- en gezondheidsorganisaties<sup>10</sup> bestrijken met 51 organisaties tesamen 12% van het Molenbeekse middenveld. Dit ligt, buiten verwachting, lager dan de 19% die deze sectoren gemiddeld innemen in de andere vier gemapte centrumsteden (zie CSI Flanders 2018). We hebben wel enkel cijfers over het aantal organisaties, niet over de grootte van de organisaties, waardoor we niet kunnen uitsluiten dat er minder, maar grotere armoede- en gezondheidsorganisaties zijn. Met 18% is het aandeel ethisch-culturele organisaties ook een stuk hoger in Molenbeek dan de 7% bij de resterende centrumsteden. Wat verder opvalt, is de enorme concentratie aan religieuze organisaties in Molenbeek, waarvan 36 moskeeën en/of moslimorganisaties en 48 in de ruimere categorie kerk en geloofsgemeenschappen vallen. Samen bestrijken zij 19% of bijna een vijfde van het gemapte Molenbeekse middenveld. De 38 organisaties in de categorie ontwikkelingssamenwerking (9%) zijn ook voor het merendeel organisaties van bewoners met een migratie-achtergrond die financiële hulp inzamelen voor hun geboorteland. Het aandeel van organisaties bestuurd door of gericht op bewoners met een migratie-achtergrond kan daardoor ruwweg op 35% geschat worden. Gezien de jonge samenstelling van de Molenbeekse bevolking, is het enigszins opmerkelijk dat het aandeel organisaties in de categorie jeugd met 7,8 % ruim onder het gemiddelde van 13% in de andere centrumsteden.

---

<sup>10</sup> We nemen de cijfers van armoede- en gezondheidscijfers hier samen voor analyse-doeleinden omdat zij het soort organisaties zijn die doorgaans gelieerd worden aan een sterke aanwezigheid (en afhankelijkheid) van de welvaarsstaat.

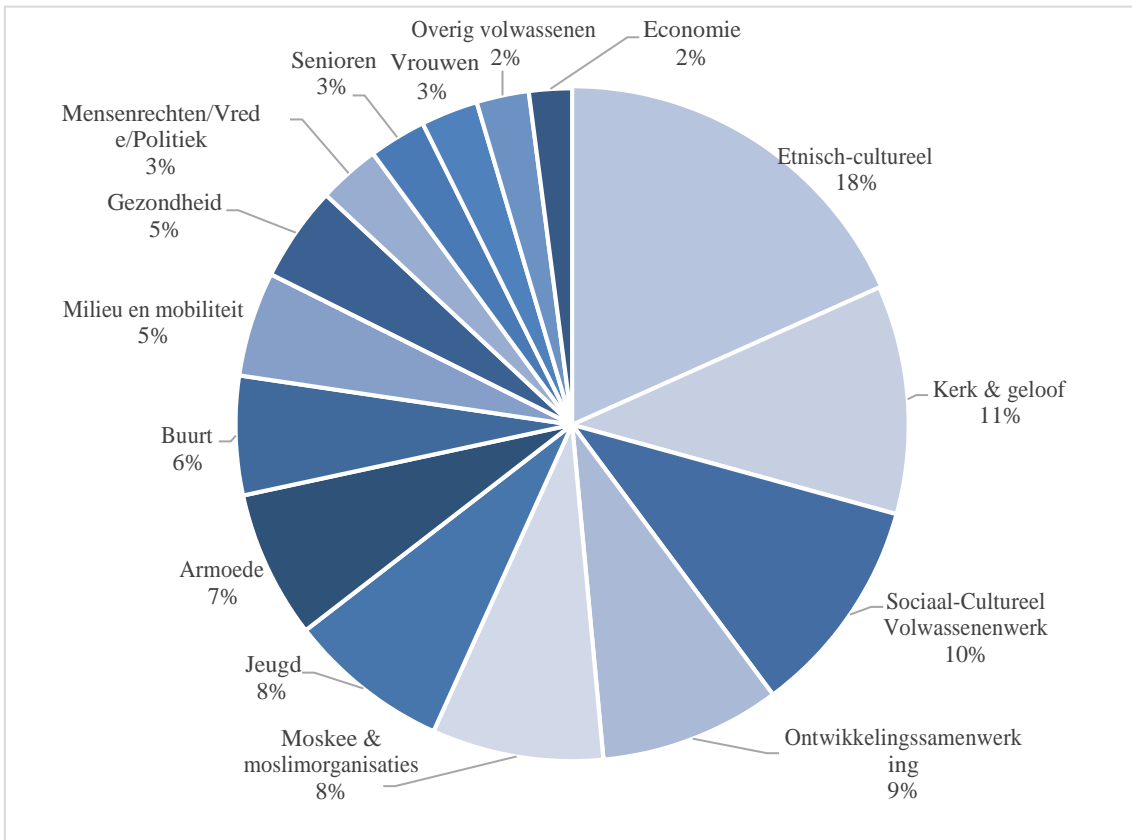
Tabel 4: Soorten organisaties lokale mapping Molenbeek (volgens grootte)

<i>Soort organisatie</i>	<i>Aantal</i>
Etnisch-cultureel	80
Kerk & geloof	48
Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk	46
Ontwikkelingssamenwerking	38
Moskee & moslimorganisaties	36
Jeugd	34
Armoede	31
Buurt	25
Milieu en mobiliteit	22
Gezondheid	20
Mensenrechten/Vrede/Politiek	13
Senioren	12
Vrouwen	12
Overig volwassenen	11
Economie	9
<b>TOTAAL</b>	<b>437</b>

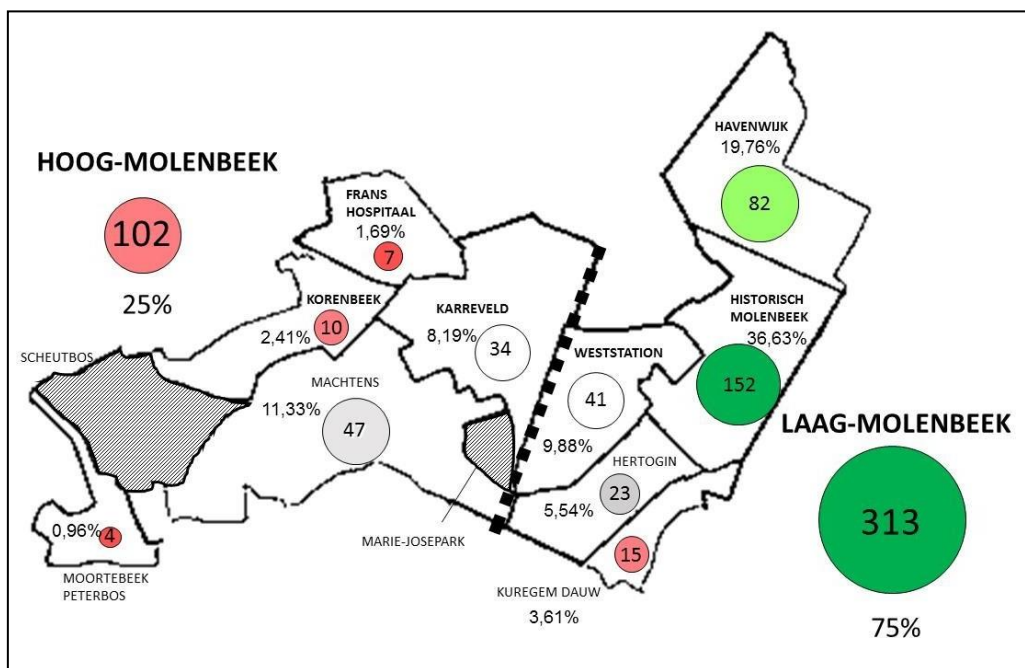
Ook burgerinitiatieven lijken, in lijn met de bevindingen van Schinkel et al. (2010), relatief goed vertegenwoordigd te zijn met 27 initiatieven (of 6,2% van alle organisaties). Wat de relatie tot de overheid betreft, is het van belang op te merken dat 74 organisaties, ofwel 16,9% van alle organisaties, erkend zijn door de VGC en 8 organisaties erkend zijn door de COCOF. De sterke vertegenwoordiging van middenveldorganisaties met een Nederlandstalige signatuur komt later aan bod in sectie 4.2.4.

Teneinde na te gaan of er, zoals verschillende respondenten aangaven, ook verschillen zijn in verenigingsdichtheid *tussen* wijken, werd de indeling van het BISA voor de wijkmonitoring gehanteerd om aan de hand van het adres na te gaan in welk van de 12 wijken elke organisatie actief is. Kaart 4 hieronder geeft het absoluut en relatief aantal verenigingen uit de lokale mapping weer per wijk. Het eerste wat opgemerkt dient te worden is de grote discrepantie tussen Laag-Molenbeek en Hoog-Molenbeek, met respectievelijk 313 en 102 verenigingen. Anders gezegd concentreert 75% van het lokale middenveld zich in de vijf wijken die Laag-Molenbeek uitmaken. Dit komt overeen met de inschatting van verschillende respondenten die we gesproken hebben. Een tweede vaststelling is dat er ook tussen wijken aardig wat verschillen zijn. Zo huisvest de wijk historisch Molenbeek ruim 152 of meer dan een derde van alle organisaties, terwijl de aangrenzende wijk Hertogin slechts 23 organisaties telt.

**Figuur 2: Taartdiagram: segmenten in het Molenbeekse middenveld (volgens aandeel in het totaal aantal organisaties)**



**Kaart 4: Absoluut en relatief aantal verenigingen per wijk**



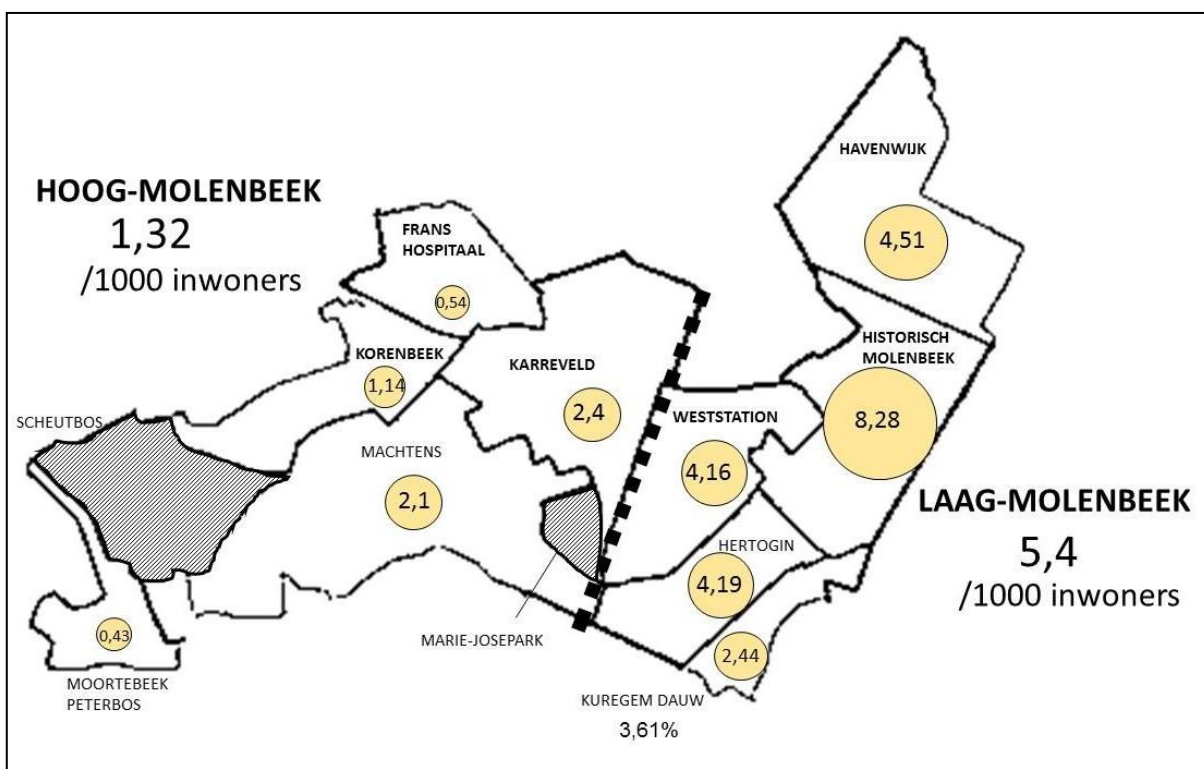
Aangezien bevolkingsdichtheid een mogelijke verklaring kan bieden voor de concentratie van verenigingen in bepaalde wijken, wilden we ook hier nagaan hoe de verenigingsdichtheid er uitziet op wijkniveau. We maakten hiervoor gebruik van het bevolkingsaantal per wijk van BISA. Tabel 5 geeft de verenigingen, het relatief aantal verenigingen, de bevolkingsaantallen en tot slot de verenigingsdichtheid per 1.000 inwoners weer. Ook na controle voor bevolkingsaantallen blijft historisch Molenbeek koploper met een verenigingsdichtheid van 8,28 verenigingen per 1.000 inwoners. De vier resterende wijken die samen Laag-Molenbeek uitmaken vervolledigen de top vijf. Laag-Molenbeek komt hiermee uit op een bovengemiddelde verenigingsdichtheid van 4,72, ten opzichte van lagere verenigingsdichtheid van 1,32 voor hoog-Molenbeek. Het feit dat buurtecologie niet enkel terug te brengen valt tot bevolkingsdichtheid, bewijst de wijk Machtens, die ondanks haar hoge inwonersaantal slechts een verenigingsdichtheid van 2,1 heeft.

**Tabel 5: Verenigingsdichtheid per wijk**

	<i>Wijk</i>	<i>Aantal verenigingen</i>	<i>Relatief aantal verenigingen (%)</i>	<i>Totale bevolking (Aantal inwoners) 2016</i>	<i>Verenigingsdichtheid (/1000 inwoners)</i>
<i>Laag-Molenbeek</i>	HAVENWIJK	82	19,76%	18169	4,51
	HISTORISCH MOLENBEEK	152	36,63%	18347	8,28
	KUREGEM DAUW	15	3,61%	6145	2,44
	HERTOGIN	23	5,54%	5485	4,19
	WESTSTATION	41	9,88%	9853	4,16
<i>Hoog-Molenbeek</i>	KARREVELD	34	8,19%	14195	2,4
	MACHTENS	47	11,33%	22703	2,1
	FRANS HOSPITAAL	7	1,69%	12861	0,54
	KORENBEEK	10	2,41%	8734	1,14
	MOORTEBEEK - PETERBOS	4	0,96%	9410	0,43
	<b>Totaal LAAG-MOLENBEEK</b>	<b>313</b>	<b>75%</b>	<b>57999</b>	<b>4,72</b>
	<b>Totaal HOOG-MOLENBEEK</b>	<b>102</b>	<b>25%</b>	<b>67903</b>	<b>1,32</b>

Kaart 5 geeft de verenigingsdichtheid per wijk nogmaals weer op de kaart van Sint-Jans-Molenbeek.

Kaart 5: Verenigingsdichtheid per wijk



De relatief hogere verenigingsdichtheid in Laag-Molenbeek weerlegt dus verder de eerder geponeerde stelling dat stigmatisering en achterstelling tot minder middenveld zouden leiden. Gevraagd naar een verklaring voor de dynamiek van het buurtleven in laag-Molenbeek, verwees burgemeester Schepmans naar de nabijheid en kansen op ontmoeting als verklarende factor (interview 17):

*Par la proximité, par ce que on vit tous, surtout dans ces quartiers-ci, tout le monde se connaît hein, fin tout le monde se connaît ... le paradoxe c'est que il y a beaucoup d'étrangers et que on se croise et on se salue, on se dit bonjour comment ça va et tout voilà il y a une grande proximité, plus que dans les nouveaux quartiers (Hoog-Molenbeek) voilà et ça s'est-ce qui m'interpelle dans le centre de Molenbeek c'est que on a cette, malgré les difficultés malgré que on a des gens qui sont très différents euh que c'est vrai que on a un repli [...].*

Deze uitspraak staat in tegenstelling met de stelling van oud-burgemeester Moureaux dat de concentratie aan armoede in laag-Molenbeek niet tot een 'sociaal weefsel met grote gaten en met weinig rolmodellen' heeft geleid (BRUZZ 28/2/2018):

*Ik wou dat ik erin geslaagd was om de arme bevolking in mijn gemeente meer te spreiden. Dat is me niet gelukt. De concentratie die je nu ziet (in oud-Molenbeek, red.) leidt tot een soort collectieve wanhoop bij een bepaalde groep, tot een sociaal weefsel met grote gaten en met weinig rolmodellen. De reden waarom dat niet gelukt is? Door massieve tegenkanting van de liberalen, die niet wilden dat er ook sociale woningen kwamen in Hoog-Molenbeek.*

Verweven in deze uitspraak is, in analogie met Wilson (1988), de idee dat de middenklasse een functie als rolmodel te spelen heeft in achtergestelde buurten. Het grote verschil in verenigingsdichtheid tussen Laag- en Hoog-Molenbeek lijkt deze bewering op zijn minst sterk te nuanceren aangezien het verenigingsleven zowel een belangrijke drager is van het sociale weefsel als een indicatie van de sterkte van dat weefsel. (Mogelijks reflecteert het standpunt van Moureaux een visie op wat het verenigingsleven doet en de rol die het opneemt eerder dan dat het een uitspraak zou zijn louter over het aantal verenigingen.) Verder stelt de directeur van het Huis van Culturen en Sociale Samenhang dat er een middenklassevlucht van Laag- naar Hoog-Molenbeek is en, uiteindelijk, de Vlaamse rand (interview 5):

*[L]a topologie, la sociologie de ce que on appelait avant le haut Molenbeek, le Molenbeek résidentiel a fortement changé donc euh il y a la toute une série de nouvelle population, hein le fameux ascenseur social qui vient d'ici qui va là-bas et puis qui va plus loin dans la première couronne Flamande qui continue à fonctionner enfaite et là pour le moment ils sont sur autour du Karreveld de façon assez importante, les commerces changent, ça n'est plus le Molenbeek Karreveld de il y a 10 ans*

De scheidslijn tussen Laag- en Hoog-Molenbeek is niet enkel sociaal-economisch, maar etnisch-cultureel. Verschillende respondenten halen aan dat Hoog-Molenbeek in hun beleving minder divers is dan Laag-Molenbeek. Abdelhak van de vzw l'Epicerie haalt dit als volgt aan (interview 10):

*[D]e nouveau il y a le haut (-Molenbeek) et il y a le bas (-Molenbeek) et il y a encore très fort ce clivage entre les deux et souvent on va faire des trucs pour les blancs au Karreveld et des trucs pour les immigrés ici, et bon là pour le moment j'ai l'impression que il y a des dynamiques ou il y a des échanges mais c'est encore fort marqué territorialement et ça c'est encore quelque chose qui doit changer.*

Maar het profiel van inwoners in Hoog-Molenbeek is volgens de respondenten ook stilaan aan het veranderen. Het gebrek aan verenigingen in deze buurten is volgens voormalig Schepen Gadaleta een lacune waar aan gewerkt moet worden (interview 3):

*De laatste cijfers die ik heb gelezen is dat we [in Hoog-Molenbeek] ook verpaupering van de bevolking aan het meemaken zijn. Er zijn verschuivingen bezig. Ook urbanistische [...]. Die zijn niet gebouwd om die contacten mogelijk te maken, hoge buildings. Behalve de scholen. Voor de rest hebben we geen plekjes, parken, openbare ruimte. Aan Beekkant aan Marie-Josepark zijn we nu bezig met de Nederlandstalige cultuurdienst. Daar was een school, die is nu verhuisd. We proberen die lokalen nu te gebruiken om een uitvalsbasis te hebben voor activiteiten.*

Omdat er slechts 12 wijken in Molenbeek zijn, laat dit ons niet toe om sterke verbanden tussen kenmerken van de wijk en verenigingsdichtheid te testen. Het is echter wel interessant om te kijken of de uitspraken die respondenten deden overeenstemmen met de sociale werkelijkheid. Vanuit het literatuuronderzoek kunnen we afleiden dat de dominante sociale desorganisatie-theorie aanneemt dat verenigingsdichtheid doorgaans lager is a) hoe armer de wijk en b) hoe meer etnisch-cultureel diverse de wijk. Tabel 6 hieronder vergelijkt of patronen van verenigingsdichtheid al dan niet mee lijken te variëren met indicatoren van armoede en diversiteit.

Als indicator voor armoede tonen we zowel het mediaan inkomen per aangifte als de werkloosheidsgraad (zie BISA Wijkmonitoring). De intensiteit van de kleurcodes groen en rood geeft de uitersten in de verdeling visueel weer. Hierdoor kan men duidelijk vaststellen dat hogere verenigingsdichtheid lijkt samen te gaan met wijken met een lager gemiddeld inkomen en een hogere werkloosheidsgraad. Omgekeerd vinden we een lagere verenigingsdichtheid in rijkere wijken met minder werkloosheid. Deze bevindingen plaatsen dus een eerste vraagteken bij de verklarende waarde van de sociale desorganisatie-theorie.

Als indicator voor etnisch-culturele diversiteit gebruiken we op zijn beurt het aandeel vreemdelingen in de totale bevolking en het aandeel inwoners van Noord-Afrikaanse afkomst. Volgens de literatuur zouden buurten met een hoog aantal vreemdelingen en een dominante positie van een etnische groep moeten leiden tot een lagere verenigingsdichtheid. Opnieuw kunnen we zien dat een diversiteit en een sterke aanwezigheid van Noord-Afrikaanse Belgen de verenigingsdichtheid net ten goede lijkt te komen.

Tabel 6: Verenigingsdichtheid per armoede en etnisch-culturele diversiteit (wijkniveau)

	Wijk	Verenigingsdichtheid (/1000 inwoners)	Mediaan inkomen der aangiften (€)	Werkloosheidsgraad (%)	Aandeel vreemdelingen in de totale bevolking (%)	Aandeel van Noord-Afrika (%)
<b>Laag-Molenbeek</b>	HAVENWIJK	4,51	15919,73	35,12	35,55	8,82
	HISTORISCH MOLENBEEK	8,28	14354,52	41,12	31,29	10,29
	KUREGEM DAUW	2,44	14031,42	41,91	43,22	8,79
	HERTOGIN	4,19	15957,515	34,8926847 1	34,06	10,67
	WESTSTATION	4,16	14231,64	42,81	33,87	12,60
<b>Hoog-Molenbeek</b>	KARREVELD	2,4	17549,38	27,43	24,79	5,74
	MACHTENS	2,1	21568,405	19,22	23,41	3,63
	FRANS HOSPITAAL	0,54	21763,48	15,89	23,78	3,00
	KORENBEEK	1,14	20786,515	17,79	20,36	3,47
	MOORTEBEEK - PETERBOS	0,43	17216,71	25,91	18,93	4,33

Ondanks haar beperkingen, laat de beschrijvende analyse hierboven toe om mogelijke factoren te identificeren die de buurtecologie van Laag-Molenbeek en de bijbehorende dynamiek van het lokale middenveld kunnen helpen te duiden. In de volgende deelsectie trachten we aan de hand van interviewdata de achterliggende mechanismen van sociale organisatie en desorganisatie op het spoor te komen die in Molenbeek aan het werk zijn.



## 6.2 Wegwijs in het gelaagde Molenbeekse middenveld...

In de voorgaande sectie hebben we aangetoond dat het Molenbeekse middenveld zich niet gedraagt zoals we op basis van de theorievorming rond dit soort grootstedelijke wijken zouden verwachten. De hoge verenigingsdichtheid, bovendien in de meest arme en diverse delen van Molenbeek, suggereert een hoge mate van sociale organisatie eerder dan sociale desorganisatie. In deze sectie gaan we dan ook op zoek naar de factoren van sociale organisatie en desorganisatie in Molenbeek. Elke poging om de complexiteit en gelaagdheid van het Molenbeekse middenveld te verklaren door te verwijzen naar één enkele factor, zoals bijvoorbeeld economische verandering, is bij voorbaat gedoemd om te mislukken. Wij hebben daarom oog voor hoe politieke, demografische, economische en culturele factoren elk op hun manier tot sociale organisatie en/of desorganisatie leiden en zo hun sporen nalaten in het lokale middenveld.

## 6.3 Politiek-institutionele factoren van sociale (des)organisatie: lokale verzuiling, recente ontzuiling en taalpolitiek

Vooreerst evalueren we de politieke invloed die lokale en bovenlokale overheden uitoefenen op het lokale verenigingsleven en hoe hun beleid de lokale samenleving ‘organiseert’. We bespreken hoe Molenbeek gedurende lange tijd een weinig autonoom, verzuild middenveld kende waarbij de lokale overheid gemeentelijke vzw’s oprichtte als vehikel van sociale controle. Vervolgens bekijken we hoe het huidige gemeentebestuur tracht een hernieuwde invulling te geven aan de relatie tussen de lokale overheid en het middenveld door middel van een ontzuilingsstrategie en de creatie van overlegstructuren. Tot slot bespreken we hoe taalpolitiek en lokale subsidiëring door bovenlokale overheden ‘werelden in een wereld’ in het leven roepen.

### 6.3.1 Van een verzuild verleden...

De gemeentelijke politiek, en meer bepaald de erfenis die socialistisch oud-burgemeester Philippe Moureaux achtergelaten zou hebben na 20 jaar onafgebroken bestuur, wordt sinds 2015 met de vinger gewezen als medeoorzaak voor het ‘sociale verval’ en de vorming van een ‘gettocultuur’<sup>11</sup>. Cliëntelisme, paternalisme en een laissez-faire aanpak ten opzichte van religieus extremisme zijn de verwijten die commentatoren publiekelijk in dit verband maakten na de aanslagen. Maar niet enkel externe actoren bekritiseerden de houding van de gemeente ten

---

<sup>11</sup> Zie Phillippe Moureaux 2015. De Waarheid over Molenbeek. Antwerpen: Horizon.

opzichte van het Molenbeekse burgerleven. In haar boek ‘Molenbeek, miroir du monde’ problematiseert Sarah Turine, in de oppositie voor Ecolo onder Moureaux en schepen onder burgemeester Schepmans, in scherpe bewoordingen de Molenbeekse politieke cultuur (2017: 15-16):

*Pendant des années, la vie politique molenbeekoise a été gangrenée par des pratiques politiques indignes d’une démocratie : paternalisme et assistanat à outrance pouvant dévier vers du clientélisme. Chez certain candidats et mandataires, ces pratiques gouvernent même l’action politique. ... Ces élus politiques, sous couvert de ‘grand cœur’ et de ‘solidarité’ rendent des services aux gens non pas pour les inciter à prendre activement leur place dans la société, mais pour les maintenir dans une position d’infériorité, de fragilité et de redevabilité par rapport à leurs ‘protecteurs’. ... La campagne [électorale] de 2012 m’est donc apparue, dans le chef de certains élus sortants, comme une lutte violente et acharnée pour le contrôle des ressources que sont les marches publics, les subsides associatifs et les emplois dans l’administration. L’accession au pouvoir ... permet de se constituer une clientèle d’électeurs fidèles qui assureront les réélections futures. [A] Molenbeek, nous devons parfois faire face à un clientélisme décomplexé qui ne prend même pas la peine de se cacher.*

Vanaf 1939 werd Molenbeek onafgebroken bestuurd door de socialistische burgemeester Edmond Machtens tot aan zijn dood in 1978. Het middenveld was in deze periode sterk verzuild. Mutualiteiten, vakbonden en coöperatieve winkels houden stevast een uitgesproken socialistische signatuur. In een interview met BRUZZ getuigde een oud-gemeenteambtenaar dat burgemeester Machtens “een grote socialist en een goede patron [was], maar ik moet toegeven dat hij autoritaire trekjes had”. Toen zij op een dag op het kantoor van de burgemeester werd ontboden, deelde hij haar mee dat ze zich moest laten syndiceren “Bij de socialisten uiteraard. Zonder tegenspraak.” (BRUZZ 20/7/2018). Deze anekdote is tekenend voor de manier waarop de socialistische zuil het dagdagelijkse leven in Molenbeek in die tijd structureerde. De directrice van Buurthuis Bonnevie, dat vorig jaar haar 40-jarig bestaan vierde, legt uit dat het lang duurde vooraleer het socialistische stadsbestuur hun neutraliteit aanvaardde (interview 12):

*De vorige colleges, ... één van de oprichters was een pastoor en Vlaming, onze eerste subsidie kwam van Vlaanderen als buurtwerk, dus we waren cd&v-ers. We hebben daar 20 jaar over gedaan van nee we zijn pluralistisch, we zijn tweetalig. Het heeft zo lang geduurd omdat, meestal was het de PS in de meerderheid, die ons constant zag in het spel, als we opmerkingen hadden waren we van de oppositie.[...] En toen men dat niet*

*meer dacht heeft men geprobeerd om te zien of we ‘van de familie’ waren. Toen dacht ik nee we zijn ook niet van de familie. Het heeft heel lang geduurd voordat ze begrepen dat we niet tegen en niet voor zijn.*

In zijn boek ‘De waarheid over Molenbeek’ beschrijft Moureaux hoe hij bij zijn aankomst in 1981 gezien werd als ‘de hoop op vernieuwing’ door lokale mandatarissen (2015: 39). De gemeentelijke middelen die op dit moment voorhanden waren, waren volgens hen ontoereikend om “de aanhoudende verloedering van de volkse wijken in Molenbeek” te keren (idem: 46). Moureaux begon daarom naar eigen zeggen een ‘bedevaart’ langs subsidiërende overheden om middelen aan te trekken. Daarnaast werd er vanuit de gemeente werk gemaakt van “het uitbouwen van nieuwe structuren” (idem: 49). Historisch gezien bestond er langs Franstalige kant een tendens om vertegenwoordigers vanuit het gemeentebestuur in de raden van bestuur van organisaties te laten zetelen. Een medewerker van de gemeente verwoordde tijdens een interview als volgt hoe dit soort praktijken gangbaar werd: “er zijn veel verenigingen die verbonden zijn aan de Parti Socialiste want dat is de grootste partij hier in Molenbeek, die was aan de slag gedurende 20 jaar dus ja, allez, dat is voor mij normaal”. Er bestonden tevens amper formele kanalen als adviesraden waarin sprekers uit het middenveld geconsulteerd werden door de gemeente. Maar Moureaux ging een stap verder door op eigen initiatief vzw<sup>12</sup> op te richten waarin leden van het gemeentebestuur zetelden. Een goed voorbeeld van zulke nieuwe structuren is de gemeentelijke dienst voor begeleiding van nieuwe gevangenen (SCAPI) (idem: 51). Zoals de adjunct-directeur van de gemeentelijke vzw SAMPA benadrukt, laat het werken met de vzw als organisatievorm toe om externe middelen aan te trekken waartoe de gemeente als actor geen toegang heeft (interview 15):

*L’avantage est une para communale même si c’est compliqué dans les statuts, même si c’est compliqué voilà par ce que on a du personnel, moi j’ai pris du personnel asbl ici, des personnes détachées du cpas, mais son patron c’est le cpas c’est pas moi donc voilà c’est beaucoup plus simple, c’est vrai que on a des gens détachées des communes ici, alors c’est vrai que ça crée des statuts différents, c’est pas les même salaire, c’est pas les même choses, c’est pas les même barème, pas les même statut, ... en attendant il y a des subsides qui peuvent arriver par ce que c’est la commune et il y a des subsides qui peuvent*

---

12 Aangezien het initiatief voor de oprichting van deze gemeentelijke vzw’s niet privaat, maar publiek is, voldoen deze organisaties strikt genomen niet aan de definitie van middenveldorganisaties die we bij CSI Flanders hanteren (zie mappingnota). De focus van deze case studie ligt echter op het begrijpen van de invloed die voorgenoemde factoren hebben op de lokale dynamiek van sociale organisatie en desorganisatie in Molenbeek. Wanneer we de term ‘middenveld’ gebruiken, nemen we daarom tevens de gemeentelijke vzw’s en hun relaties met andere middenveldorganisaties op in de analyse.

*arriver par ce que c'est l'asbl et ça ça ne changera pas, donc l'avantage d'être une para communale c'est que on peut aller chercher de l'argent au bout du compte*

Maar het oprichten van gemeentelijke diensten en vzw's maakte ook deel uit van een ruimere, proactieve strategie om greep te krijgen op de sociale problemen in de gemeente en de sociale desorganisatie tegen te gaan. Tijdens de interviews wezen verschillende respondenten op het gewicht dat de gemeentelijke vzw Cellule de Lutte contre l'Exclusion sociale (C.L.E.S.) in de schaal legt in het Molenbeekse middenveld. Deze vzw werd in 1992 opgericht op initiatief van Burgemeester Moureaux. De adjunct-directeur van SAMPA, kaderde de timing van de oprichting van de vzw als volgt (interview 15):

*Enfaite l'asbl a été créé en 92 ... c'était suite aux émeutes ... enfaite que les gens se sont rebellés et que le politique a dit il faut mettre de l'argent et c'est comme ça que ça a été créé enfaite, les grosses communes ont créé les grosses asbl ... [A]pparemment au début l'asbl c'était une maison de quartier, une salle de sport et l'asbl c'est agrandi.*

Het is met andere woorden geen toeval dat er net begin jaren '90, in het kielzog van rellen in verschillende Brusselse gemeentes, nieuwe gemeentelijke structuren het levenslicht zagen. Ook de directeur van het Maison des Cultures benadrukte tijdens het interview dat de buurthuizen die de gemeente in deze periode oprichtte, moeten gezien worden als een poging om sociale controle te installeren in de volkse wijken. Hiervoor werd er actief gebruik gemaakt van rekrutering van 'grote broers' uit deze wijken (Interview 5):

*Tiens toi t'es un bon dans la rue, x avec tes frères, tu fais ça bien maintenant tu vas être animateur voilà donc ça se fait comme ça un peu à la bonne franquette, de façon peu on va dire professionnel ... il y avait une volonté de contrôle social à l'époque, beaucoup que les grands frères qui étaient dans les rues puissent intégrer des sous structures communales ou para communale comme les fameuses maisons de quartier que vous avez forcément entendu qui était une sorte de réponse de la commune par rapport à un système entre guillemets anti-émeute donc ... c'était bien maillé toute la commune pour pouvoir avoir une force de gens locaux pour pouvoir être dans la rue pour calmer les esprits*

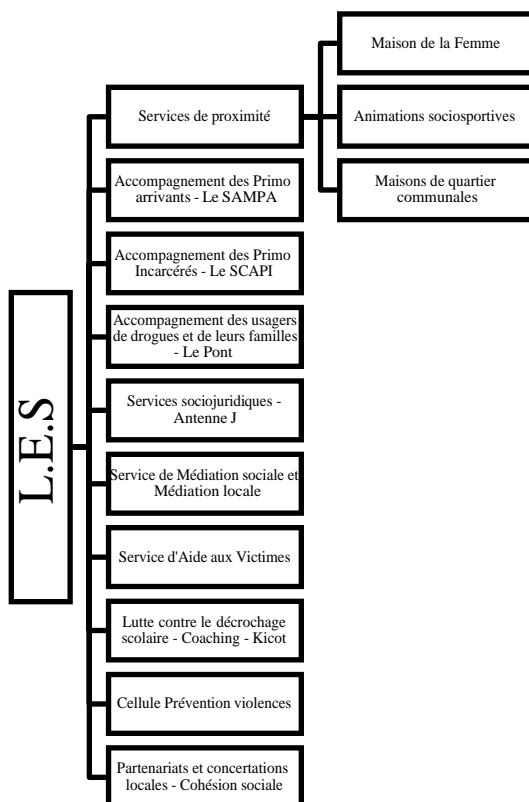
Dit past in de ruimere visie van Moureaux dat '[w]anneer er gevaar blijkt .... We het hele sociale korps moeten mobiliseren' (2015: 67). Spelers uit het middenveld zelf stellen openlijk vragen bij de wenselijkheid en effectiviteit van deze rekruteringsstrategie (interview 12):

*Die [de C.L.E.S.] hebben vanaf het begin ingezet op het aanwerven van mensen uit de wijk. Dat heeft naar mijn gevoel zijn voor en nadelen. In de mate van, in uw*

*selectieprocedure, als je twee mensen met dezelfde capaciteiten hebt, en je neemt die uit de wijk dat is één ding. Maar ze hebben regelmatig mensen uit de wijk gehaald zonder opleiding en die in functies gezet, die op de weg nog opgeleid moesten worden en dat heeft geleid tot dienstverlening van de eigen achtergrond zal ik maar eigen zeggen. En vormen van sociale controle waarbij bepaalde dingen niet worden doorgegeven.*

Moureaux zelf pareert deze kritiek door het volgende te stellen: “[d]eze werkers kenden de straat en gaven onze integratiepolitiek een onbetwistbare meerwaarde” (idem: 105). De vzw groeide sinds haar oprichting uit tot een organisatie met 134 voltijdse werknemers. De L.E.S. biedt een waaier van diensten aan gaande van opvang voor vrouwen van nieuwkomers tot buurthuizen tot de stadswacht. Figuur 3 geeft een beeld van de verschillende deelorganisaties die onder de complexe structuur van de LES vallen:

Figuur 3: Organigram gemeentelijke vzw L.E.S.



Bron: <http://www.molenbeek.irisnet.be>

Onder de koepel van de L.E.S. vinden we ook onder meer SAMPA (Service d'accompagnement des primo-arrivants) terug, die sinds 2000 instaat voor het onthaal van nieuwkomers in de gemeente (zie sectie 4.2.2).

Naast de L.E.S. is het Huis van Culturen en Sociale Samenhang één van de belangrijkste gemeentelijke spelers die actief zijn binnen het Molenbeekse middenveld. Terwijl de L.E.S. het antwoord representeerde van het gemeentebestuur op sociale onlusten, trachtte het Huis een antwoord te bieden op de 'getto-cultuur' en het gebrek aan sociale cohesie in Laag-Molenbeek. Moureaux licht het belang van dit initiatief als volgt toe in zijn boek:

*Het culturele getto? Dat bestaat gedeeltelijk. Toen ik burgemeester werd, was het totaal ondoordringbaar. Ik heb er alles aan gedaan om te vermijden dat het zou uitbreiden, een taak die bijzonder moeilijk bleek. ... De kers op de taart was de opening van het Huis van Culturen en Sociale Samenhang! Het culturele leven in de gemeente stelde in 1990 niets meer voor ... In een programma dat op poten is gezet door de federale regering onder de noemer 'grote steden' zie ik de mogelijkheid ... om midden in 'historisch MolenbeeK' een structuur neer te zetten die openstaat voor culturen ... . Ik denk nog steeds dat het zogezegde culturele getto niet zal veranderen door politimaatregelen, maar door initiatieven zoals die ik heb genomen.*

De directeur van het Huis van Culturen legde in het interview uit dat burgemeester Moureaux er in slaagde om vanuit verschillende bronnen ruim 10 miljoen euro gefinancierd te krijgen om een leegstaand schoolgebouw (zie afbeelding 3) in het historisch centrum om te vormen tot het Huis van Culturen. Wat en hoe dit Huis moest gaan functioneren was echter minder duidelijk omschreven (interview 5):

*Notre très grande maison des cultures et cohésion social est aussi joyeuse avant montage de subventions diverse et varié, hein un beau cocktail, mais sur un programme relativement vide donc à l'époque le programme était tenait en deux lignes hein c'était vraiment une maison pour les habitants qui fasses leur rencontres et leurs dialogues et quoi comment etc. ...Donc en 2003 il y avait une petite équipe de 4 personnes qui tournaient un peu en rond qui ne devait pas quoi faire. Euh et là on m'a juste appelé pour dire tiens est ce que tu veux pas t'occuper de quelque chose qui devrait ressembler à une maison des cultures et la cohésion social mais il y a une équipe de local. ... Donc on est parti sur cette base-là, nous, moi et alors cette petite équipe on a commencé à construire l'idée de on ne va pas faire un centre culturel classique ici on va faire quelque chose qui tourne autour des besoins des gens*

### Afbeelding 3: Maison des Cultures et de la cohésion sociale de Molenbeek (MCCS)



Bron: *Le Soir*, Facebook

Sinds 2003 groeide het Huis uit tot een belangrijke speler in Laag-Molenbeek met een veertigtal werknemers waarvan een tiental volledig gefinancierd wordt door de gemeente. Ze bieden een dertigtal creatieve workshops aan voor kinderen en een twintigtal gericht op volwassenen zoals yoga, oriëntaalse dans, theater en media en er worden regelmatig publieke evenementen en lezingen gehouden.

Volgens burgemeester Schepmans zette de manier waarop de gemeente in de jaren 1990 en 2000 ‘structuren’ opzette in het werkingsveld van sociale samenhang echter kwaad bloed bij autonome middenveldorganisaties die reeds actief waren op het terrein (interview 17):

*Ce qui a parfois provoqué des petites, pas des tensions mais parfois des euh comment dire...il a fallu s'accorder dans la mesure où l'associatif a dit mais nous on l'a toujours fait, pourquoi maintenant vous voulez le faire. Et nous on a plus d'expérience que vous, et l'associatif se méfiait aussi du politique en disant est-ce que il n'y a pas derrière cette investissement dans la cohésion sociale, une volonté politique de mettre la main sur un secteur sur lesquels il ne s'était pas encore occupé jusqu'à présent*

#### 6.3.2 naar een ontzuid middenveld...

Wanneer de PS na de verkiezingen in 2012 de grootste partij bleef, kwam het als een regelrechte schok dat een brede coalitie van de MR, Cdh en Ecolo/Groen Moureaux van het burgemeesterschap kon houden. Een verbindende factor tussen de coalitieleden was de idee dat er een grondige kentering nodig was in de lokale politieke cultuur. Een herstructurering en ontzuiling van de gemeentelijke vzw's vormde een belangrijk onderdeel van deze kentering. Er werd bijvoorbeeld een apolitieke commissie geïnstalleerd voor het toekennen van gemeentelijke

woningen (BRUZZ 22/10/2018). Sarah Turine, die tijdens de vorige legislatuur als Ecolo-schepen voor cohesie werd aangesteld aan het hoofd van de L.E.S. beschrijft de uitdaging die deze herstructurering inhield, als volgt (2017: 145-146):

*[L]es politiques paternalistes et occupationnelles n'ont fait que renforcer le repli identitaire qui enferme, la grande précarité sociale et économique de nombreuses familles. ...Au niveau de la cohésion sociale et de la prévention, ma plus grande tache avait été de reformer l'asbl Lutte contre l'exclusion sociale (LES) une grande asbl paracommunale ... qui s'était construite depuis vingt ans d'opportunité de subsides en opportunité de subsides, sans réelle cohérence et cohésion entre les projets et les services. Cette institution, sans politique des ressources humaines ni procédures, sans prise en compte des changements de société, a souvent laisse les travailleurs seuls, sans mission claire, face à la réalité de terrain. ... Reforme une institution de 150 travailleurs, gagner leur confiance et les convaincre du bien-fondé et de la nécessité du changement, bouleverser leur philosophie en passant d'une politique occupationnelle a une politique émancipatrice, d'une offre de services a un projet communautaire construit avec les habitants, fut une tache extraordinairement difficile.*

Wat deze hervorming extra moeilijk maakte, aldus Turine, was de verdeelsleutel van gemeentelijke middelen die in de jaren voordien de werking van de LES had gegarandeerd. De LES werd hierdoor aldus Turine “een organisatie die zich nooit de vraag van overleven moest stellen, omdat ze verbonden was aan de gemeente en bij zichzelf zei: wij blijven in elk geval altijd bestaan”<sup>13</sup> (interview 18). Deze cultuur doorbreken was moeilijk door de historische precedent die hierdoor was geschapen onder PS-bestuur (interview 18):

*Alors il y a un historique néanmoins qui il m'est difficile de supprimer ... qui disait la moitié des subsides vont à la LES et l'autre moitié va au secteur associatif. Independent, et donc ça c'est toujours le cas, par ce que maintenant la LES elle existe ... c'est difficile de supprimer des emplois donc voilà c'est comme ça mais par contre on a quand même ouvert et c'est pas toujours les mêmes autres associations qui, donc voilà ça a été un premier changement*

Ondanks deze maatregelen, speelt het gebrek aan structurele middelen de gemeente echter nog steeds parten. Molenbeek heeft een deficitaire begroting sinds 2008 en een negatief gecumuleerd

---

<sup>13</sup> Eigen vertaling Frans-Nederlands.



resultaat sinds 2012 (zie BISA 2016: 8). Bij het toekennen van gemeentelijke subsidies lijkt het vanuit de interviews dan toch vooral een kwestie te zijn van op de persoonlijke radar te staan van de schepenen in kwestie. De schepenen gaven ook onafhankelijk van elkaar aan dat er weinig coördinatie is op gemeentelijk niveau over de manier waarop subsidies worden toegekend. De algemene bevinding dat er een gebrek aan middelen is om de grootstedelijke problemen waar Molenbeek mee te kampen krijgt te bestrijden, leidt volgens verschillende respondenten echter niet noodzakelijk tot een algemene malaise of verschraling binnen het middenveld. De Schepenen van Welzijn argumenteerde bijvoorbeeld dat het net binnen de context van daling van overheidsmiddelen is dat er een grote creativiteit aan de dag gelegd wordt door verenigingen om met beperkte middelen aan de slag te gaan (interview 2).

Wat de relaties tussen de gemeente en het middenveld betreft, stipte voormalig Schepen Gadaleta aan dat er sinds het begin van de (vorige) legislatuur meer naar een paritaire logica wordt gestreefd in de relatie tussen de gemeente en het middenveld (interview 3):

*[Gemeentelijke vzw's] worden alleen maar samengesteld door politici of verkozenen in de gemeenteraad of mensen die aangeduid worden door een partij. Dus dat is waar ik persoonlijk moeilijk mee heb. ... In die zin is dat een voorbeeld van een middenveld dat geen echt middenveld is. ... Dat was een typische manier van werken wat wel een duidelijke trendbreuk is geweest met het nieuw college. Waar de samenwerking met het middenveld meer, veel meer op zijn plaats is. Meer in een paritaire logica. ... [E]r is een verandering van mentaliteit, met de manier waarop ze met middenveld zijn omgegaan.*

Ook de voormalige Schepen Gilles-Goris gaf aan dat ze sinds het begin van haar mandaat volop inzet op het aanhalen van banden met verenigingen. Ze beweerde dat organisaties die al lang actief waren in de gemeente, voor het eerst in contact kwamen met het gemeentebestuur wanneer ze hen opzocht. Ze moedigde tevens de oprichting van een ouderenraad en jongerenraad aan, maar weigerde vervolgens om de raad zelf voor te zitten “omdat ze niet wou dat het een politieke aangelegenheid zou worden” (interview 3):

*Je pense qu'il y a de plus en plus de connexion entre la commune et les associations. ... Je pense que certain échevinage cherche vraiment à être en lien avec la société civil, être en lien avec les associations, être plus proche de l'habitant que peut être que avant... [Q]uand j'arrive quelque part, surtout au départ on me disait régulièrement 'oh mais c'est la première fois que on vient nous voir'. Donc ... je sens qu'il y a une appréciation de la société civile, ... des associations, ils apprécient d'entrer en lien et d'être reconnu.*

De vernieuwde contacten tussen schepenen en gevestigde middenveldorganisaties werden ook gedeeltelijk geformaliseerd. Zo bestaat er sinds kort een seniorenraad en jeugdraad in de gemeente, maar de personen in deze raden spreken hier wel ten persoonlijke titel. Er werden tevens een Nederlandstalige cultuurraad, een para-communale ‘Concertation Cohesion Sociale’ en een interculturele/interconfessionele groep opgericht waar vertegenwoordigers van organisaties aanwezig zijn. Deze ingrepen tonen aan dat de gemeente nu meer dan voordien de hand uitsteekt naar het middenveld. Hierbij moet wel de kanttekening gemaakt worden dat in de adviesraden vooral gevestigde spelers teruggevonden kunnen worden die al lang actief zijn op het terrein. Voormalig Schepen Gadaleta gaf wel aan dat de gemeente door middel van een aanwezigheidspolitiek en het bevorderen van contact met burgers aansluiting tracht te zoeken bij meer informele feitelijke verenigingen en burgerinitiatieven. Maar ondanks deze inspanningen, heeft de gemeente slechts een zeer beperkt overzicht van het middenveld in Molenbeek. Algemene lijsten over alle domeinen heen zijn niet beschikbaar. Bovendien bestaat er geen formele erkenningsprocedure voor organisaties op gemeentelijk niveau. Desalniettemin verhogen deze initiatieven volgens de respondenten uit het middenveld wel het contact en de aanspreekbaarheid van de schepenen. Zoals Schepen Gadaleta echter zei, blijft het risico op cliëntelisme reëel:

*Ik denk dat wat je doet als schepenen zeker in een gemeente is aanwezig zijn. Je geeft je visitekaartje. ... Lokaal niveau heeft een groot voordeel dat je contact met de burgers heel direct kan zijn. Hier is geen lange wachtrij om een afspraak met mij te regelen. Mijn gsmnummer staat op de website. Gelijk wie kan contact op nemen. Keerzijde van de medaille onder ons gezegd, als je niet met goede bedoelingen doet, dat kan wel een soort van cliëntelisme worden. Die nabijheid, en zo dicht bij de burgers is een groot voordeel maar in een bepaalde politieke cultuur ga je ook cliënteel hebben. Dat bestaat nog in de gemeente.*

### 6.3.3 Bovenlokaal beleid: taalpolitiek en middenveld

In de voorgaande secties toonden we aan hoe verzuiling en, meer recentelijk, ontzuiling belangrijke politiek-institutionele factoren zijn die het Molenbeekse verenigingsleven structureren. De ontstaansgeschiedenis van de gemeentelijke vzw's wijst echter tegelijkertijd op de significante lokale invloed van bovenlokale overheden in Molenbeek. We hebben in dit rapport noch de tijd, noch de ruimte om de complexiteit van de politieke institutionele structuur die eigen is aan Brusselse gemeenten uit te doeken te doen. Voor onze doeleinden volstaat het in het achterhoofd te houden dat zowel de federale overheid, het Brussels Hoofdstedelijk gewest, de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) aan Nederlandstalige kant en de COCOF aan

Franstalige kant bepaalde bevoegden hebben op Molenbeeks grondgebied. Dr. Johan Leman van Foyer vzw had het volgende te zeggen over deze situatie (interview 1):

*Een problematiek in heel Brussel is als men een probleem aanpakt, is voorafgaand van de aanpak van het probleem is er een opsplitsing van bevoegdheden. Men ziet iets dat men denkt een probleem te zijn. Men gaat er niet direct op af. Men analyseert eerst wiens bevoegdheid dat zou kunnen zijn. Daar heb je iets dat vrij uniek is in België, of meer uniek is voor Brussel dan voor België. Dat is het aantal niveaus en instanties dat al bevoegd kan heten voor een bepaald iets. Zijnde het federale, de twee gemeenschappen, twee van de drie gewesten, 19 gemeenten. Dit is een realiteit, ook als je het middenveld wilt benaderen. Elk niveau heeft een visie op het middenveld en wat het geprefereerd middenveld is.*

De voornaamste manier waarop bovenlokale overheden voet aan de grond trachten te krijgen in Molenbeek is via het uitreiken van subsidies of het ontplooiën van projecten, dus door het stimuleren van het verenigingsleven. Hierboven werd reeds aangehaald hoe de gemeente in de jaren 1990 en 2000 middelen van het federale Grootstedenbeleid aantrok om gemeentelijke vzw's als de L.E.S. of het Huis van Culturen op te zetten. Ook het federale Kanaalplan heeft – zij het eerder indirect - invloed op het Molenbeekse verenigingsleven. Wat het gewestelijk niveau betreft, zijn de wijkcontracten een belangrijke manier waarmee het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de gemeente de revitalisatie van achtergestelde buurten en het aanhalen van banden met burgers in die buurten tracht te bewerkstelligen. Verenigingen kunnen hier bij betrokken worden door actoren van de gemeente, OCMW's en andere organen van algemeen nut. De wijkcontracten zijn tevens een drijvende kracht achter de heropleving, maar ook gentrificatie van de Kanaalzone (zie sectie 6.6.1).

Het zijn vooral de Vlaamse en de Franstalige Gemeenschap die de morfologie van het Molenbeekse middenveld op de meest zichtbare manier beïnvloeden en factoren van sociale organisatie zijn. De communautaire dimensie die ook in de rest van Brussel het politieke landschap bepaalt, doorkruist ook het lokale verenigingsleven in Molenbeek. De directeur van Atelier Groot Eiland legt uit hoe de communautaire politiek ook kan meespellen in het toekennen van subsidies (interview 13):

*[H]ier specifiek in Brussel heb je het communautaire. We zijn daar onlangs nog mee geconfronteerd geweest. Een subsidie die we kregen, die niet formeel was goedgekeurd maar met de voorwaarde dat die nog moest goedgekeurd worden door het beheerscomité maar het adviescomité had gezegd dat gaat hoogstwaarschijnlijk in orde komen.*

*Ondertussen lobby werk van Franstalige hoek en dan de definitieve beslissing dat onze subsidie werd teruggeschroefd ten voordele van de Franstalige. Op dat vlak speelt dat communautair wel mee hier. De minister van sociale economie is iemand van FDF [DéFI].*

Voor de Vlaamse Gemeenschap bieden subsidies een manier om als minderheid invloed te ‘kopen’ in een gemeente waar traditiegetrouw de Franstalige meerderheid de toon zet. Voormalig Schepen Sarah Turine noemde de subsidie-strategie vanwege de Vlaamse overheid in dit verband een slinkse manier om aan culturele ‘kolonisatie’ te doen (interview 13):

*[I]l faut reconnaître que du côté néerlandophone il y a un peu plus de moyens, et donc avec ... une population qui est ... plus Francophone [il y a ]donc un peu un ressenti de dire est-ce que il y a une volonté - je vais être un peu provocatrice - de colonisation hein, et donc avec une certaine méfiance, donc la méfiance de Philippe Moreaux par rapport à un certain secteur néerlandophone peut être comprise dans ce sens-là, de dire on reste quand même que on le veuille ou non majoritairement Francophone mais les néerlandophone reçoivent plus de moyens.*

De financiering die organisaties krijgen vanwege regionale overheden bepaalt in belangrijke mate hun signatuur. Hierdoor valt het middenveld ruwweg uiteen in een Vlaams en een Franstalig netwerk. Verschillende respondenten gaven aan dat er veel meer geïnvesteerd wordt door de Vlaamse dan door de Franstalige Gemeenschap in het Molenbeekse middenveld. In een interview met De Standaard (7/4/2018) verwoordde burgemeester Schepmans dit als volgt:

*Zelf subsidieer ik de scholen en steun ik de verenigingen, maar het geld en de middelen zijn beperkt. Ik stel trouwens wel vast dat de Vlamingen meer hebben geïnvesteerd in de Molenbeekse verenigingen dan de Franstaligen. Organisaties als de Vaartkapoen, Le Foyer, Jes en Centrum West bieden activiteiten en opleidingen aan vrouwen en jongeren. Aan Franstalige kant zijn er ook een paar, maar lang niet voldoende om aan de vraag te voldoen.*

De complexe verdeling van bevoegdheden in Brussel creëert zowel obstakels als kansen voor lokale middenveldorganisaties. Obstakels hebben voornamelijk betrekking op het feit dat beginnende initiatieven maar moeilijk wegwijs geraken in het kluwen van instanties en mogelijke financieringskanalen die daaraan vasthangen. Wat opviel in de gesprekken met de schepenen is dat de gemeente hierin een rol als ‘broker’ opneemt ten opzichte van regionale overheden. Bij gebrek aan middelen op gemeentelijk niveau, biedt de gemeente haar kennis en netwerken aan

ten dienste van organisaties om mee te dingen naar middelen op gewestelijk niveau. Een goed voorbeeld hiervan is de moestuin achter Atelier Groot Eiland. Dit is op zich geen domein van de gemeente en middelen ontbreken (gezien de beperkte middelen op jaarbasis), maar de gemeente heeft alle administratieve vraagstukken op zich genomen (interview 3). Het dagdagelijks beheer en de concrete invulling van het project ligt echter bij Atelier Groot Eiland zelf. Kansen hebben dan weer betrekking op het feit dat organisaties kunnen ‘bricoleren’ door steun van verschillende overheden te gaan combineren.

Het aantrekken van subsidies van de Vlaamse Gemeenschap komt ook met een kost voor middenveldorganisaties. Molenbeekse verenigingen die actief zijn op een meertalig terrein worden immers systematisch gedwongen hun werkingen aan te passen aan de criteria van de subsidiërende overheid. Meer specifiek meldden verschillende organisaties dat taal- en doelgroep criteria hun bewegingsvrijheid enigszins beknotten. De directeur van de sociale economie-organisatie Atelier Groot Eiland had het volgende te zeggen over de moeilijke omgang met criteria opgelegd door bovenlokale overheden (interview 13):

*[H]oe meer dat je afhankelijk bent van subsidies, hoe meer dat je afhankelijk bent van regels van de overheid ... .Maar dan zie je van de VGC, op een gegeven moment zeiden ze van jullie mogen dat doelpubliek bereiken, maar mensen zonder papieren mag je niet meer een opleiding geven. Maar dat strookt niet met onze visie, wij willen iedereen kansen geven, behalve diegenen die uitgedeed zijn. Die mensen zijn de strafste, die hier echt willen werken en leven, die waren de strafste om dingen te realiseren ... Maar als een overheidsinstantie u subsidies geeft moet je kijken of je kunt voldoen aan die regels en een beetje die regels hanteren. Een andere organisatie, [X] die zijn 95 procent gesubsidieerd [door de VGC] ... wat is het gevolg, alles moet in het Nederlands gebeuren. Dat is niet slecht maar je zit in Brussel he, wij houden rekening met de Brusselse realiteit. 1 op 2 is van vreemde origine. ... En die zijn 95 procent gesubsidieerd zijn die moeten wel aan die voorwaarden voldoen. Dan heb je niet meer de vrijheid om te doen wat je wilt.*

Organisaties die al lang actief zijn in de gemeente benadrukten daarom dat ze hun - felbevochten - autonomie in de verf trachtten te zetten door niet exclusief met één overheid samen te werken.

Foyer combineert bijvoorbeeld doelbewust middelen van verschillende subsidie-kanalen om hun onafhankelijkheid te waarborgen (Interview 1):

*Foyer is een cluster van vzw's, Foyer des Jeunes, Foyer vzw. Er zijn in de tijd aanbiedingen geweest, het ging zelfs financieel interessanter zijn geweest om met Foyer*

*des Jeunes in de Vlaamse gemeenschap te gaan. Dat is vroeger in de jaren 90 geweest. Dat was financieel interessant want Foyer des Jeunes was deficitair. En toch hebben we dat niet gedaan. Waarom? Omdat we contact wouden houden met de communauté française. Zeggende we zijn een Brusselse organisatie en we gaan ons niet onderschikt maken aan het politiek discours en dus aanvaard je een zekere deficit daarop. ... Dus het is niet het institutioneel politieke die onze eerstelijnswerking zal bepalen maar wat wij denken de realiteit te zijn.*

Samengevat kunnen we stellen dat politiek-institutionele factoren een belangrijke invloed uitoefenen op het Molenbeekse middenveld en er vanuit het perspectief van het verenigingsleven bekeken geen sprake blijkt te zijn van sociale desorganisatie. In tegenstelling tot achtergestelde buurten in de Verenigde Staten, lijkt er geen sprake te zijn van een terugtrekking van de staat. Ondanks de recente veranderingen in de relatie tussen de gemeente en het middenveld, blijft de lokale overheid een belangrijke positie innemen in domeinen als armoedebestrijding, sociale cohesie en buurtwerkingen. Het feit dat de staat tevens – indirect – haar stempel drukt op de socio-culturele sector, kan dan weer verklaard worden door de specificiteit van de communautaire Brussels politiek.

#### **6.4 Sociaal-demografische factoren van sociale (des)organisatie <sup>14</sup>: migratie en superdiversiteit**

In deze sectie bekijken we het tweede gezicht van Molenbeek als aankomstbuurt. Eerst bespreken we hoe Molenbeek evolueert van een etnische enclave naar een super-diverse buurt. We bestuderen hoe gevestigde middenveldorganisaties omgaan met de toename van diversiteit in hun dagdagelijkse werking. Vervolgens argumenteren we dat migratie ook impulsen geeft voor het tot stand komen van zelf-organisaties. Tot slot tonen we aan dat religieuze organisaties en moskeeën die veelal georganiseerd zijn naar etnisch-culturele afkomst een bijzondere plaats innemen binnen het Molenbeekse middenveld. Ook hier lijkt migratie eerder een factor van sociale organisatie, dan desorganisatie te zijn, tenminste als het oprichten en functioneren van verenigingen als een indicator van organisatie gezien wordt.

---

<sup>14</sup> Verderop bespreken we ook nog gentrificatie als sociodemografische factor. We bespreken ze niet samen omdat migratie veel eerder het verenigingsleven in Molenbeek begon te wijzigen dan gentrificatie.

#### 6.4.1 Een buurt van aankomst

“Molenbeek was altijd al de toegangspoort voor de arbeidersklasse in Brussel”, zei burgemeester Schepmans enkele jaren geleden nog naar aanleiding van de herdenking van 70 jaar Italiaanse migratie (BRUZZ, 11/2/2016). Het klopt inderdaad dat Molenbeek al sinds de tweede helft van de 19<sup>de</sup> eeuw, wanneer boeren dagelijks vanuit de Vlaamse dorpen naar de nieuwe industrieën langs het Kanaal Charleroi-Brussel afzakten in hun zoektocht naar werk, in essentie een buurt van aankomst is. Zoals we hierboven reeds besproken hebben, trok Molenbeek in de loop van de twintigste eeuw aanzienlijke groepen gastarbeiders aan met een Zuid-Europese (Italianen, Grieken,...) en later ook Noord-Afrikaanse en – in beperktere mate - Turkse achtergrond. Wanneer deze gastarbeiders zich na verloop van tijd permanent in de volkse wijken van Laag-Molenbeek vestigden, vluchtten delen van de witte middenklasse naar de nieuwe wijken van Hoog-Molenbeek. Hierdoor ontstond wat Portes en Manning (1986) een ‘ethnische enclave’ noemen die gedomineerd wordt door migranten met een Noord-Afrikaanse achtergrond en waarin winkels en andere aanwezige instituties specifiek cateren naar de eigen gemeenschap. Het is precies dit beeld van Molenbeek als spreekwoordelijk ‘moslimghetto’ dat een gemeenplaats is geworden in het publieke discours in België.

In werkelijkheid evolueert de gemeente de laatste paar jaren echter steeds meer van een ethnische enclave naar een superdiverse buurt door het gecombineerde effect van enerzijds inkomende migratie vanuit Sub-Saharaans Afrika en Oost-Europa en anderzijds de instroom van (veelal Vlaamse) middenklassers in de Kanaalzone (zie sectie 4.2.4). Opeenvolgende migratiegolven zorgen er dus voor dat Molenbeek een super-diverse buurt is geworden. Naast diversiteit volgens afkomst is er ook verscheidenheid binnen ethnische groepen tussen eerste, tweede en derde generatie migranten en tussen inwoners met de Belgische nationaliteit, buitenlandse nationaliteit, asielzoekers en mensen in een precaire verblijfssituatie. Hoewel er dus diversiteit bestaat op etnisch-cultureel, generationeel en wettelijk vlak, blijft de Molenbeekse bevolking toch te weinig verscheiden aldus burgemeester Schepmans (Knack, 7/4/2018):

*[D]e grote moeilijkheid is inderdaad dat het overgrote merendeel van de inwoners van buitenlandse origine van één nationaliteit afkomstig is: de Marokkaanse. Er is niet voldoende mixité. In gemeenten als Sint-Gillis of Elsene wonen er meer nationaliteiten tezamen dan in Molenbeek, maar daar gaat het over eurocraten. De mensen die zich hier vestigen, hebben vaak sociale problemen, of ze nu Marokkaans, Roemeens, Congolees, of Guinees zijn.*

Armoede vormt met andere woorden een verbindende factor tussen de migrantengroepen die Molenbeek rijk is. De gemeente heeft een positief internationaal migratiesaldo met 3.006 buitenlanders die zich in een jaar tijd in de gemeente vestigen (versus 1.605 verlaters), maar een negatief intern migratiesaldo met 7.989 verlaters versus 6.359 bewoners die van een andere gemeente naar hier verhuizen (BISA 2016). Molenbeek is bijgevolg een gemeente waar nieuwkomers ‘blijven plakken’, maar diegenen met voldoende middelen aan de problemen die de buurt kenmerken ‘ontsnappen’.

Haar positie als aankomstwijk verplicht organisaties in het Molenbeekse middenveld om zich voortdurend aan te passen aan de wisselende diversiteit onder groepen nieuwkomers. Tijdens het interview met de adjunct-directrice van de gemeentelijke vzw SAMPA, werd benadrukt dat het profiel van nieuwkomers doorheen de tijd sterk varieert en dat elke groep haar eigen specifieke noden met zich mee brengt (interview 15):

*[O]n a toujours majoritairement un publique Arabophone, on est à Molenbeek, c'est quand même une commune où il y a beaucoup de Marocains [mais] ... en fonction des conflits dans le monde ... on voit que ça change hein donc en 2000-2002 jusque à ce que les Kosovares soient vraiment régularisées, on va dire jusque à 2006-2007 on a eu beaucoup ... de Kosovares et d'Albanais que on en a maintenant... maintenant effectivement depuis 2015... on a beaucoup plus de Syriens, pendant une époque on avait beaucoup d'Irakiens, la Belgique a aussi décidé que on pouvait rapatrier vers l'Irac donc voilà forcément il y a beaucoup moins d'Irakiens qui viennent par ce que ils sont plus là où ils ont perdu leur séjours donc il se cache ..., puis après on a toujours quelques Palestiniens, on a toujours quelques Asiatiques, on a toujours quelques personnes du pays de l'est, on a toujours des personnes d'Afrique Sub-Sahariennes, plus la Guinée, alors nous on a une grosse population Pakistanaises... Après on a les Indiens, un peu de Turc, quelques-uns, mais vraiment pas beaucoup, après on a quelques personnes Amérique du Sud voilà mais la plupart c'est Marocain.*

Ook de jeugdwerkers van Centrum West moeten voortdurend toekijken hoe hun doelgroep verandert (interview 21):

*[Diversiteit] is een uitdaging maar daarmee [we] gestart [zijn] met een groep nieuwkomers en die komen op zaterdag samen, die komen van buiten Brussel, van binnen Brussel. In het begin waren dat vooral Afghanen maar nu is het vooral een combinatie van Afghanen, veel Afrikanen, alle mogelijke landen. Het is een tijd ook Tibetanen geweest maar nu is het meer Afghanistan.*



Beslissingen die op het federale niveau genomen worden inzake migratiebeleid, zoals de toekenning van asiel of regularisaties, beïnvloeden migratiestromen en, bijgevolg, met welke nieuwkomers lokale middenveldorganisaties te maken krijgen. Zoals hierboven reeds werd aangehaald, kiezen migranten wiens asielaanvraag wordt afgekeurd of voor wie asiel aanvragen onmogelijk is, er ook vaak voor om zonder wettig verblijf in de gemeente te blijven wonen. Hoewel er weinig tot geen betrouwbare gegevens over deze groepen inwoners bestaat, is het tekenend dat er tijdens de regularisatie-ronde van 2000 maar liefst 1880 aanvragen werden ingediend vanuit Molenbeek (interview 15). Inwoners met een precair wettelijk verblijf zijn dan ook een groep waar middenveldorganisaties in Molenbeek regelmatig mee in aanraking komen door hun werking op het terrein.

Dat zelfs de overheid moeite heeft om bij te houden wie nu daadwerkelijk op Brussels grondgebied vertoeft, mag blijken uit de woonstcontroles in het kader van het Kanaalplan. In heel de Kanaalzone werden 97.245 woningen gecontroleerd, wat geleid heeft tot 10.605 ambtelijke schrappingen. In de gemeente Sint-Jans-Molenbeek werden er 12.475 adressen gecontroleerd,

Hoewel er veel acties worden ondernomen vanuit het middenveld, al dan niet met steun van de overheid, wordt er maar moeizaam vooruitgang geboekt. Verschillende mensen gaven aan dat Molenbeek op demografisch vlak voortdurend in transitie is, waardoor het moeilijk is om iets duurzaam op te bouwen. Schepen Gilles-Goris vertelde in dit verband dat ze de ene dag Rwandezen, Syriërs en Serviërs ontvangen en dat ze telkens opnieuw het ‘samenleven’ moeten heruitvinden, wat motiverend maar ook uitputtend kan werken (interview 2):

*[U]ne grande caractéristique de Molenbeek c’est le mouvement, c’est une commune qui est perpétuellement en mouvement... Parfois c’est d’un quartier à un autre et parfois c’est entré sortie mais c’est énorme hein et alors d’où la difficulté aussi, d’abord je pense d’où la vitalité des associations par ce qu’il y a toujours du travail, on doit toujours recommencer et d’où la difficulté aussi d’avancer dans toutes les questions de vivre ensemble. Par ce que on est chaque fois confronté à des nouvelles réalités, hein quand vous accueillez des gens qui viennent d’Irak et que vous accueillez des gens du Rwanda et puis vous accueillez des gens de Syrie et puis des gens de Serbie et puis, ça sont des réalités qui se croisent et qui font que ... ils faut réinventer le vivre ensemble tous le temps et c’est ça qui fait que c’est quelque chose de passionnant à Molenbeek mais c’est aussi épuisant quoi.*

#### 6.4.2 Omgaan met diversiteit binnen bestaande organisaties

Er kunnen verschillende manieren onderscheiden worden waarop gevestigde middenveldorganisaties trachten om te gaan met de wisselende diversiteit die Molenbeek kenmerkt. Een eerste manier bestaat er in om diversiteit en doorleefde expertise binnen te brengen in de organisatie door mensen te rekruteren uit de buurt. Bij de Vaartkapoen worden bijvoorbeeld jongeren uit de buurt ingezet om de zaal open te houden en ticketcontrole te doen. Ook buurthuis Bonnevie betrok buurtbewoners in het begin van hun werking. De vzw Atelier Groot Eiland brengt dan weer diversiteit binnen op een meer geformaliseerde manier via een aanwervingsbeleid dat er op gericht is de eigen rangen te laten verkleuren (interview 13):

*Je moet werken met diversiteit. Je moet daar bewust over zijn. Bij sollicitaties ga ik proberen ... te zorgen dat de mensen van vreemde origine hun kansen krijgen. Die solliciteren niet vaak via de gewone manier, via jobkanalen. Of wat wij een goed model vinden, is via onze doelgroep, mensen dat we zien, die tijdens hun traject, die zitten hier een jaar of twee maximum, dat we zien dat die capaciteiten en mogelijkheden hebben als ze dat tonen dat we hun niet kunnen laten doorstromen naar zo een functie. Bv. bij de kok, wij hebben drie koks, waarvan één een Libanese is, die is zo doorgroeid. De verantwoordelijk van alles wat administratie en kassa is, die is van Armenië. We hebben in onze schrijnwerkerij iemand die van Syrië is, iemand die van Marokko is. We proberen daar wel aandacht voor te geven, wat niet eenvoudig is.*

Een tweede manier om met deze veranderende demografische realiteit om te gaan, is om activiteiten af te stemmen op de noden van het doelpubliek en deelwerkingen op te richten voor specifieke groepen. Als één van de oudste en meest aanwezige verenigingen in Molenbeek, veranderde Foyer in haar lange geschiedenis al vele malen van gedaante. Een medewerkster legde uit hoe hun werking verschillende malen vervelde doorheen de tijd in respons op veranderende noden (Interview 25):

*Foyer is een organisatie die ontstaan is eind jaren 60 als een jeugdhuis... Aanvankelijk in de Noordwijk, maar toen daar op grote schaal onteigend werd is de organisatie met veel van de bewoners mee verhuisd naar Molenbeek en is dan daar gebleven. Dus in eerste instantie was het ... een ontmoetingsplek voor jongeren uit de buurt, die toen ook al voor het overgrote deel migrantenjongeren waren. En naschoolse activiteiten, hulp bij huiswerk, taalcursussen, activiteiten allerhande eigenlijk. Eerst gedragen door vrijwilligers en daarna is het ...geprofessionaliseerd en is Foyer ook beginnen opsplitsen in verschillende deelwerkingen ...zoals bijvoorbeeld een sportwerking, een*

*vrouwenwerking, een juridische dienst. Altijd inspeland op de ... de noden in de samenleving en de buurt. Op die manier zijn we mee geëvolueerd met de tijd tot de situatie waar we nu zijn.*

In hetzelfde interview wordt uitgelegd dat Foyer als organisatie diversiteit opzoekt, zowel door te werken met migrantengroepen die al lange tijd hier gevestigd zijn als actief de hand uit te reiken naar nieuwkomers:

*Op de diversiteit proberen we liefst zo goed mogelijk op in te spelen. Enerzijds een gevestigd doelpubliek. Dat vooral bestaat uit de bevolking zoals die al een aantal decennia is. Vooral de mensen met Marokkaanse origine, maar omdat Molenbeek ook steeds diverser wordt en dat er ook steeds nieuwe groepen bijkomen, zetten we er ook actief op in om zo veel mogelijk mensen te bereiken en ook nieuwere groepen en gemeenschappen aan te spreken en er echt actief naar op zoek te gaan om ervoor te zorgen dat we ze ook kunnen betrekken bij de werking. Dus we proberen vooral heel erg de vinger aan de pols te van het diverse Molenbeek te houden.*

Een ander goed voorbeeld hiervan is de Dienst Roma en Woonwagenbewoners die Foyer sinds begin jaren 2000 ontwikkelde. Deze gespecialiseerde dienst heeft als missie “het bevorderen van emancipatie en zelfredzaamheid van Roma en woonwagenbewoners door begeleiding, responsabilisatie en oriëntatie naar een realistisch toekomstperspectief, met nadruk op integratie via onderwijs en opleiding” (website Foyer).

Alle goede intenties ten spijt, blijven sommige groepen, zoals ‘hangjongeren’, wel moeilijk te bereiken voor lokale middenveldorganisaties. Circus Zonder Handen tracht met parcoursworkshops en openlucht trainingen deze jongeren met wisselend succes voor hun werking te winnen (interview 23):

*[H]eel veel jongeren werden niet bereikt en wij proberen die jongeren wel te bereiken ...wij gaan echt op zoek naar moeilijk te bereiken jongeren. En, ... er zijn zelfs nog jongeren die dat wij totaal niet kunnen bereiken. ... Ik weet nog dat we eens een activiteit hebben gedaan op [noemt Park vlakbij], en daar hebben we eigenlijk een workshop buiten gegeven met wat plinten en wat materiaal en zo. En daar is het ook de bedoeling dat we de jongeren die daar altijd rondhangen op het plein te kunnen bereiken. En dat is gelukt voor de jongeren tot, tot twaalf, dertien jaar. Maar dan de gasten eigenlijk van zestien, zeventien, achttien, twintig jaar die aan de ingangen van de appartementsblokken staan, die heb ik niet echt kunnen bereiken.*

De seniorenverenigingen die we hebben gesproken tijdens ontmoetingen met leden van de seniorenraad kleuren nog erg wit. Tijdens het interview vertelden ze dat ze er maar moeilijk in slagen om ouderen met een migratie-achtergrond te overtuigen zich aan te sluiten bij hun werking. Er werd verwezen naar culturele gebruiken zoals het drinken van alcohol als mogelijke barrière (interview 9):

*[J]e me souviens au CCM [Centre Communautaire Maritime] il y avait une activité très chouette et moi ... je vais au bar je demande est ce que je peux avoir une bière, non il n'y a pas de bière, franchement j'avais fini de travailler j'avais soif ... et il y avait une femme qui était là avec le voile et je lui dit ... c'est quand même dommage que je n'ai pas droit à ma pintje et elle me dit oui mais ça fait partie de mon identité et moi je lui ai rétorqué ...mais la bière quand j'ai soif ça fait partie de mon identité, mon identité ne vaut pas moins*

#### 6.4.3 Zelforganisaties

Zoals we in deel 5.1 reeds zagen, duidde de lokale mapping op een rijkdom aan etnisch-culturele organisaties. Schepen Gadaleta (Interview 3) sprak in dit verband van het 'dubbele gezicht' van Molenbeek met langs de ene kant een middenveld dat kenmerken van een 'getto' heeft (monocultureel) en langs de andere kant een 'heel sterk cultureel en sociaal verenigingsleven':

*Mij toont het [de hoge verenigingsdichtheid] dat Molenbeek een dubbel gezicht heeft. Dat het een getto is in bepaalde buurten kan je niet ontkennen... Ik denk dat in het historische centrum het beleid de voorbij jaren er voor heeft gezorgd dat je dat getto vormt. ... Tegelijkertijd heb je een heel sterk cultureel en sociaal verenigingsleven, dat is dat dubbele gezicht dat heel moeilijk te vatten is voor de mensen.*

Zelforganisaties zijn organisaties die opgericht zijn voor en door mensen met een migratie-achtergrond. Klassieke zelforganisaties richten zich vaak op mensen met een gedeelde nationaliteit of etniciteit. Verschillende respondenten haalden aan dat er grote verschillen bestaan tussen de vertegenwoordiging van etnische gemeenschappen door middel van zelforganisaties in Molenbeek. De directrice van Bonnevie verwoordde deze ongelijke vertegenwoordiging als volgt (interview 12):

*De migrantengemeenschap is divers. ...Er zit in Molenbeek meer Noord-Afrikanen, als er migrantengemeenschappen zijn zullen het meer de Sub Sahara zijn dan de Noord-Afrikaanse. De Noord-Afrikaanse voelt zich met haar vinger gewezen maar heeft enorm*

*veel ambtenaren, heeft schepenen, de jeugdwerkingen zitten vol. Maar er zitten nauwelijks Afrikanen of Roemenen in.*

Ook Burgemeester Schepmans gaf aan dat de integratie en deelname van verschillende migrantengroepen aan het Molenbeekse verenigingsleven varieert (interview 17):

*[O]n a des nouvelles communautés qui se sont installés à Molenbeek notamment sub-saharienne, donc les communautés Africaines ceux-là sont moins intégrés dans l'associatif, donc je les rencontres plus à travers les paroisses, mais même les ... paroisses ou fin dans les nouvelles communautés qu'on a à Molenbeek, on a les Camerounais, et on a les Guinéens et les Guinéés ils sont plutôt Musulmans mais je les rencontres moins, comme c'est une nouvelle communauté ils sont moins intégrés dans l'associatif*

De mapping-oefening bracht tegelijkertijd aan het licht dat het moeilijk is om zicht te krijgen op de totaliteit van zelforganisaties in Molenbeek omdat ze vaak beperkt in omvang zijn en ze niet altijd erg zichtbaar zijn op het terrein. Uit het interview met de Federatie van Marokkaanse Verenigingen kwam naar voor dat zelfs de federaties geen volledig overzicht hebben van wat er allemaal leeft qua Marokkaans verenigingsleven in de gemeente (interview 11).

Een belangrijk aandeel van zelforganisaties staat in het teken van het onderhouden van transnationale banden met het thuisland en, in sommige gevallen, het bieden van lokale ontwikkelingshulp. Voorbeelden hiervan uit het mappingbestand zijn Association Africaine pour l'initiative économique et la Solidarité en Aide aux enfants guinéens et du reste de l'Afrique. Dit soort initiatieven lijkt vaak ingegeven vanuit een bezorgdheid van een bepaalde gemeenschap voor het thuisland. De gemeente springt hier mee op de kar, zoals de samenwerking tussen Molenbeek en Oujda aantoont. De vzw Association Molenbeek-Oujda, die door de gemeenteadministratie geleid wordt, organiseerde al tal van projecten en activiteiten in dit kader. Ook Mina, bezieler van de Molenbeekse vzw Action et Dialogue, stond zelf aan de wieg van een parallel initiatief gericht op ontwikkelingshulp in Marokko (interview 11):

*On a créé aussi une association pour être une passerelle entre Adib et aussi une association que on a nommé Saidab pour la femme, l'enfance et la jeunesse, ... et là on a un projet de construire une centre multi fonction pour organiser des formations pour les jeunes, organiser aussi des cours d'Arabe par ce que c'est au Maroc ... dans l'objectif de répondre aux demandes des villageois par ce que ça se trouve dans un village très*

*perdu, isolé de tout le monde ou il n'y a pas de moyen de transport, ou il y a pas d'électricité, d'eau et autres*

Niet alle vormen van organisatie binnen migrantengemeenschappen in Molenbeek zijn noodzakelijk geformaliseerd. Zo benadrukte de Schepen van Welzijn dat er veel informele initiatieven van solidariteit bestaan binnen bijvoorbeeld de Roemeense gemeenschap buiten de structuur van een vzw om (interview 2). De voorzitter van de Raad der Moskeeën gaf daarnaast aan dat er vaak inzamelingen gedaan worden via moskeeën tijdens noodsituaties in het buitenland, maar ook lokaal voor mensen in een precaire situatie (interview 16):

*Il y a aussi des initiatives d'entre-aide, je veux dire des récoltes pour aider des villages au Maroc, des cas comme ça. Par exemple en 2004 quand il y a eu le tremblement de terre dans la région du nord du Maroc, ... il y a eu des récoltes de sac de couchage, de vêtements et tout ça car les gens avait tout perdu... on a fait des récoltes de vêtements avec les mosquées, et par exemple la coalition Belgo Syrienne donc euh qui travaille au niveau local, donc eux ils travaillent ici par exemple, ils font également des récoltes de vêtements de denrées alimentaire que ils distribuent au sein de la communauté Syrienne ici à Bruxelles ...donc on faisait des récoltes de dons qui demandait par exemple des contacts dans le milieu médicale, des personnes, donc voilà la communauté on s'entre aide énormément et je crois que c'est ça qui fais la force, le fait que les mosquées soit toujours aussi rempli, je pense que c'est ça qui fait cette force.*

De vertegenwoordiging van migrantengemeenschappen in het Molenbeekse middenveld ten spijt, worden de machtsverhoudingen tussen organisaties geleid door mensen met en deze zonder een migratie-achtergrond soms als onevenwichtig ervaren. In dit verband gaven de initiatiefnemers van Samen voor Morgen aan dat het toch vaak 'Belgo-belgen' zijn die het voortouw nemen (Interview 8):

*We willen ons niet opsluiten in onze [Marokkaanse] eigen gemeenschap. Onze gemeenschap wil ook graag andere culturen omarmen, alleen durven ze die stap niet te ondernemen want ze hebben al een stempel gekregen. Als je ook bij de pakken neer blijft zitten dan wordt er niets ondernomen. Hoeveel van die verenigingen zijn eigenlijk door Marokkanen opgezet, heel weinig. Als je aan tafel zit met partners zit je in de minderheid en dat is heel jammer. ... In Molenbeek is .. [er] toch een heel grote gemeenschap van Marokkanen. De leiding wordt altijd genomen door een Vlaamse vereniging. Je zal nooit zien dat een Marokkaan opstaat van we gaan het zo doen en we gaan dit bereiken over 5 jaar. Dat vinden we ook een beetje raar. ...[E]r mag ook iemand vanuit onze cultuur*

*opstaan van we gaan het zo doen, want het is uiteindelijk ook ons land want we wonen hier, je mag je steentje bijdrage.*

#### 6.4.4 Het moskeeleven en het religieuze middenveld

Het grote aantal en de diversiteit aan religieuze organisaties en moskeeën in Molenbeek springt in het oog. Katholieke, orthodoxe en pinkstergemeenschappen trekken veelal mensen met een Afrikaanse, Zuid-Europese of Oost-Europese achtergrond aan. Voorbeelden hiervan uit de lokale mapping zijn de Eglise de Biserica Buna Vestire, Church of Pentecost Belgium, Eglise Rocher de la Paix, Eglise Orthodoxe Grecque Saint Jean Baptiste, Schenika Cathedrale en de Eglise orthodoxe Serbe Saint-Sava. Zoals de namen van sommige van deze kerken al doen vermoeden, cateren deze kerken specifiek naar Afrikaanse, Roemeense, Griekse en Servische gelovigen. Religieuze organisaties weerspiegelen met andere woorden de superdiversiteit van de Molenbeekse bevolking. Toenemende diversiteit vertaalt zich dan ook in een proliferatie en versplintering van het religieuze landschap in Molenbeek. Wat naar voor kwam in de gesprekken was dat deze religieuze organisaties veeleer naast mekaar bestaan. Zo gaf Schepen Gilles-Goris aan dat de priester van de Servisch-Orthodoxe kerk bij het Hertogin van Brabant-plein de priester van de Grieks-Orthodoxe kerk om de hoek niet eens kende (interview 2). Ook Imam Habbachich zei dat het quasi onmogelijk is om te communiceren tussen de Marokkaanse, Pakistaanse en Servische moskeeën omdat er geen gedeelde taal was (interview 7).

Gezien de nadruk die er in het publieke discours rond Molenbeek uitgaat naar de positie van het moskeeleven in de buurt, is het van belang hier extra aandacht aan te besteden. Kaart 6 geeft een indicatie van de concentratie van moskeeën in en rond het historisch centrum. In totaal bevinden zich er niet minder dan 26 moskeeën in de gemeente. Dit aantal houdt zelfs geen rekening met onofficiële gebedsplaatsen en zogenaamde ‘garage-moskeeën’, die het aantal nog hoger zou doen oplopen. Afbeelding 4 illustreert hoe moskeeën vaak in gewone woonhuizen gevestigd zijn. Zo was het gebouw waar de Moskee Attadamoune in gevestigd is, ervoor een opslagplaats voor een wijnhandel.

#### Afbeelding 4: Moskeeën in woonhuizen in Molenbeek



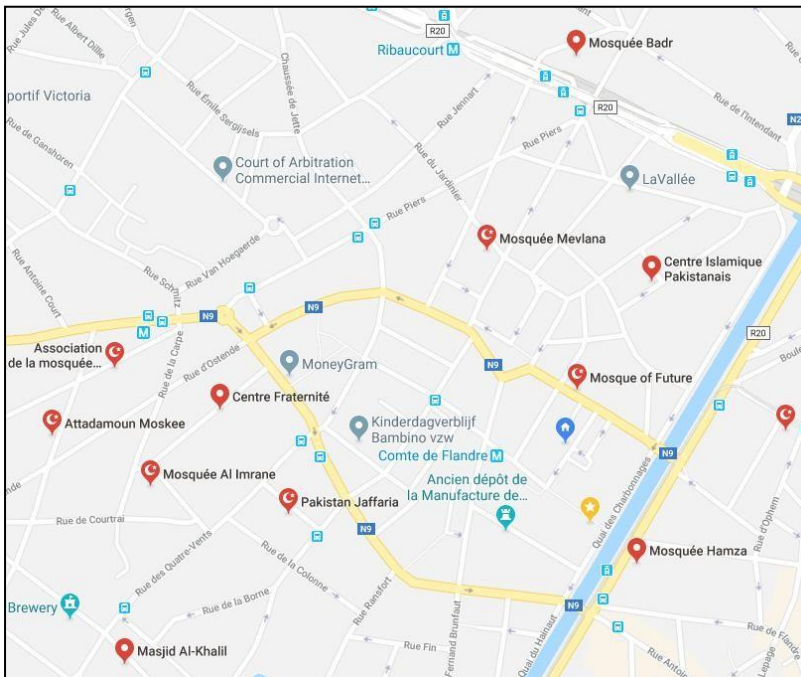
Bron: Google Street View

De voorzitter van de Raad van de Moskeeën wijt het hoge aantal moskeeën in het historisch centrum aan de bevolkingsdichtheid in de wijk: “à Molenbeek la densité de population est très dense et donc le nombre de mosquée est très grande aussi ici” (interview 16). Elke moskee bestaat uit geloofsgemeenschappen die kunnen variëren in grootte van de twintigtal Irakezen aangesloten bij een informele mini-moskee tot de 1600 personen en meer dan 400 families die aangesloten zijn bij de Moskee Attadamoune (Solidariteit). Na de terroristische aanslagen noemden commentatoren als Teun Voeten (Volkskrant, 12/11/2015) Molenbeek de perfecte buurtinfrastructuur voor radicalisering in ‘schimmige moskeetjes’:

*Qua infrastructuur is Molenbeek ideaal voor ondernemende terroristen. In tegenstelling tot de kale en lege banlieue in Parijs, is Molenbeek een dynamische gemeenschap met smalle straatjes en veel bedrijvigheid. Thee- en koffiehuisen alom, en schimmige moskeetjes waar men ongestoord samen kan komen en buitenstaanders niet welkom zijn. ...Zoals de guerrilla onderduikt in de jungle, zo voelen jihadi's zich als een vis in het water thuis in de rommelige kashba die Molenbeek is.*



## Kaart 6: Google maps zoekopdracht ‘mosqueé near Molenbeek-Saint-Jean’



Bron: Google Maps, geraadpleegd op 18/10/2018

In werkelijkheid is het moskee-leven in Molenbeek voor een groot deel geformaliseerd. Vijf moskeeën zijn officieel erkend door de federale overheid. Imam Habbachich legde uit dat het ruim vier jaar in beslag nam voor de Moskee Attadamoune om erkend te worden. Hij onderstreepte het belang van deze erkenning als volgt (interview 7):

*Notre mosquée a été reconnue en 2013... Ces mosquées essayent d'être un peu des lieux publics qui accueillent. ... Chaque année on reçoit une vingtaine écoles et institutions qui viennent visiter la mosquée. Poser des questions, découvrir un peu la mosquée, ça c'est depuis des longues années que on le fait, mais maintenant on le fait systématiquement c'est-à-dire tous nos contacts savent que ils peuvent venir ici, très bien accueilli aussi comprendre aussi comment vive les musulmans.*

De belangrijkste moskeeën worden tevens vertegenwoordigd in de Raad der Moskeeën, die trimestrieel bij elkaar wordt geroepen. De voorzitter van de raad gaf wel aan dat het soms gebeurt dat kleine moskeeën, zoals een recent opgerichte mini-moskee van Irakese nieuwkomers, weigeren zich aan te sluiten bij de raad (interview 16).

Net zoals de kerkgemeenschappen, zijn ook de Molenbeekse moskeeën georganiseerd volgens verschillende etniciteit. Uit de gesprekken konden we opmaken dat er moskeeën zijn die voornamelijk Marokkanen, Turken, Pakistanen, Guineanen, Malinezen, Congolezen en Albanen bedienen. Moskeeën worden onderscheiden naargelang de etniciteit, maar ook door de specifieke geloofsovertuiging die ze aanhangen: “il faut savoir que le conseil [des mosquées] regroupe 17 mosquées à Molenbeek de toute confession hein des mosquées chiite, jafarite, sunite” (interview 16). De taal waarin de eredienst geleid wordt, bepaalt in belangrijke mate hoe ‘open’ een moskee is naar andere gemeenschappen toe. Grotere moskeeën als de Moskee Attadamoune kiezen doelbewust voor een tweetalig beleid om open te staan voor meer diversiteit (interview 7):

*Chez nous [Mosquée Attadamoune] ...il y a des gens qui prient chez nous, il y a des Pakistanais, il y a des Africains, par ce que on a essayé de développer un esprit d’avoir un discours bilingue, Français Arabe à la mosquée. Et c’est important parce que si vous allez dans une mosquée Pakistanaise on parle Urdu, dans une mosquée Turc on parle Turc, dans une mosquée Africaine on parle en Français ou bien avec un dialecte Africain, soit de ...ou soit de Congolais ou bien même des Maliens. Dans une mosquée Albanaise on parle Albanais, ...donc ces ethnies là c’est difficile de savoir pour nous qu’est ce qui se dit dans ses mosquées là ... donc ça c’est une des, même dans le monde musulmans c’est un problème hein.*

Molenbeekse moskeeën vormen een microkosmos op zich; een ‘middenveld binnen het middenveld’ dat in de buurt komt van de klassieke idee van een ‘zuil’<sup>15</sup> in de zin van een geheel aan organisaties dat onderling verbonden via de levensbeschouwelijke overtuiging en die een waaier aan diensten aanbiedt aan de geloofsgemeenschap. Imam Adahchour van de Moskee Al Moutaquine noemde het moskeeleven in dit verband ook letterlijk de ‘zuil’ voor de islamitische gemeenschap (interview 16):

*Ah bien les mosquées c’est vraiment le pilier entre guillemets de la communauté Islamique, dans le sens où la mosquée, l’imam par exemple de la mosquée peut servir de médiateur sociale, peut servir de médiateur, un enfant qui a des problèmes avec ses parents, les parents qui ont des problèmes avec leurs enfants, ... et donc euh la mosquée sert aussi de lieu de recueillement, par exemple lorsque il y a un décès dans la communauté, une nouvelle naissance dans le communauté, pour fêter des heureux*

---

<sup>15</sup> We dienen het begrip ‘zuil’ hier wel met enige voorzichtigheid, aangezien het uiteraard niet echt gaat over een mediërende structuur tussen burgers en overheid zoals we die in de Belgische geschiedenis gekend hebben.

*évènements comme un mariage, un baptême et donc les mosquées au-delà de leur fonction administrative elles servent également à rassembler la communauté.*

De dienstverlening die moskeeën aanbieden, lopen uiteen van oriëntatie van nieuwkomers, administratieve hulp bij contacten met ziekenhuizen of de overheid, opvang van daklozen en sans-papiers, religieus en taalonderwijs, vrijetijdsbesteding voor jongeren en kinderopvang. Sommige van deze diensten zijn opgenomen in aparte vzw's die verbonden zijn aan de moskee-werking, zoals het geval is voor koranscholen. Maar de meerderheid van dit aanbod wordt feitelijk georganiseerd door de moskee en haar vrijwilligers zelf in respons op de noden onder gelovigen. Imam Adahchour legde bijvoorbeeld uit hoe de moskee op vraag van jongeren een sportzaal afhuurt zodat er gevoetbald kon worden. Hij vertelde ook hoe er vanuit de moskee een sociale dienstverlening is waar er wordt ingegaan op vragen om mensen te ondersteunen bij het vinden van werk en oplossen van administratieve vraagstukken (interview 16):

*[L]e service social sert par exemple, ... c'est vrai que certaines mosquées quand un membre dans leur communauté a un souci financier par exemple, oui il y a une certaine solidarité au sein de la communauté donc une petite récolte de don est faite pour cette personne oui mais on essaye de pousser cette personne à chercher et trouver un travail, certaine mosquée organise des petites séances de rédaction de cv par exemple, par exemple à Moutaquine on organise voilà une personne vient et dit je ne sais pas écrire un cv... Certaine mosquées propose des aides administratives et du soutien administratif, voilà j'ai besoin de quelqu'un pour venir avec moi au CPAS par ce que j'ai un problème et je parle pas très bien le français voilà on va aller avec cette personne ou par exemple aller à l'hôpital par exemple les vieilles personnes, ... tout ça se fait au sein de la communauté, et ça se fait au sein de la mosquée toujours*

De diensten die moskeeën aanbieden, worden meestal ondersteund door vrijwilligers. Imam Habbachich gaf in dit verband aan dat ze over vijftien a twintig vaste vrijwilligers beschikken die onder meer helpen om elke avond te koken voor 120 mensen met voedsel dat verzameld wordt door donateurs. Deze maaltijden worden niet enkel voor gelovigen aangeboden, maar zijn open voor iedereen. In de praktijk zijn het vaak mensen in een precare verblijfssituatie die van deze diensten gebruik maken, aldus Imam Habbachich (interview 7):

*Ce sont des sans-papiers, ce sont des fois des réfugiés, on leur sert un repas comme si ils sont dans une maison bien servi hein. Avec un self-service dans une grande salle, ça se passe très bien, ... il y a toute une équipe de bénévoles qu'on avait engagé qui est pris par ça... [P]ar exemple hier c'est incroyable hein on avait un repas pour 200 personnes, en*

*deux fois et bien le repas était payé par vous ne pouvez pas imaginer, euh celui qui a payé, qui nous a livré 60 kilos de viande de veau c'était un Flamand qui a un abattoir près de Ninove avec qui on travaille toute l'année alors il nous a offert un veau de 60 kilos.*

In deze sectie toonden we aan dat de toenemende diversiteit van de Molenbeekse bevolking impulsen geeft aan het lokale middenveld. Het beeld van Molenbeek dat naar voor komt is dat van een dynamische buurt die constant in beweging is en, mede daardoor, ook moeilijk in beeld te brengen valt. Langs de ene kant ontstaan er zelforganisaties geleid door mensen met een migratie-achtergrond die specifiek gericht zijn op de noden van de eigen gemeenschap. Religieuze organisaties die georganiseerd zijn volgens etniciteit of geloofsovertuiging, bieden een houvast voor nieuwkomers die zich in de buurt vestigen. Langs de andere kant worden gevestigde middenveldorganisaties voortdurend geprikkeld door veranderingen in de samenstelling van hun doelgroep om hun activiteiten af te stemmen en deelwerkingen te ontwikkelen. We stellen dus vast dat migratie en superdiversiteit geen factoren van sociale desorganisatie zijn, maar net aanleiding geven tot het oprichten van nieuwe organisaties of ontwikkelen van nieuwe initiatieven in het middenveld. Het resultaat is niet sociale desorganisatie, maar een complexe en veelgelaagde sociale organisatie in de buurt.

## **6.5 Socioeconomische factoren van sociale (des)integratie: Sociale economie, huisvesting en de strijd om leefbaarheid in een arme buurt**

Het middenveld in Molenbeek wordt niet alleen beïnvloed door politieke en sociodemografische factoren, maar ook door socio-economische factoren. Structurele armoede en werkloosheid zijn zonder twijfel één van de grootste uitdagingen waarmee de gemeente en haar inwoners geconfronteerd worden. Vooreerst bespreken we hoe verpaupering leidt tot het ontstaan van een informele - en bijwijlen criminele - schaduw-economie. Vervolgens bespreken we hoe middenveldorganisaties sociale economie gebruiken als manier om bestaande drempels naar de arbeidsmarkt te verlagen. Duurzaamheid en het verbeteren van de leefbaarheid van de buurt inspireert burgers op hun beurt om actie te ondernemen en is dus opnieuw niet alleen een factor van sociale desorganisatie, maar evenzeer van sociale organisatie. Talrijke verenigingen experimenteren tevens in de gemeente met collectieve woonvormen om betaalbaar wonen mogelijk te maken.

### 6.5.1 Verpaupering en schaduw-economie

Net zoals Molenbeek als sinds de 19<sup>de</sup> eeuw een aankomstbuurt is, huisvest de buurt van oudsher een grote concentratie aan armen. De havenarbeiders die de aken losten en laadden, kregen de geuzenaam ‘Vaartkapoenen’ toebedeeld omdat ze via kleine criminaliteit hun miserabele lonen trachten te spijzen. De kwaliteit van huisvesting liet in het industriële tijdperk te wensen over. Arbeiderswoningen van slechte kwaliteit en met minimale voorzieningen werden op een quasi ongecontroleerde manier opgetrokken rondom de meer dan 2.200 industriële ondernemingen die Molenbeek in 1890 telde. De arbeidersbeluiken waren vaak een wirwar van nauwe, doodlopende stegen en gangen. In 1899 werden reeds maatregelen getroffen om de slechte leefomstandigheden van arbeiders in de wijk te verbeteren door de oprichting van een sociale huisvestingsmaatschappij (het latere Le Logement Molenbeekois). Tegen het begin van de 20<sup>ste</sup> eeuw zag de gemeente zich nog genoodzaakt om een badhuis te openen voor Molenbekenaars zonder sanitaire voorzieningen. Het feit dat dit badhuis tot op de dag van vandaag bezoekers trekt, spreekt boekdelen over de hardnekkigheid waarmee armoede zich over decennia heen met de buurt verstrengeld heeft. De historisch gegroeide penibele kwaliteit van het woningbestand zorgt er nu nog voor dat diegenen die aan de onderkant van de inkomensladder bungelen genoeg moeten nemen met minderwaardige woonomstandigheden. Oud-burgemeester Moureaux erkent in zijn boek dat armoedebestrijding vechten tegen de bierkaai is (2015: 88):

*[D]e verpaupering die een groot deel van de kwetsbaarste bevolkingsgroepen raakt, is een realiteit die losstaat van het gemeentebestuur, dat in het beste geval slechts met een theelepel een grote emmer moet leegmaken die voortdurend volstroomt*

Hoewel het gezicht van de armen intussen van kleur is veranderd, zijn vele Molenbekenaars in de 21<sup>ste</sup> eeuw nog steeds elke dag verwickeld in een strijd om te overleven. Het is tegen deze achtergrond dat we ons de vraag moeten stellen hoe armoede het Molenbeekse verenigingsleven beïnvloedt. Doorgaans kennen armen een eerder lage participatiegraad in het klassieke verenigingsleven. Maar volgens Vandecandelaere zorgde armoede, naast de verschraling van het klassieke verenigingsleven, voor een wildgroei aan een alternatieve vorm van sociale organisatie in de jaren 1980 en 1990 (2015: 24):

*In een context van verarming en toenemende werkloosheid nam de informele economie aan belang toe. Semi-legale autohandel op straat of in ateliers en achterhuizen tierde welig. Drugsdealers versmolten met enkele honkvaste plaatsen en wierpen een grimmige schaduw over de wijk. De etnische kleinhandel zette zijn eerste pasjes in de buurt en stalde aanvankelijk zijn koopwaar eerder rommelig uit. Ondertussen sloot de Belgische*

*middenstand zijn deuren. Het traditionele verenigingsleven verschaalde. De resterende Belgen participeerden niet in de nieuwe vreemde netwerken*

Op een vergelijkbare manier hekelt anthropoloog Alexandre Laumonier de criminele activiteiten die schuilgaan achter buurtwinkels en ander organisaties (Laumonier 23/11/2015):

*N'importe quel habitant sait qu'ici plus d'un café ou d'une épicerie, où deux bouteilles de Coca se battent en duel avec trois paquets de chips, sont en réalité des comptoirs de vente de drogue. Le sympathique vendeur de kebab au coin de ma rue fut malheureusement remplacé, pendant quelques mois, par l'un de ses cafés, ou des jeunes barbus fumaient du cannabis en terrasse alors qu'à l'intérieur Al-Jazzira tournait en boucle à la télévision). Ces activités étant connues de tous, il est toujours surprenant de constater les délais nécessaires aux pouvoirs publics (plusieurs mois, voire davantage) pour faire fermer ces lieux qui participent à l'image dégradée de la commune.*

Informele vormen van organisatie, zoals bendes of clubs, bieden ook opportuniteiten aan voor bewoners in achtergestelde buurten inzake sociale netwerken, inkomsten en zwartwerk. De data die wij voor dit rapport verzamelden laten helaas niet toe om de informele economie op meer diepgaande wijze te bespreken. Wat echter wel interessant is voor onze doeleinden, is de vaststelling dat de vrij flexibele en laagdrempelige organisatievorm van de vzw soms verkozen wordt als manier om van de risico's die met het uitbaten van een volwaardige handelszaak of ander etablissement gepaard gaan, gespaard te blijven. In het gesprek met de politie, vertelden ze dat de controles in het kader van het Kanaalplan aan het licht brachten dat veel vzw's die geregistreerd staan als hobby of vrijetijdsorganisatie<sup>16</sup>, in feite veredelde cafés of theehuizen zijn. Zo merkte Dirk Deblieck tijdens het interview op dat van de 700 vzw's die 'in orde' zijn in Molenbeek er naar alle waarschijnlijkheid "200 pour le Real de Madrid et 300 pour Barcelone" zijn (interview 5). Naast supportersclubs, zijn een aantal vzw's volgens de politie ook de facto zaken waar inbreuken op het sociaal strafwetboek worden vastgesteld. Een goed voorbeeld hiervan was een autorijschool vermomd als vzw waar werknemers als vrijwilligers ingeschreven stonden, ze lange uren moesten werken en niet betaald werden terwijl verschillende onder hen geregistreerd stonden als zieken of werkloosheidsuitkeringen kregen.

Leden van het gemeentebestuur zijn op de hoogte van het bestaan van de informele economie in Molenbeek. Schepen Gadaleta had bijvoorbeeld het volgende te zeggen over de vzw's die op de

---

<sup>16</sup> Pure vrijetijdsorganisaties werden echter niet opgenomen in onze lokale mapping.

schemerzone tussen economie en middenveld zitten: “[Als] je hier gaat rondlopen, zie je dat veel van de café’s ook vzw’s zijn. Die handelaarsverenigingen die hebben ook een statuut van vzw, al die sportverenigingen. We kennen ze niet allemaal” (interview 3). Schepen Turine erkende hun bestaan ook, maar argumenteerde dat de economische functies die dit soort vzw’s vervullen nuttig zijn in een achtergestelde buurt als Molenbeek (interview 18):

*[O]n sait que dans les quartiers populaires ... le secteur informel est très très important, que beaucoup de gens pour s’en sortir dans les fins de mois ont des petits boulots etc., et on sait que là il y a toute une partie du secteur associatif qui n’est que une vitrine euh pour permettre des activités qui sont enfaite à but économique, ... mais ...est-ce que il faut du coup réprimander ça, ou ... plutôt se dire ah c’est le signe de quelque chose, ça veut dire que il manque sans doute une forme légère au niveau économique qui permet à des toute petites activités d’être formalisées voilà et donc avoir le statut d’indépendant c’est très vite risquée*

#### 6.5.2 Sociale economie en verduurzaming

Door verarming kiezen een heel aantal verenigingen in Molenbeek er bewust voor om drempels naar de reguliere arbeidsmarkt te verlagen. De Welvaartkapoen is bijvoorbeeld door de vzw Vaartkapoen in het leven geroepen om bewoners in te schakelen bij het verlenen van vervoersdiensten gericht naar mindere mobiele stadsbewoners. De VK\*ateliers staan verder in voor een retouchedienst, naaiatelier, een kostuumatelier en een kostuumcentrale. Een andere zichtbare speler in het veld van de Molenbeekse sociale economie is Atelier Groot Eiland. De locatie van Atelier Groot Eiland langs het Kanaal is symbolisch. De buurt, die eens een centrum van nijverheid was met de Belle-View brouwerij, lag er al jaren verloederd bij. Drie Brusselse investeerders van Nelson Canal en de gemeente kochten, met steun van de Europese Unie, de Federale Staat (programma van het Grootstedenbeleid) en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, in 2009 de brouwerijsite aan de Henegouwenkaai aan (Canal.brussels 27/01/2016). Het Hotelcentrum Belle-View, dat opleidingen aanbiedt in hotelschool en de vzw Art2work, die zich inzet voor jobtraining en loopbaanbegeleiding van jonge volwassenen, kregen al snel een plaats op de site. Afbeelding 5 toont het contrast tussen de vroegere en huidige gedaante van de wijk:

Afbeelding 5: Vroegere Belle-Vue brouwerij en huidige Belle-Vue site aan de Henegouwkaai



Bron: *mimamuseum.eu en escaut.org*

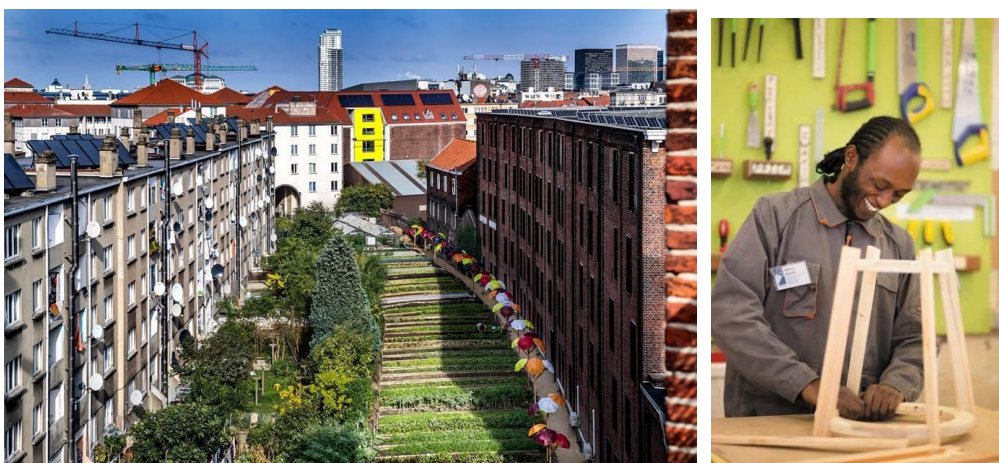
De staatsgestuurde stadsvernieuwing die hier doorzet, brengt met andere woorden een sterk effect op de dynamiek van het verenigingsleven met zich mee. Dirk Deblieck had het volgende te zeggen over deze vernieuwde buurtdynamiek (interview 5):

*Je trouve ça des initiatives tout à fait intéressante dans ce bloc-là, donc avec le musée [MiMA], Le [Hotel] Meininger qui amène beaucoup de monde, Art2Work qui travaille là, Atelier Groot Eiland, et l'hôtel Belle Vue ça fait quand même tout un secteur revitalisé qui n'existait pas il y a deux ans, rien. Donc il y avait aucune raison d'aller là de ce côté du canal à gauche, par ce que c'était un no-mans-land par là. Donc tout ce côté-là maintenant ok ça roule, les touristes accourent. Ne franchissent pas encore le pas ici, vers la place communale, sauf avec des nouveaux îlots, des balises comme Brass'Art*

Atelier Groot Eiland staat voor een aantal deelprojecten (ateliers) waarvan er verschillende apart als vzw geregistreerd staan. De diensten die de ateliers aanbieden behelzen een verzendatelier (Etiket), een ambachtelijk atelier (ArtiZan), een maatschappelijk restaurant (Bel Mundo en Bel'O), schrijnwerkerij (Klimop) en een stadslandbouwproject (De Kleine Zenne). In 2015 bereikte Atelier Groot Eiland een doelgroep van 225 medewerkers van meer dan 29 verschillende origines, waarvan 48% in de leeftijdscategorie 25-45 jaar (Atelier Groot Eiland 2015). De klanten van de verschillende ateliers komen zowel uit de publieke sector (Gemeente Molenbeek, Agentschap Integratie & Inburgering), het middenveld (CAW Brussel, Oxfam Solidariteit, Samenlevingsopbouw Brussel) als uit de private sector (Brussels Beer project). Afbeelding 6 hieronder toont de recent aangelegde moestuin en de schrijnwerkerij.



## Afbeelding 6: Atelier Groot Eiland



Bron: <https://www.facebook.com/ateliergrooteiland>

Zoals hierboven reeds werd beschreven, legde de gemeente haar gewicht in de schaal om de administratieve vraagstukken op te lossen rond de realisatie van de moestuin BelAkker (interview 3):

*We moeten soms creativiteit aan de dag brengen. Daar [moestuin Belle Vue) was vroeger niets, nu is er een moestuin. ... We hebben gezorgd voor alle administratieve vraagstukken. Heel dat stuk grond is van het Brussels gewest, je hebt dus een erfpacht overeenkomst nodig. We hebben gezorgd als gemeente voor de administratieve weg, we hebben voor de middelen gezocht dat het atelier groot eiland alles kon planten. Het beheer doen we dan niet, [dat is] volledig in handen van atelier groot eiland. ... Dat is de manier waarop we moeten werken, dat is onze kracht: de administratieve dingen regelen, dat is soms een drempel voor vzw's.*

Op de 1.500 m<sup>2</sup> grote moestuin die beheerd wordt door vrijwilligers wordt 100 kg biologisch geteelde groenten en fruit per week geoogst, dat dan weer gebruikt wordt door de sociale restaurants Bel Mundo en Bel'O. Er wordt ook samengewerkt met enkele Brussels restaurants, het Brussels Beer Project en nabij gelegen bio-winkel The Food Hub. Directeur Tom Dedeurwaerder legde tijdens het interview uit hoe ze het sociale, economische en ecologische bewust trachten te verbinden in hun werking (interview 13):

*De missie van de organisatie is kansarmoede bestrijden via arbeid. ...We zetten in op sociale economie. Ik wil minder het caritatieve ... en meer het empowerment werken. ... Als je hier die tafel ziet [wijst naar tafel]. Dat is een tafel die gemaakt is door onze*

*schrijnwerkers, de stoel is een mooi voorbeeld, voor een opleiding voor een schrijnwerker. Die moet eerst gezaagd worden, dan geschaafd, gelijmd worden, daar zitten geen rechte lijn, ze moeten leren bogen zagen of frezen. Als je zo een stoel kunt maken heb je al een eind van je opleiding gedaan. Dat is het sociale aspect. Waar dat we mensen werkervaring geven om te kunnen doorstromen naar de reguliere arbeidsmarkt. het economische aspect, die stoelen is niet om weg te gooien en verkopen we ook. In ons restaurant ga je zien dat alles wat we maken van meubelen, we hebben regie van klanten en zelf een aanbod. Tafels, stoelen, bijzettafel verkopen we ook. ... En drie het ecologische luik. Dit is gemaakt van afvalhout. Dat is palettenhout, die normaal verbrand wordt. Dat recupereren we en we maken daar een product van. In de horeca en de schrijnwerkerij proberen we die drie aspecten vorm te geven. Dat maakt ons anders dan andere opleidings- of werkervaringsprojecten.*

De incorporatie van duurzaamheid in sociale economie-werkingen in Molenbeek is niet alleen eigen aan Atelier Groot Eiland. Cyclo bevordert bijvoorbeeld inschakeling via de fietseconomie en zet ook actief in op mobiliteit vanuit een visie van duurzaamheid. De organisatie werkt naar eigen zeggen “op het kruispunt van de drie grote uitdagingen van het Brussels Gewest: mobiliteit, tewerkstelling en leefmilieu”(Cyclo, 2018). Met een team van in totaal 88 personen op 8 locaties in Brussel (waarvan DyNAMO/Buro CyCLO in Molenbeek) deden zij in 2017 gezamenlijk 18.157 fietsherstellingen (jaarrapport 2017).

Maar ook buiten de sfeer van de sociale economie wordt er collectief werk gemaakt van het verbeteren van arbeidsomstandigheden door verenigingen in Molenbeek. Coöperaties werden historisch gezien aangewend in Molenbeekse arbeidersmiddens ter bestrijding van armoede. In 1882 werd er bijvoorbeeld al een coöperatieve met verschillende ateliers opgericht door een 50-tal arbeiders aan de Industriekaai (2004, Guides Des Communes de la Région Bruxelloise: 71). Vanaf 1925 zouden hier meer dan 4.000 broden per uur gebakken worden voor de Molenbeekse armen (idem). Het is dan ook niet toevallig dat Tom Dedeurwaerder ons vertelde dat zij op termijn willen evolueren naar coöperaties waarmee ze zelf tewerkstelling kunnen creëren. De recent opgerichte coöperatie Molenbike experimenteert nu al volop met dit model. De fietskoerierscoöperatie bestaat uit ex-werknemers van de ter ziele gegane leveringsdienst TakeItEasy en ex-werknemers van Deliveroo die zich samen willen afzetten tegen het preciaire arbeidsmodel van voorgenoemde bedrijven. Naast eerlijk werk focussen zij, net als de voorgenoemde verenigingen, op duurzaamheid. Deze focus wordt gereflecteerd in hun missie (Cyclo 2018):

*Wij zijn gespecialiseerd in het fietstransport van lokale en milieuvriendelijke producten voor professionals en particulieren in Brussel. We maken er een erezaak van om een kwaliteitslogistiek met lage milieu-impact te ontwikkelen en tegelijkertijd de korte keten en het hergebruik van grondstoffen te bevorderen. Als eerlijk bedrijf biedt Molenbike zijn koeriers een duurzame en goed betaalde baan aan. De koeriers staan centraal in het project en worden uitgenodigd om deel te nemen aan de ontwikkeling van de coöperatieve.*

### 6.5.3 Buurtwerking rond leefbaarheid

In een achtergestelde buurt als Molenbeek met een hoge bevolkingsdichtheid en weinig groene ruimte, mag het niet verbazen dat er heel wat initiatieven genomen worden rond leefbaarheid. Zowel burgers als buurtverenigingen trekken zulke initiatieven. De schepen van milieu gaf bijvoorbeeld aan dat burgers in bepaalde straten zelf het werk van de groendienst overnemen met geldelijke steun van de gemeente (interview 3). Er zijn een tiental moestuinen in de gemeente die al dan niet in samenwerking met een vereniging door buurtbewoners onderhouden worden, waaronder de moestuinen Molenbabbel en ‘Les uns et les autres’. Er zijn tevens netwerken van groepsaankopen actief in Molenbeek als Solsares en GASmol. Daarenboven nam een bezorgde groep bewoners die samenkomt rond de buurtvereniging La Rue deel aan de klimaatconferentie van de COP20 en COP 22. Dit is een zeer heterogene groep mensen aldus schepen Gadaleta (Interview 3):

*Rond La Rue [vzw] is er een groep inwoners naar de COP20 en COP22 gegaan [klimaatconferenties]. De gemeente heeft dat gefinancierd. Waarom, omdat het belangrijk is dat mensen uit Molenbeek die globale perspectief niet uit het oog verliezen. ... Dat was een heel heterogene groep. Mensen van Marokkaanse afkomst, les belgo belges, mensen van sociale woningen, kunstenaars. Een heel gemixde groep. ... Dat is een groep inwoners die draaien rond vzw La Rue, die bezig zijn met energie, milieu, klimaat, die die mensen heeft samengebracht.*

Buurthuis Bonnevie is, zoals de naam al deels weggeeft, een pionier in Molenbeek inzake de strijd rond een meer leefbare buurt. Wanneer in 1975 een volledige arbeiderswijk moet wijken voor de aanleg van de metro in het historisch centrum, starten enkele buurtbewoners de kerngroep Bonnevie op (Bonnevie 2017). Twee jaar later ligt het terrein aan de Bonneviestraat nog steeds leeg. Wat eerst begint als kinderaanimatorie op het braakliggend terrein, wordt tussen 1980 en 1996 een voorlopig speelplein gebouwd door buurtbewoners. Tientallen jaren van actievoeren,

mobilisatie van buurtbewoners en druk uitoefenen op de overheid monden uiteindelijk uit in de aanleg van het Bonneviepark. Afbeelding 7 toont de transformatie van deze ruimte aan tussen 1990 en 2011:

Afbeelding 7: Geïmproviseerd park aan de Bonneviestraat in 1990 en Bonneviepark in 2011



Bron: [bonnevie40.be](http://bonnevie40.be) en <http://www.suede36.be/>

Wie ‘buurtwerking’ zegt in een arme buurt als Molenbeek, zegt noodzakelijkerwijs ook werken rond ‘leefbaarheid’. Er is met andere woorden een effect van de buurt op hoe verenigingen armoede trachten te bestrijden. De directrice van Bonnevie legde uit hoe zij de strijd rond het Bonnevie-park hebben ervaren:

*In 96 heeft de gemeente samen met het gewest de eerste keer een Bonneviepark gebouwd. Wij zijn begonnen in 1975, dus 20 jaar later heeft men eentje gebouwd. ... We zijn begonnen met zelf dingen te doen met kinderen op speeltuigen te zetten op een terrein waar we normaal niet mochten op komen en dan een werking uit te bouwen, persconferenties te doen. Het heeft tot 1996 geduurd om geld te willen investeren in dat soort wijken. ... De wijkcontracten zijn pas in de jaren 1990 gekomen. Daarvoor waren stedelijke projecten meer projecten van afbreken en nieuwbouw in plaats van renovatie. ... Doorheen ons werk zie je andere kijk op stedenbouw. Het is ook de periode van de migratie, een andere kijk op mensen met migratie en dat je in die wijken moet investeren.*

Dertig jaar nadat de eerste stappen werden gezet, tracht de organisatie zich mee in te passen in een verhaal rond transitie en duurzaamheid. Bewonersgroepen worden bijvoorbeeld ondersteund om na te denken over leefbaarheid, duurzaamheid en energie sinds begin jaren 2000. De organisatie zelf focust zich alsmaar meer op de kwaliteit van huisvesting en energie met werkingen rond duurzaam renoveren en passief wonen (interview 12):

*We hebben ons langzaam uitgebouwd als een buurthuis met de bedoeling te werken aan de leefbaarheid van deze buurt. Buurthuis verwijst naar meer sociale activiteiten, feesten. Dat hebben we bijna nooit gedaan. We hebben altijd bezig geweest met de verbetering van de leefomgeving. Veel van onze projecten gaan over wonen, huren, renoveren, energie, ook over samenleven, nieuwe bevolkingsgroepen, oude bevolkingsgroepen.*

Via een spaargroep worden bij Bonnevie tevens mensen in armoede samengebracht en gestimuleerd om zelf te sparen teneinde een huis aan te kopen.

Na verloop van tijd groeide het besef dat er nood was aan een zelfstandige werking rond alternatieve woonvormen vanuit de organisatie. Dit heeft geleid tot de oprichting van de vzw Community Landtrust Brussel (CLTB) in 2012. Bonnevie, CLTB en de vluchtelingenorganisatie CIRÉ sloegen vervolgens de handen in elkaar in het kader van een wijkcontract om een alternatieve woonvorm te realiseren. Afbeelding 8 toont de realisaties l'Espoir en l'Ecluse in Molenbeek. L'Espoir bestaat uit 14 passiefwoningen die in het kader van een wijkcontract gebouwd werden. De 75 bewoners die sinds 2010 hun intrek namen in deze community land trust, komen van 10 verschillende afkomsten (Ciré 2010). In 2015 werd op de hoek tussen de Mariemontkaai en de Ninoofsesteenweg tevens l'Ecluse gebouwd in 2015, waar nog negen gezinnen met een bescheiden inkomen een eigen woning kochten maar de grond gemeenschappelijk eigendom bleef.

Afbeelding 8: l'Ecluse en l'Espoir in Molenbeek



*Bron: <https://cooperativity.org/2017/11/02/community-land-trust-bruxelles/>*

Bewoners zelf nemen ook zelfstandig initiatieven rond collectieve woonvormen vanuit situaties van extreme precariteit. Tussen juni 2014 en september 2016 bezetten een groep van een 120-tal personen zonder wettig verblijf die strijdt voor een collectieve regularisatie, La Voix des sans-

papiers, een voormalig rusthuis dat eigendom is van de gemeente in de Leopold II-laan in Molenbeek (zie afbeelding 9 onder). De groep was intern divers, met mensen uit Guinee, Mauritanië, Senegal en Marokko. Ze waren georganiseerd als collectief met open algemene vergaderingen en een groep buurtbewoners en sympathisanten die hen ondersteunen. De bezetting in Molenbeek gebeurde op uitdrukkelijke toelating van de gemeente Molenbeek. Na de uitzetting in september 2016 werd een “motie betreffende de mensen zonder papieren” ingediend waarin de burgemeester verzocht werd te getuigen over hun ‘voorbeeldig gedrag’ in de Federale Regering en om er bij de regering op aan te dringen een oplossing te zoeken voor deze mensen. De motie werd aangenomen met 25 positieve stemmen van de 33.

Afbeelding 9: Bezetting La Voix Des Sans-Papiers in Molenbeek



Na omzwervingen in diverse andere Brussels gemeentes en 10 gedwongen verhuizingen, strandde het collectief in oktober 2018 opnieuw in Molenbeek. De woordvoerder van het collectief verwoordde hun motivatie voor een nieuwe bezetting in de gemeente als volgt (Het Laatste Nieuws 21/10/2018):

*Artikel 21 van de Belgische grondwet erkent het recht op huisvesting. Toch hebben de overheden geen enkele voorstel voor een ander onderkomen gedaan. We zijn dus genoodzaakt een leegstaand gebouw te bezetten en zelf het recht op huisvesting toe te passen. Voor ons zijn er geen andere oplossingen om de straat en de wintertemperaturen te vermijden.*

In deze sectie argumenteerden we hoe, in tegenstelling tot wat de sociale desorganisatie-theorie beweert, armoede het verenigingsleven in Molenbeek niet noodzakelijk verstikt. Eerder dan het klassieke verenigingsleven, treffen we alternatieve vormen van sociale organisatie aan gaande van informele economie, sociale economie tot coöperatieven die armoede het hoofd bieden. Verenigingen opereren vaak als katalysator voor initiatieven die de werk – en leefomstandigheden van buurtbewoners trachten te verbeteren. Maar buurtbewoners zelf nemen evenzeer het

voortouw door braakliggende gronden en gebouwen om te toveren tot moestuinen of bezettingen. De strijd om een betere buurt is daarom wat middenveldorganisaties en burgers in een arme buurt als Molenbeek verbindt en aanzet om over te gaan tot collectieve actie.

## **6.6 Sociodemografische factoren van sociale organisatie II: Gentrificatie, cultuur en burgerinitiatieven tegen territoriale stigmatisering**

Cultuur wordt in Molenbeek niet zelden een vehikel om kansarmen het woord te bieden, gemeenschappen te mobiliseren of buurtwerkingen op te zetten. Maar de historische materiële infrastructuur en leegstand die Molenbeek aan haar industrieel verleden te danken heeft, de nabijheid tot het centrum en de (relatief) gesproken goedkope huisvesting trekt ook gentrificatie aan (zie Vermeulen en Corijn 2013). De buurt prikkelt die nieuwe stedelijke middenklassers om nieuwe projecten op te zetten en aan het experimenteren te slaan. De territoriale stigmatisering waar Molenbeek als gemeente mee te kampen heeft, zet bewoners bovendien ook aan om ‘terug te spreken’, een stem in het debat over hun buurt op te eisen en het imago van de buurt te herdefiniëren. Die initiatieven tegen de stigmatisering van de buurt worden lokaal breed gedragen, maar vinden door de geprivilegieerde positie van de nieuwe stedelijke middenklasse meer weerklank als zij betrokken zijn. Molenbeek, met haar hoge concentratie aan sociale problemen en haar internationaal beruchte reputatie, wordt op die manier de laatste jaren een beetje een ‘Silicon Valley’ voor een creatieve klasse die het aanwezige sociaal en cultureel kapitaal in de buurt tracht te (re-)activeren. Initiatieven die gedragen worden door zowel ingeweken als ‘homegrown’ Molenbekenaren destigmatiseren daardoor impliciet of expliciet het buurtimago van hun gemeente.

### **6.6.1 Gentrificatie van de kanaalzone**

Het kanaal Charleroi-Brussel vormde voor vele Brusselaars de symbolische ‘grens’ tussen de bekende en - relatief - veilige centrumwijken van Brussel-stad en de onbekende, onveilige volkswijken van Molenbeek. In 2010 installeerde Emilio López-Menchero een publieke interventie op uitnodiging van de verenigingen Platform Kanal vzw en Art2Work aan de Vlaamse Poort die de overgang vormt tussen de Dansaertstraat en de Gentse Steenweg. Deze interventie bestond eruit het beruchte ‘Checkpoint Charlie’ (afbeelding 10) herop te bouwen om het contrast aan te duiden tussen de beide wijken. De kunstenaar zelf omschreef dit contrast als volgt (López-Menchero 2010):

*Du côté de Bruxelles, la jeunesse branchée "art/mode/design" flamande, francophone et internationale traine sur les terrasses des cafés "Walvis" et "Modèle". De l'autre côté du canal, à Molenbeek, le ghetto émigrant d'abord pakistanais puis marocain, plus précisément du Rif s'agite sur son artère commerciale. Ce lieu est le lieu de passage et surtout de brassage. De fait les deux populations co-existent sur les deux rives. A Bruxelles juste à côté des cafés "jeunes-branchés", les hommes de Molenbeek boivent leurs cafés et thés-à-la-menthe sur les terrasses des petits salons marocains et des fan clubs de football. De l'autre côté à Molenbeek par contre, la gentrification opère. De plus en plus de lofts transforment ce qui fut jadis des entrepôts industriels.*

Afbeelding 10: Interventie 'Checkpoint Charlie'



Bron: <http://www.emiliolopez-menchero.be/spip.php?article74>

Deze interventie legde de vinger op de wonde van de bijwijlen disruptieve transformatie die de Kanaalzone de laatste twee decennia heeft ondergaan. Hele arbeiderswijken moesten, zoals eerder vermeld, wijken voor de aanleg van de metro. Industriële panden werden omgevormd tot lofts voor de meer bemiddelde Brusselaar. De regionale en lokale overheid zetten sinds het begin van de jaren 1990 via wijkcontracten in op de vernieuwing van verloederde wijken en het aantrekken van middenklassers. De Kanaalzone werd op verschillende manieren bestempeld als prioritair investerings- en ontwikkelingsgebied door de overheid (zie Vermeulen en Corijn 2013: 152). De gentrificatie van de Kanaalzone in Molenbeek was dus in eerste instantie een staatsgestuurd proces. Maar sinds de bouw van de eerste middenklassenwoningen door de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij volgden vele privé-ontwikkelaars hun voorbeeld. De buurt ligt er dan ook permanent als een constructie-werf voor nog te realiseren bouwprojecten bij.

De vernieuwde dynamiek in de Kanaalzone trekt niet enkel de middenklassers werkzaam in de post-industriële economie aan die zich in de – voor hen – relatief betaalbare stadswoningen dicht bij het centrum willen vestigen. We argumenteren in deze sectie dat het net Molenbeek met al



haar tegenstellingen is, als buurt die staat voor verloedering én vernieuwing, leegstand én opbouw en doortocht én vestiging die creatieve elites stimuleert om initiatieven op te richten die het Molenbeekse middenveld verrijken. Anders gezegd, zijn ‘probleemwijken’ als Molenbeek het gedroomde werkingsveld voor sociale ondernemers die innovatieve projecten opstarten die creatieve oplossingen trachten aan te bieden voor aanwezige sociale problemen. De steeds veranderende buurtecologie en het (beruchte) buurtimago van Molenbeek zoals we ze hierboven beschreven hebben, maakt haar een vruchtbare grond als stedelijk innovatiesysteem. Respondenten zelf gaven in de interviews aan dat er iets speciaals ‘in de lucht hangt’ in Laag-Molenbeek wat aanzet tot experimenteer- en innovatiedrang. Zo stelde Johan Leman van Foyer het volgende (interview 1):

*Wat ons opvalt is dat er de laatste jaren een enorme boom is van organisaties. Er komen er alleen nog maar meer en meer bij. Wat ook te maken heeft met het imago van Molenbeek en mensen die het gevoel hebben, laat ons daar iets aan doen, iets ontplooiën en laten we daar ook aanwezig zijn. Dus het is echt op dit moment zeer opvallend dat er zeel veel organisaties bij komen.*

Ibrahim, de bezieler van MolenGeek, trekt doelbewust de parallel tussen het ‘ecosysteem’ van Silicon Valley en Molenbeek als plaats om start-ups en andere creatieve activiteiten te ontwikkelen (interview 6):

*Mais on ne veut pas avoir une copie de Silicon valley, on veut avoir, on a vraiment tout l'écosystème, on a toute les opportunités pour le faire et ça ne se fait pas, pourquoi ? Parce que on manque de ressource par ce que on manque, c'est la ville la plus cosmopolite après Dubai quoi Bruxelles. Et donc il y a énormément de potentiel et on ne le fait pas pourquoi par ce que on est en manque euh de compétence et qu'est-ce que on fait quand on, dans ce monde start-up actuellement quand il y a un manque de compétence qu'est-ce que ils font c'est que ils disent oh guys on donne des visas, venez les talents du monde entier venez ici, c'est ici que ça se passe, comme à la silicon valley*

Hoewel sommige respondenten de burgerrespons op de identificeren als ijkpunt voor het nieuwe tijdperk voor het Molenbeekse verenigingsleven, stellen anderen vast dat er eerder sprake is van continuïteit. Zo zei Dirk Deblieck van het Huis der Culturen het volgende over deze vernieuwde dynamiek (interview 5):

*Depuis deux ans même, les attentats on encore plus donnés du dynamisme à ça par ce que tout le monde s'est dit mais finalement c'est ça que il faut faire on a trop abandonné.*

*Mais enfaite la lame de fond était déjà là: depuis 15 ans on sait que le canal sera l'endroit de revitalisation urbaine*

In wat volgt, bespreken we eerst hoe culturele verenigingen het laatste decennium de weg naar Molenbeek gevonden hebben. Wat opvalt in deze bespreking, is de vervaging tussen 'puur culturele' organisaties en sociaal-culturele organisaties die quasi noodgedwongen lijkt plaats te grijpen in een buurt als Molenbeek. Vervolgens zoomen we in op de burgerrespons die er kwam naar aanleiding van de intensifiëring van de stigmatisering van de gemeente door de aanslagen in Parijs en Brussel. We lezen hierin een bewijs voor de veerkracht van het middenveld, maar ook voor de capaciteit van Molenbekenaren tot collectief verzet tegen van buitenaf opgelegd symbolisch geweld. In ieder geval blijkt dat territoriale stigmatisering absoluut niet tot sociale desorganisatie moet leiden en de aankomst van een nieuwe sociodemografische groep de complexiteit en gelaagdheid van het middenveld vergroot, eerder dan dat het tot sociale desorganisatie leidt.

#### 6.6.2 Ruimte voor experiment

De combinatie van leegstand en de fysieke grootte van voormalige industriële panden in Laag-Molenbeek leent zich uitstekend voor het omvormen tot ateliers, theatteruimtes en dansstudio's. Steeds meer culturele verenigingen met internationale standing kiezen er bewust voor om hun hoofdkwartier in Molenbeek te vestigen. Hierbij kan gedacht worden aan Ultima Vez, Charleroi Danse of het in 2014 geopende LaVallée, die meer dan 6.000 vierkante meter atelierruimte aanbiedt aan 130 artiesten (zie afbeelding 11 hieronder). Naast betaalbare ruimtes voor repetities en artistiek experiment, beschouwen deze organisaties Molenbeek zoals een respondent het verwoordde als 'het nieuwe Bronx'. Zulke verenigingen ontwikkelen gaandeweg een sterke band met de buurt. Dit wordt onder andere gereflecteerd door de missie van Ultima Vez, die duidelijk inzetten op buurtwerking (Ultima Vez, 2018):

*De laatste jaren vestigen zich steeds meer mensen in Sint-Jans-Molenbeek. Met bijna 100.000 inwoners is het één van de grootste en meest diverse gemeenten van België. Als kunstorganisatie is Ultima Vez allerm minst een eiland binnen Molenbeek en het grootste deel van haar participatieve werking speelt zich dan ook af in deze unieke buurt. ...Ultima Vez [zet zich] blijvend in op actieve participatie aan dans voor diverse publieken. Veel aandacht gaat hierbij naar de uitbouw van een draagvlak voor dans als kunstvorm binnen de buurt, school, samenleving, ... In samenwerking met haar lokale partners vindt er onder meer elke zaterdag een Participatief Laboratorium plaats in de dansstudio in*

*Molenbeek. Deze laagdrempelige werkplaats staat open voor zowel de dansgemeenschap als voor mensen die moeilijk toegang vinden tot de wereld van dans of theater.*

Afbeelding 11: Ultima Vez en La Vallee



*Bron: websites Ultima Vez/LaVallee*

Cultuur wordt ook aangewend om aan emancipatie en jeugdwerking te doen. De sociale dimensie van cultuurwerkingen in Molenbeek treedt hiermee op de voorgrond. De vzw Ras El Hanout wendt zich bijvoorbeeld tot het medium theater om thema's als racisme en kolonialisme bespreekbaar te maken onder Molenbeekse jongeren. Via hun theaterproducties krijgen deze jongeren bovendien toegang tot ruimtes waar zij normaal gesproken geen of weinig toegang zouden vinden (zoals de Bozar en de KVS). Vzw Ras El Hanout begon vanuit de gedeelde noodzaak om gedeelde ervaringen van racisme naar buiten te brengen (interview 10):

*La compagnie on l'a créé en 2010 avec un projet qui s'appelait fruit étranger qui racontait un peu nos expériences de racisme et de discrimination ...et ... donc voilà strange fruit c'est un peu nos expériences de racisme et de discrimination. Enfaite on s'est mis autour de la table et on a fait un appel à participation à toutes les personnes qui euh voulaient nous rejoindre .... Ça commencé tout doucement avec c'était quasiment une espèce de petite thérapie quoi donc chacun raconte un peu son vécu ... et donc oui ça a fait énormément de bien à toutes les personnes qui étaient autour de la table ... c'est là où la collectivité peut faire une grande différence, c'est le fait de rencontrer des gens et d'avoir un retour sur son vécu, de pouvoir en parler*

Medeoprichter Abdelhak benadrukte later in het interview dat ze niet aan professioneel theater doen op zich, maar theater eerder als politiek en emancipatorisch instrument gebruiken voor jongeren uit de buurt (interview 10):

*[N]otre force c'était pas spécialement d'être professionnel du théâtre mais au moins de porter un message ... enfaite quelque part nous quand on était sur scène ... on était aussi*

*des militants ... on utilise le théâtre pour exprimer toute une série d'idées. ... notre objectif c'était pas de proposer, c'était de témoigner... avant tout [on laisse] la parole aux jeunes ...il faut vraiment que on puisse partir sur une liberté ...et donc là, les thématiques donc on a eu une pièce sur les SDFs, une sur Molenbeek et bon par ce que effectivement l'année passée ça a été ah Molenbeek radicalisé etc donc là c'était un groupe de jeune qui a un peu réhabilité la vision de Molenbeek comme une vivante jeune etc, on a eu aussi une pièce sur le mariage, voilà.*

Door de renovatie van het oude industriële pand waarin ze gehuisvest zijn op zich te nemen, bieden ze ook kansen voor tewerkstelling aan voor jongeren die met een hoge werkloosheidsgraad te kampen hebben. Naast subsidies maken ze gebruik van crowdfunding om middelen te verzamelen.

Een ander project op de grens tussen Molenbeek en Laken is de site Allee du Kaai aan de Materialenkaai. De vzw Toestand is een sociaal-culturele werking die leegstand bestrijdt in de stad door tijdelijke invulling aan ruimtes te geven. Hun missie reflecteert hoe zij opportuniteiten zien in ongeactiveerde stedelijke infrastructuur (Toestand 2018):

*Door leegstaande ruimtes om te bouwen tot tijdelijke socio-culturele centra of beter gezegd 'Spontane Actie Zones' willen we de – anders verloren – ruimte beschikbaar stellen voor iedereen, voor kleine initiatieven met bijzondere plannen ongeacht hun kapitaal. Allee Du Kaai is zo'n 'Spontane Actie Zone' aan de Materialenkaai, een project van Toestand en Leefmilieu Brussel. Ooit een verzameling leegstaande loodsen, nu een voor de ene zeefdrukatelier, voor de andere een skatepark, een fietsatelier, een volkskeuken... kortom een levendige site waar zowel sociale, artistieke als sportieve activiteiten kunnen ontstaan en verder worden ontwikkeld.*

Initiatieven als Toestand stellen zich bewust open naar de buurt toe. Coordinator Pepijn Kennis zei hierover het volgende in een interview met BRUZZ (19/04/2018):

*We willen geen tijdelijke bezettingen met alleen maar artiesten of alleen maar start-ups. We kiezen de moeilijke weg - daarom krijgen we ook overheidssteun<sup>17</sup> - om een weerspiegeling van de stad samen te krijgen. Zowel de Marokkaanse mama als de skater, zowel de studio van Stikstof, als de integratie- en taallessen van het Brussels onthaalbureau BON.*

---

<sup>17</sup> Projectsubsidies van Vlaams jeugdminister Sven Gatz en een structurele subsidie vanwege de Vlaamse gemeenschapscommissie (VGC).

Voorgaande voorbeelden tonen aan hoe de nieuwe (socio-)culturele initiatieven in Molenbeek dan wel verbonden zijn met actoren die traditioneel als aandrijvers van gentrificatie gezien worden, maar dat ze veel meer zijn dan dat door de manier waarop ze verbinding en inbedding zoeken in het bestaande sociale weefsel, met veel aandacht voor sociaal kwetsbare groepen. Deze initiatieven representeren hoe een ondernemende creatieve klasse haar sociaal, cultureel en politiek kapitaal tracht aan te wenden om de motor van het Molenbeekse buurtleven aan te zwengelen.

### 6.6.3 De burgerrespons op de aanslagen

De aanslagen in Parijs en Brussel in 2015 en 2016 hadden onmiskenbaar een grote weerslag op de dynamiek van het Molenbeekse verenigingsleven. Meer dan ooit werd de dagdagelijkse inzet en de vele sociale activiteiten van middenveldorganisaties helemaal overschaduwd door de criminele activiteiten van een aantal buurtbewoners. De coördinator van Centrum West had het volgend te zeggen over het negatieve buurtimago die als een wolk over postcode 1080 hangt (interview 21):

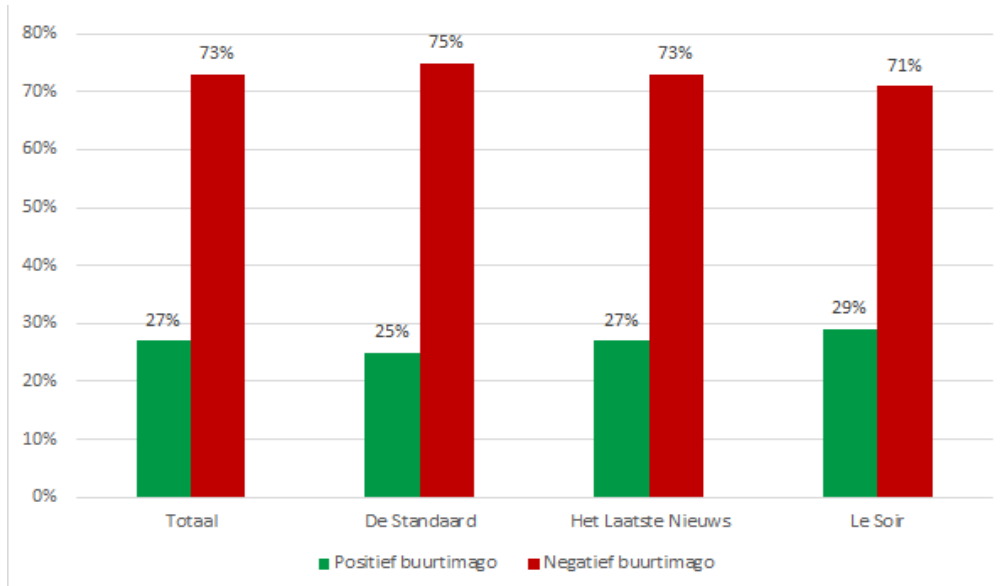
*L'image est négatif, depuis des années. .. Entre 2015 et 2016, même après les attentats de Paris et de Bruxelles, on a l'image négatif. Après, vous savez, ça dépend quelle image. C'est les gens et dans leur tête. C'est pour montrer que nous sommes comme des autres, avec nos problèmes, avec notre richesse. Mais l'image d'extérieur...c'est une exemple. Comme l'image que la commune n'est pas bonne.*

Een medewerker van Circus Zonder Handen die op uitwisseling in Palestina was geweest, herinnerde zich zelfs hoe een lesgeefster daar tegen Palestijnse kinderen zei “je moet wel voorzichtig zijn in Molenbeek want het is daar gevaarlijk”.

In de inleiding van dit rapport haalden we al aan hoe het negatieve buurtimago van Molenbeek bevestigd en versterkt werd door de uitspraken van politici, observatoren en de media. In het kader van een leeronderzoek dat één van de auteurs van dit rapport begeleidde aan de UAntwerpen gingen studenten na hoe Molenbeek in beeld werd gebracht in de media in de periode 2012-2017. Ze analyseerden hiervoor 801 artikels uit Le Soir, 586 artikels uit Het Laatste nieuws en 275 artikels uit De Standaard. De twee hoofdthema's van artikelen die uitspraken maakten over de buurt waren ‘Terrorisme en radicalisering’ (16%) en ‘Politie, justitie en controle, vandalisme’ (12%), samen goed voor meer dan een kwart van alle krantenberichtgeving. Door artikels samen te tellen die melding maken van sociale (des-)organisatie, werd een indicator voor positief en

negatief buurtimago opgesteld. Figuur 3 hieronder geeft de verdeling weer van negatieve ten opzichte van positieve berichtgeving voor de drie onderzochte kranten:

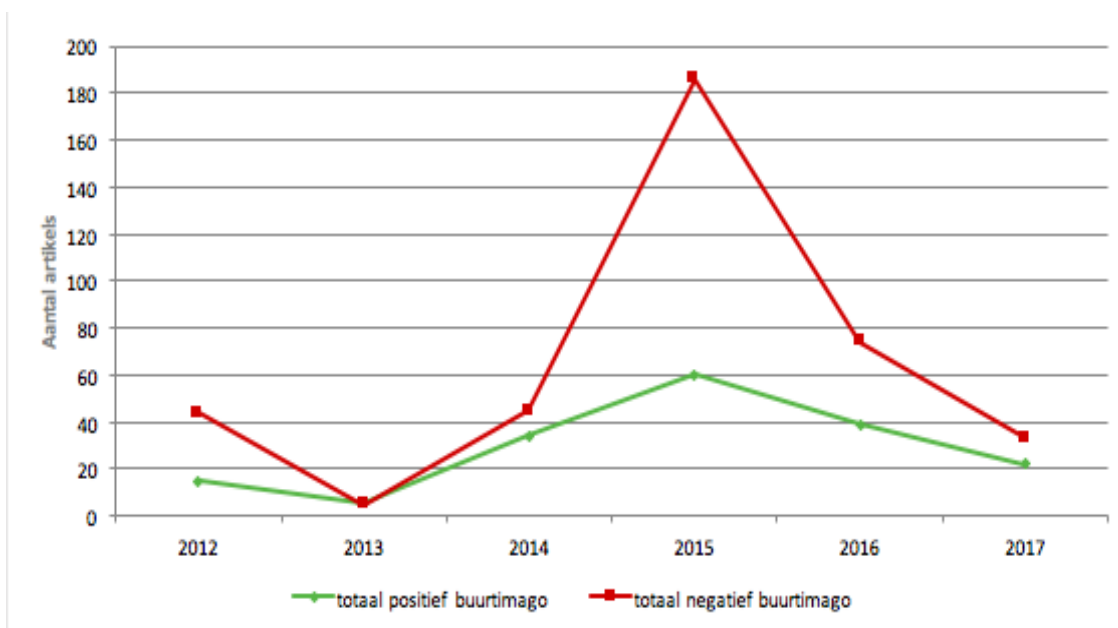
Figuur 3: Indeling positief vs negatief buurtimago krantenberichtgeving Molenbeek



*Bron: Leeronderzoek 2017*

Zoals de grafiek duidelijk aantoont, worden er in pakweg drie vierde van de krantenartikels over Molenbeek uitspraken gedaan die het negatieve buurtimago versterken, ongeacht de krant. De studentenonderzoekers brachten tevens in beeld hoe er sprake was van een sterke piek in negatieve berichtgeving rond de aanslagen (zie figuur 4 hieronder)

Figuur 4: Evolutie positieve versus negatieve berichtgeving Molenbeek 2012-2017



Bron: Leeronderzoek 2017

We bespraken hiervoor reeds hoe de meningen verdeeld zijn binnen de literatuur rond territoriale stigmatisering wat de capaciteit van buurtbewoners betreft om deze stigmatisering tegen te gaan. De bevindingen van dit onderzoek tonen aan dat het lokale middenveld een belangrijke mediërende rol speelt als het op de-stigmatisering aankomt. De externe schok bracht vrijwel meteen reactie teweeg in de vorm van evenementen en acties die erop gericht waren om het negatieve beeld dat van Molenbeek geschetst wordt in de media, om te keren. Zoals hierboven al aangehaald werd, was ‘Molenbeek geeft licht’ een actie die opgezet werd door de vzw Vaartkapoen die in gang werd gezet na de aanslagen in Parijs. Duizenden mensen tekenden present op het gemeenteplein om kaarsen aan te steken ter nagedachtenis van de slachtoffers. Tegelijkertijd probeerde men met deze actie een boodschap naar de buitenwereld te sturen dat Molenbeek ook een plek van hoop kan zijn. Verschillende respondenten gaven aan dat dit een relatief uniek moment van samenwerking was tussen actoren die normaal gesproken niet rond de tafel zaten. De directrice van buurtcentrum Bonnevie bekritiseerde het evenement echter omdat er toch vooral witte mensen aanwezig zouden geweest zijn (interview 12). Ook schepen Gadaleta merkte in een opiniestuk in BRUZZ (27/1/2016) op dat niet alle Molenbekenaren vertegenwoordigd leken:

*Er waren veel mensen aanwezig. De dag nadien heb ik me afgevraagd: waar waren de gewone mensen? De buurtbewoners, de winkeliers, de leerkrachten, de mensen van de andere kant van het kanaal. Want, ook al was het initiatief ‘Molenbeek geeft licht’ warm, sterk en zinvol, niet iedereen was er. De afgelopen weken heb ik gesprekken gehad met*

*mensen die niet aanwezig waren. Er zijn er die niet zijn gekomen uit angst, omdat men – in hun geboorteland, waar geen democratie en vrijheid is – zoiets niet doet. Er zijn er die niet zijn gekomen uit schroom, want wat zouden anderen daarvan kunnen denken? Er zijn er die niet zijn gekomen omdat ze het ondertussen beu zijn om zich telkens te moeten verantwoorden dat ‘moslims’ geweld en terrorisme afkeuren. Er zijn er die niet zijn gekomen uit moedeloosheid: het zal nooit iets veranderen. Er zijn er die niet zijn gekomen omdat ze het simpelweg niet begrepen hebben. En er zijn er die niet zijn gekomen omdat ze het niet willen begrijpen. Maar ik wil ook mijn hand, hart en ziel reiken aan zij die er niet waren: Molenbeek is van ons, deze stad is van ons, dit land is van ons, en we moeten er samen iets van maken.*

Een andere opmerkelijke actie, ‘Je suis 1080’, was er specifiek op gericht aan te geven dat het beeld dat van de gemeente wordt opgehangen in de media niet overeenstemt met de realiteit (zie afbeelding 12 hieronder). Een van de deelnemers verwoordde de bedoeling van het initiatief als volgt (Sudinfo 19/1/2015):

*C’est en réponse aux derniers événements qu’a vécus Molenbeek. C’était un clin d’œil, pour signifier qu’on en a un peu marre de la stigmatisation permanente de cette magnifique commune qu’est Molenbeek. J’y suis née, j’y ai grandi, j’y travaille. Je suis blessée quand on la salit... C’est une commune où la solidarité est omniprésente, une commune où on entend les gens se parler, rire, se rencontrer. Hélas, à cause de quelques personnes, ce sont tous ses habitants qui en pâtissent.*

Afbeelding 12: Burgerrespons na aanslagen



De gemeente zag het strategische belang in van positieve projecten in het middenveld als middel om Molenbeek te de-stigmatiseren (interview 17):



*[P]ar rapport à ... tous les évènements que on a connu, hein le bashing, ce qui est important aussi c'est de montrer que à Molenbeek il y a des difficultés, c'est une commune qui a des difficultés social économique, grande densité de population, beaucoup de jeunes, ...tous ces problèmes de sécurité, ... beaucoup de problèmes de toxicomanie, et de petit trafic, et donc nous on a voulu aussi valoriser en montrant que il y a un tissu associatif qui est très riche, que à Molenbeek il y a beaucoup d'animation, beaucoup d'activité, il y a beaucoup de citoyenneté et donc c'est dans cette esprit là que on montre que on a beaucoup contacte...avec les associations, pour les soutenir et pour montrer que à Molenbeek il y a beaucoup de projets positifs, ... c'est une commune qui est riche en projet, en manifestations, en...moi je trouve que c'est une commune qui vie.*

Brass'Art werd door bijna alle respondenten aangehaald als voorbeeld van een innovatieve samenwerking tussen de gemeente en burgers<sup>18</sup>. De initiatiefnemers kozen ervoor een culturele ontmoetingsplaats te creëren na de aanslagen in het centrum van Molenbeek. Er worden debatten, slam poetry nights en concerten georganiseerd op bijna wekelijkse basis. Wat symbolisch misschien nog belangrijker is, is het feit dat er zowel Marokkaanse thee wordt geserveerd als alcohol. Het gebouw werd door de gemeente Molenbeek ter beschikking gesteld. De resterende financiering (13.000 euro) werd via Growfunding, een crowdfundingplatform voor burgerinitiatieven, bij 220 Brusselaars opgehaald. Hun oproep naar financiering verwees uitdrukkelijk naar de nood om het buurtimago van Molenbeek om te keren (Brass'Art 2017):

*Kom de eerste artistieke Brasserie ontdekken in het hartje van Molenbeek. Met de recente gebeurtenissen is heel wat gezegd en geschreven over de gemeente. Precies daarom nodigen wij u uit dit nieuwe café te ontdekken. We zorgen voor een artistiek programma dat echte ziel van Brussel uitdraagt: Jam-optreden, Comedy Club, Soul Food, Vrij podium, Gedichtenavond ... We willen een plaats creëren waar een brasserie, een artistiek programma en een digitale ruimte samensmelten voor een publiek dat representatief is voor de Brusselse diversiteit.*

---

<sup>18</sup> Ironisch genoeg liep recent de samenwerking tussen de initiatiefnemers van Brass'Art en het nieuwe gemeentebestuur spaak omtrent de financiële garanties die de gemeente vroeg om de exploitatie te kunnen verzekeren. (zie : <https://www.bruzz.be/samenleving/opnieuw-pech-voor-brassart-einde-exploitatie-cultuurcafe-molenbeek-2019-11-18>)

Afbeelding 13: Inter-Cultureel Café-Brasserie Brass-Art



Bron: <https://www.facebook.com/brassartdigitaalcafe/>

Ook het omvormen van het voormalige café van de broers Abdeslam tot een buurthuis in 2018 is een goed voorbeeld van de manier waarop gemeente-actoren samenwerken met middenveld-actoren om de buurt te de-stigmatiseren (zie afbeelding 14). De omvorming van het café tot buurthuis gebeurde op initiatief van de naburig gelegen vzw's Zonneliéd, Atouts Jeunes en Make It Real. Premier Michel, die aanwezig was op de feestelijke opening, had het volgende te zeggen over het belang van dit project (Het Nieuwsblad, 26/05/2018):

*Dit is een optimistisch moment... Deze buurt heeft gekozen voor een positief project na al de negativiteit en de clichés die internationaal rondgingen over Molenbeek na de terreuraanslagen. Ik wil met mijn aanwezigheid een signaal geven dat we moeten vertrouwen hebben in de toekomst. Hier ontstaat de kans dat de mensen van deze gemeenschap mekaar beter leren kennen.*

Action et Dialogue, Samen voor Morgen en de Wijkacademie zijn dan weer voorbeelden van burgerinitiatieven die inzetten op ontmoeting en interculturele dialoog om sociale problemen in Molenbeek op de kaart te zetten en aan te pakken. Volgens Schepen Gilles-Goris hebben de aanslagen de noodzaak bij migrantengemeenschappen versterkt om de dialoog aan te gaan (interview 2):

*Les gens se parlent plus par ce qu'ils ont été obligés de se parler plus avec les évènements, donc les mondes ont dû briser, alors on n'est pas encore au bout hein, et certain se sont refermés sure eux-mêmes mais certain se sont d'avantage ouvert. Je pense que les gens de bonne volonté se sont rendu compte que ça n'allait pas d'être refermé sur soit par ce que ça ne mène, on ne peut pas dire que on est toujours victime par exemple. Quand il y a eu les attentats à Bruxelles je pense que certain gens de la communauté Magrébine se sont dit, se sont sentis touché eux-mêmes dans leur propre communauté et donc là ça a fait quand même un espèce de déclic de il y a quelque chose qui ne marche pas... et là je pense que il y a quand même eu un électrochoc qui s'est passé et qui a d'avantage de prise de conscience que il faut communiquer, il faut se rencontrer.*

De Wijkacademie organiseert rondetafelgesprekken waarmee ze op zoek gaan naar wat de echte noden van de Molenbekenaren zijn. Ze haalden voor hun model inspiratie uit een gelijkaardige werking in Rotterdam. In een interview met BRUZZ, legden de initiatiefneemsters de directe link tussen stigmatisering en radicalisering (21/3/2017):

*Wat wij zien, is dat jongeren vooral radicaliseren door stigmatisering, en pas in de tweede plaats door toedoen van malafide individuen. Wanneer intelligente jongeren uit het vijfde middelbaar er rotsvast van overtuigd zijn dat ze later geen job zullen hebben, dan noem ik dat radicaliseren. Als knappe meisjes zeggen te weten dat hun hoofddoek hen zal belemmeren in latere studies en werk en vervolgens dan maar willen trouwen op hun achttiende, desnoods met een man uit Marokko, en kinderen willen krijgen 'want dan moet de overheid mij wel een erkenning geven', dan sta ik daarvan te kijken.*

Het feit dat Molenbeek door de aanslagen in de internationale spotlight kwam te staan, creëert ook interesse tot uit Amerika voor bijvoorbeeld de deelwerkingen van Foyer vzw (interview 1). Nieuwe initiatieven die iets 'positiefs' willen doen met jongeren in de wijk krijgen door dit klimaat extra middelen vanwege private en publieke actoren. Deze initiatieven zien de 'merknaam' Molenbeek als een opportuniteit om hun respectievelijke projecten verder uit te bouwen.

Wellicht het beste voorbeeld hiervan is de vzw MolenGeek. MolenGeek is een atypische speler die moeilijk in een hokje te steken valt. Ze houden een open coding school open voor jongeren en ontwikkelen samen met hen apps en andere telecomtoepassingen. Officieel heet het dat ze een incubator zijn voor technologiestart-ups. Hoewel het de bedoeling is om ooit winst te kunnen maken door het aanbieden van diensten, functioneert de vzw momenteel als werking om jongeren uit de buurt opnieuw een perspectief aan te bieden. Bezieler Ibrahim legde in ons interview uit hoe dit idee tot stand kwam vanuit zijn persoonlijke ervaring van op te groeien in Molenbeek (interview 6):

*[J] suis née et j'ai grandi à Molenbeek, à la place communale, j'ai arrêté l'école très tôt, la dernière année que j'ai réussi c'est la première secondaire, après j'ai raté toutes mes autres années. Je me suis mis en tant que éducateur de x et il y a 20 ans j'ai acheté un ordinateur et j'ai découvert ce monde informatique et puis depuis maintenant j'ai 4 sociétés une vingtaine d'employé alors que j'ai aucun bacs en économie ... je me disais c'est possible enfaite par ce que on est tous égaux devant l'innovation, par ce que ça va tellement vite que on est obligé de ... de changer tous le temps et devant ça on est tous égaux par ce que c'est pas l'école qui nous apprend à innover ... alors que quand on est pas à l'école on est un peu out of the box et donc avec toutes ces équations on se dit on était un jour à un restaurant avec des amis entrepreneurs et ... puis x on se dit guys on ferait pas un start up week end à Molenbeek, ah ouais ça colle et tout et puis ... on a pu avoir un locale, on a pu avoir 2.000 euros de budget pour le faire, on a cherché des sponsors, on a eu et on a lancé et on ... l'a appelé Molengeek, pourquoi ça s'appelle Molengeek par ce que on voulait vraiment que les jeunes se disent c'est pour nous, si on met un start up week end Bruxelles à Molenbeek ça ne change rien pour eux, ça veut dire un truc gentrifié encore, quelque chose qui vient de l'extérieur, mais quand on l'appelle Molengeek, ici tout le monde est Molenbeekois et se dise ah c'est quelque chose pour nous.*

Molengeek kreeg middelen van onder meer Google (200.000 euro) en Samsung, alsook 500.000 euro steun van de federale regering. Sinds de oprichting in 2015 is er een netwerk van 800 jongeren verbonden aan de organisatie en elk jaar studeren er 60 jongeren af van wie 40 procent vrouwen (De Morgen, 06/06/2018). MolenGeek kreeg in 2017 Koning Filip, Minister Alexander De Croo, de Amerikaanse ambassadeur en andere notabelen over de vloer. Ze maakten ook deel uit van de Belgische delegatie aan de 72<sup>ste</sup> Algemene Vergadering van de Verenigde Naties als 'UN best practice model'. Minister De Croo verklaarde hieromtrent het volgende in de pers:

*With MolenGeek, we show the rest of the world a different side of Molenbeek, a Molenbeek which wants to forge ahead, young people from Molenbeek who are motivated and entrepreneurial. But above all, MolenGeek shows how to give young people positive prospects in an increasingly fast, and increasingly digital, world. It is a success-story which the whole world needs to discover*



Afbeelding 14: MolenGeek in de spotlight

*Bron: <http://international.brussels>*

Burgemeester Schepmans onderstreepte het symbolische belang van initiatieven als MolenGeek voor de gemeente als volgt (interview 17):

*[Le secteur associatif] est un secteur important, c'est un secteur qui porte l'image de Molenbeek, qui aide à porter l'image de Molenbeek... Et je veux dire aussi que Molengeek est de Molenbeek mais Molenbeek est de Molengeek par ce ... c'est aussi bien de montrer ... que justement dans un quartier difficile ... ils coachent des jeunes des quartiers difficiles, la commune les a aidé aussi puisque il leur a mis un bâtiment à disposition hein [le centre d'entreprise] et on leur a dit écoutez, pour vous c'est important en terme d'image de symbole vous êtes là près du canal, nous, les autres bureaux... je pense que on s'est plus intéressé à lui aussi par ce que c'était sur Molenbeek et que c'était au moment des attentats, c'est pour ça que il a reçu un soutien aussi du fédéral et de Alexander de Croo.*

Ook Abdelhak van l'Épicerie erkende tijdens het interview dat de aandacht op de gemeente opportuniteiten inhield voor hun initiatief (interview 10):

*[I]l y a eu toute une série de personnes intéressés par ah tiens qu'est-ce que il se passe à Molenbeek. Et donc là c'est vraiment bon quelque part c'est une dynamique qui a été favorable pour le développement du centre par ce que effectivement dans l'année on a eu des journalistes qui sont venus nous dire ah c'est quoi ce truc à Molenbeek, les terroristes, les radicalistes etc mais c'est aussi important de pouvoir dire il y a des choses positives qui se font et Molenbeek c'est pas comme vous l'a voyez à la télé etc... je crois que le focus sur Molenbeek à bénéficier grandement, à l'épicerie, à MolenGeek, à toute une série d'initiatives à Molenbeek qui existait*

Hoewel initiatieven als MolenGeek, de Wijkacademie en l'Épicerie naar voren worden geschoven als exemplarische projecten, wil dat niet zeggen dat de-stigmatisering een expliciet doel uitmaakt van de organisatie zelf. Toen we vroegen aan initiatiefnemer Ibrahim vroegen of MolenGeek bezig is met het imago van de buurt, antwoordde hij als volgt (interview 6):

*Nous, notre boulot c'est pas l'image de Molenbeek ...nous on reste vraiment focus les jeunes, focus potentiel, focus entrepreneuriat, maintenant le side effect ça améliore l'image de Molenbeek, on a applaudit hein c'est génial hein mais on a pas été créé pour améliorer l'image de Molenbeek ; ça n'est pas notre mission, nous on connaît Molenbeek on connaît la qualité des gens à Molenbeek, le potentiel que il y a c'est suffisant pour nous, tu vois?*

## 7 | Conclusie: De vele gezichten van Molenbeek



©Antoine Grimace, "Spectateurs" (série n°4), 2018

In dit rapport trachtten we een antwoord te formuleren op de vraag waarom een achtergestelde en gestigmatiseerde buurt als Molenbeek zo een hoge verenigingsdichtheid kent. De lokale mapping van het Molenbeekse middenveld toonde aan dat verenigingsdichtheid weliswaar sterk geconcentreerd is in bepaalde wijken in Laag-Molenbeek, maar niet negatief beïnvloed lijkt te worden door economische achterstand of etnisch-culturele diversiteit. In tegenstelling tot wat de literatuur rond sociale desorganisatie voorspelt, leiden materiële en symbolische ongelijkheid met andere woorden niet automatisch tot wanorde of sociale desintegratie. Om een beter inzicht te krijgen op mogelijke verklaringen van de dynamiek van het lokale middenveld, gingen we vervolgens kijken naar de morfologie en de gelaagdheid van het verenigingsleven. We richtten hierbij onze aandacht op hoe politieke, sociodemografische, economische en culturele factoren deze dynamiek mee vormgeven. Elk van deze factoren belicht een ander ‘gezicht’ van Molenbeek als buurt. Deze meerlagigheid wordt alleen duidelijk als we, zoals kunstenaar Antoine Grimace met zijn werk ‘Spectateurs’ voor de tentoonstelling ‘The Big Molenbeek Show’ lijkt te suggereren, Molenbeek ‘in 3D’ bekijken.

Ten eerste stelden we vast dat politiek-institutionele factoren van cruciaal belang zijn om de structuur en werking van het Molenbeekse middenveld te vatten. Molenbeek kende jarenlang een

verzuimd, maar ook sterk overheidsgestuurd en partijpolitiek ingebed middenveld waarbij weinig ruimte werd gelaten voor autonomie. Daarbij komt dat de specificiteit van de Brusselse politiek-institutionele configuratie er voor zorgt dat bovenlokale overheden meer dan evenredig investeren in de gemeente. Hoewel het huidige gemeentebestuur inzet op een ontzuilingsstrategie en hernieuwde autonomie van het middenveld, blijft de aanwezigheid van de staat via subsidies en andere investeringen een belangrijke verklaring voor een deel van het Molenbeekse middenveld.

Ten tweede stelden we vast dat etnisch-culturele diversiteit niet noodzakelijk een obstakel, maar evenzeer een voedingsbodem lijkt te vormen voor de creatie van verschillende lagen in het lokale middenveld. Migrantengemeenschappen verenigen zich in organisaties naar afkomst, etniciteit of religie. Moskeeën en andere religieuze organisaties cateren naar specifieke migrantengroepen en bieden een waaier van diensten aan die reikt van vrijetijdsbesteding tot taalonderwijs. De steeds wisselende bevolkingssamenstelling van Molenbeek als aankomstbuurt zet gevestigde middenveldorganisaties tevens aan hun werking continu aan te passen.

Ten derde vertaalt de armoede die Molenbeek als achtergestelde buurt kenmerkt zich in vormen van sociale organisatie die vaak buiten de radar vallen. De ontwikkeling van een informele economie moet gezien worden als de uitkomst van het uitblijven van structurele antwoorden op de armoede die de buurt teistert. Sociale economie-organisaties bieden parallel hieraan wel ruimte voor laagdrempelige jobs en opleidingstrajecten. Burgers en buurtverenigingen slaan tevens de handen in elkaar om de woon-en levensomstandigheden in de buurt te verbeteren. De economische uitdagingen van Molenbeek als arme buurt leiden met andere woorden niet tot de verschraling of ‘sociale verwoestijning’ die sommige auteurs voorop stellen.

Ten vierde zagen we hoe het negatieve buurtimago waarmee Molenbeek te kampen heeft impulsen geeft aan het lokale middenveld. Staatsgeleide gentrificatie plaveide de weg voor een vernieuwde dynamiek van het verenigingsleven in Laag-Molenbeek door de verbetering van de fysieke infrastructuur. Culturele verenigingen erkenden al snel het potentieel van Molenbeek als uitvalsbasis en ontwikkelden buurtwerkingen om lokale jongeren te betrekken. Maar ook ‘homegrown’ creatievelingen die dit potentieel al langer erkenden, nemen initiatieven die hun buurt al expliciet of impliciet een ander imago aanmeten. De burgerrespons na de aanslagen zette voornamelijk in op het creëren van dialoog en het vergroten van kansen voor de Molenbeekse jeugd. Door de mediatie van middenveldverenigingen kan een negatieve buurtreputatie op die manier getransformeerd worden naar een opportuniteit voor innovatie en experimenteren.



## 8 | Bibliografie

### 8.1 Wetenschappelijke bronnen

- Allard, S. W., & Small, M. L. (2013). Reconsidering the Urban Disadvantaged: The Role of Systems, Institutions, and Organizations. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 647(1), 6–20.
- Anderson, E. (1999). *Code of the street: Decency, violence, and the moral life of the inner city*. New York: Norton
- BISA (2018). Kerncijfers 19 gemeenten. [http://bisa.brussels/bestanden/publicaties/bru19/bisa\\_kc\\_19gemeenten.pdf](http://bisa.brussels/bestanden/publicaties/bru19/bisa_kc_19gemeenten.pdf)
- Bisa Brussels. (2016). *Zoom op de gemeenten: Sint-Jans-Molenbeek Brussel*. Bisa Brussels. [http://www.ccc-ggc.irisnet.be/sites/default/files/documents/graphics/fiches-communales/2016/molenbeek\\_nl.pdf](http://www.ccc-ggc.irisnet.be/sites/default/files/documents/graphics/fiches-communales/2016/molenbeek_nl.pdf)
- Clifford, D. (2018). Neighborhood context and enduring differences in the density of charitable organizations: Reinforcing Dynamics of Foundation and Dissolution. *American Journal of Sociology*, 123 (6), 1535-1600.
- CSI Flanders (2018). Steekkaart verenigingsdichtheid. <https://www.middenveldinnovatie.be/publicaties/lokaal-middenveld-steekkaarten>
- deDecker, P., & Kesteloot, C. (2002). *Migration, Housing and Homelessness in Belgium: Gent/Leuven*, University of Antwerp, ISEG, Catholic University of Leuven.
- European Institute of Peace (2017). *Molenbeek and Violent Radicalization: 'A Social Mapping'*. Brussels: European Institute of Peace. <https://view.publitas.com/eip/eip-molenbeek-report-16-06/page/1>
- Garbin, D., & Millington, G. (2012). Territorial Stigma and the Politics of Resistance in a Parisian Banlieue: La Courneuve and Beyond. *Urban Studies (Sage Publications, Ltd.)*, 49(10), 2067
- Houdt, F. van & W. Schinkel (2013) A Genealogy of Neoliberal Communitarianism. *Theoretical Criminology*, vol.17(4): 493-515.
- Jacobs, D. & Thys, R. (2009) "Netwerken van Marokkaanse en Turkse verenigingen en politieke integratie van migranten in Brussel", pp.111-140 in Mertens, S. (ed.) *Burgerschap & democratie in een veranderende wereld*, Gent: Academia Press.
- Jacobs, D. & Swyngedouw, M. (2006) "Het verenigingsleven van allochtonen van Marokkaanse en Turkse origine te Brussel", pp.131-152 in Khader, B., Martiniello, M., Rea, A. & Timmerman, C. (eds.) *Immigratie en integratie anders denken*. Een Belgisch interuniversitair initiatief, Brussel: Bruylant.
- Jacobs, D., Phaet, K. & Swyngedouw, M. (2004), "Associational Membership and Political Involvement Among Ethnic Minority Groups in Brussels". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol 30 (3), 543-559.
- Kearns, A., Kearns, O., & Lawson, L. (2013). Notorious places: Image, reputation, stigma. The role of newspapers in area reputations for social housing estates. *Housing Studies*, 28(4), 579-598.
- Kesteloot, C. (1994). Three levels of socio-spatial polarisation in Brussels. *Built Environment*, 20(3), 204-217.
- Kesteloot, C. (1995). The creation of socio-spatial marginalization in Brussels: a tale of flexibility, geographical competition and guestworker neighbourhoods. In C. Hadjimichalis & D. Sadler (Eds.), *Europe at the margins: new mosaics of inequality* (pp. 69-85): John Wiley and Sons Lt
- Kesteloot, C. (1999). De la ségrégation à la division: l'évolution et les enjeux futurs de la structure socio-spatiale Bruxelloise. In E. A. Witte, A.; Dumont, H. and Rusen, E. (Ed.), *Het statuut van Brussel*. Brussels: Larcier.
- Kustermans Jorg and Brent Van Lierde. 2014. *Omgaan met stadsrellen: meer dan repressie, meer dan preventie*. Brussel, Vlaams Vredesinstituut.
- Leeronderzoek (2017). *Getto's in België? Territoriaal stigma en lokaal verenigingsleven in Molenbeek en Borgerhout*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Fraser M., Galinsky, M., Richman, J. (1999). Risk, protection, and resilience: Toward a conceptual framework for social work practice, *Social Work Research*, Volume 23, Issue 3, 1 September, Pages 131–143.

- Massey, D. (1984). *Spatial divisions of labour. Social structures and the geography of production*. Basingstoke: Macmillan.
- McRoberts, O. M. (2003). *Streets of Glory: Church and Community in a Black Urban Neighborhood*. Chicago: University of Chicago Press.
- Musterd, S. (2005). Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes, and effects. *Journal of Urban Affairs* 27 (3), 331–348.
- Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R. D., & Wirth, L. (1925). *The city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Portes, A. and R. D. Manning. 1986. "The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples." In *Competitive Ethnic Relations*. Ed. Susan Olzak and Joane Nagel. New York: Academic Press.
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Sampson, R. J., Morenoff, J. and Gannon-Rowley, T. (2002). Assessing "Neighborhood Effects": Social Processes and New Directions in Research. *Annual Review of Sociology*, 28:1, 443-478.
- Sampson R. J. (2012). *Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect*. Chicago: Chicago University Press.
- Sampson, R. J. (2006). Collective efficacy theory. In F. T. Cullen & P. Wilcox (Eds.), *Encyclopedia of criminological theory*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications: 802-805.
- Sánchez-Jankowski, M. (2008) *Cracks in the pavement, Social change and resilience in poor neighbourhoods*, University of California Press
- Schinkel, W., F. van Houdt, R. Dekker (2010) *Verbindend burgerschap - Burgerschapsbriefing 4*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Slater, T., & Anderson, N. (2012). The reputational ghetto: territorial stigmatisation in St Paul's, Bristol. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 37(4), 530.
- Small, M. L., & McDermott, M. (2006). The presence of organizational resources in poor urban neighborhoods: An analysis of average and contextual effects. *Social Forces*, 84(3), 1697-1724.
- Small, M. L., Newman, K. (2001). Urban Poverty after The Truly Disadvantaged: The Rediscovery of the Family, the Neighborhood, and Culture. *Annual Review of Sociology* 27:23-45.
- Small, M. L., Jacobs, E. and Massengill, R. (2008). "Why Organizational Ties Matter for Neighborhood Effects: A Study of Resource Access through Childcare Centers." *Social Forces*. 87(1):387-414.
- Small, Mario L. 2004. *Villa Victoria: The Transformation of Social Capital in a Boston Barrio*, Chicago: University of Chicago Press.
- Suttles, G. 1968. *The Social Order of the Slum: Ethnicity and Territory in the Inner City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Szekér, L. en Van Guys, G. *Methodologie Survey Middenveldorganisaties in 14 steden en gemeenten*. Leuven: KU Leuven.  
<https://www.middenveldinnovatie.be/publicaties/methodologie-bevraging-lokale-middenveldorganisaties-0>
- Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasant in Europe and America*. Boston: Badger.
- Tonkens, E. (2014) Misverstanden over de participatiesamenleving, *Sociale Vraagstukken* 24-07-14
- Uitermark, J. (2012) *The Dynamics of Power in Dutch Integration Politics. From Accommodation to Confrontation*. Amsterdam, University of Amsterdam Press
- Uitermark, Justus (2015) Longing for Wikitopia. The study and politics of self-organization, *Urban Studies* 52(13), 2301-2312.
- Van Hamme, G. D., Grippa, T., Marissal, P., May, X., Wertz, I. & Loopmans, M. . (2015). *Dynamiëk van buurten in moeilijkheden in de Belgische stadsgewesten*: ULB – IGEAT. KULeuven – Department of Earth and Environmental Sciences. POD maatschappelijke integratie.
- Venkatesh, S. A. (2006). *The Underground Economy of the Urban Poor*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vermeulen, S., & Corijn, E. (2013). Gentrification & upward social mobility. The Canal Zone. In E. Corijn, & J. Van de Ven (Eds.), *The Brussels Reader* Brussels: VUBPRESS: 150-185.

- Wacquant, L. (2008). *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. MA, Polity Press.
- Whyte, W.F. (1943). *Street Corner Society*. Chicago, University of Chicago Press.
- Wilson, W. J. (1987). *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago, University of Chicago Press.
- Wilson, William Julius (1996). *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*, New York.

## 8.2 Media- en andere niet-wetenschappelijke bronnen

- Atelier Groot Eiland. Jaarrapport 2015.
- Bonnevie (2017). “Bonnevie 40 jaar actief in Molenbeek” [brochure].
- Brass’Art (2017). “BRASS’ART: artistieke brasserie in Molenbeek”.  
<https://www.growfunding.be/brassart>
- BRUZZ (11/2/2016). “Molenbeek herdenkt 70 jaar Italiaanse migratie”.  
<https://www.bruzz.be/samenleving/molenbeek-herdenkt-70-jaar-italiaanse-migratie-2016-02-11>
- BRUZZ (19/4/2018). “Wim en Pepijn Kennis: vijftig jaar stadsactivisme”.  
<https://www.bruzz.be/samenleving/wim-en-pepijn-kennis-vijftig-jaar-stadsactivisme-2018-04-19>
- BRUZZ (20/7/2018). “Kleurrijke burgemeesters (3): Edmond Machtens, de autoritaire socialist.” <https://www.bruzz.be/politiek/kleurrijke-burgemeesters-3-edmond-machtens-de-autoritaire-socialist-2018-07-20>
- BRUZZ (21/3/2017). “Wijkacademie: ‘We zitten diep, dus moeten we hulp bieden’”.  
<https://www.bruzz.be/samenleving/wijkacademie-we-zitten-diep-dus-moeten-we-hulp-bieden-2017-03-21>
- BRUZZ (22/10/2018). “Ecolo Molenbeek: ‘Alleen in PS-coalitie met akkoord over goed bestuur’” <https://www.bruzz.be/politiek/ecolo-molenbeek-alleen-ps-coalitie-met-akkoord-over-goed-bestuur-2018-10-22>
- BRUZZ (27/1/2016). Molenbeeks schepen Gadaleta (Groen): ‘2015 heeft diepe sporen nagelaten’. <https://www.bruzz.be/samenleving/molenbeeks-schepen-gadaleta-groen-2015-heeft-diepe-sporen-nagelaten-2016-01-27>
- BRUZZ (28/2/2018). “Phillipe Moureaux: ‘Ik had de armen van Molenbeek meer moeten spreiden’”. <https://www.bruzz.be/brussel-kiest-sint-jans-molenbeek/philippe-moureaux-ik-had-de-armen-van-molenbeek-meer-moeten>
- Canal-brussels (27/01/2016). “Hotelcentrum Belle-Vue ingehuldigd in Molenbeek”.  
<http://canal.brussels/nl/content/hotelcentrum-belle-vue-ingehuldigd-molenbeek>
- Ciré (2010). *L’Espoir: Un logement accessible, un rêve devenu réalité*. [brochure]
- Cohen, R. (11/4/2016). “The Islamic State of Molenbeek”. *The New York Times*.  
<https://www.nytimes.com/2016/04/12/opinion/the-islamic-state-of-molenbeek.html>
- Cyclo (2017). Cyclo jaarverslag 2017.  
[http://www.cyclo.org/sites/default/files/files/cyclo\\_report2017\\_web.pdf](http://www.cyclo.org/sites/default/files/files/cyclo_report2017_web.pdf)
- Cyclo (2018). “Over Cyclo”. <http://www.cyclo.org/nl/node/797>
- De Standaard (7/4/2018). ‘Als we slagen in Molenbeek, kunnen we slagen in heel Brussel’”.  
[http://www.standaard.be/cnt/dmf20180406\\_03450843](http://www.standaard.be/cnt/dmf20180406_03450843)
- Emilio Lopez-Mencherero (2010). “Checkpoint Charlie”. <http://www.emiliolopez-mencherero.be/spip.php?article74>
- Foyer (2018). “Roma & Woonwagengewoners.”  
[http://www.foyer.be/?page=sommaire&reload=article&id\\_article=1354](http://www.foyer.be/?page=sommaire&reload=article&id_article=1354)
- Fraihi, H. (2006). *Undercover in Klein-Marokko: achter de gesloten deuren van de radicale islam*. Van Halewyck.
- Gadaleta, A. (2016). *Conversazione a Molenbeek/Entretien à Molenbeek*. Radici Future.

- Guides Des Communes de la Région Bruxelloise (2004). Molenbeek-Saint-Jean. Bruxelles, Guides CFC-Editions.
- Het Laatste Nieuws (21/10/2018). “Negentigtal mensen zonder papieren bezetten leeg gebouw in Molenbeek” <https://www.hln.be/nieuws/binnenland/negentigtal-mensen-zonder-papieren-bezetten-leeg-gebouw-in-molenbeek~af67d12b/>
- Jacoby, J. (27/3/2016). “Why there are Muslim ghettos in Belgium, but not in the US.” Boston Globe. <https://www.bostonglobe.com/opinion/columns/2016/03/27/why-there-are-muslim-ghettoes-belgium-but-not-united-states/zek1CSRR0epWhLmSCiPWKK/story.html>
- Laumonier, A. (23/11/2015). “Molenbeek-Saint-Jean n’est pas un ghetto”. Le Monde. [https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/11/23/molenbeek-saint-jean-n-est-pas-un-ghetto\\_4815791\\_3232.html](https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/11/23/molenbeek-saint-jean-n-est-pas-un-ghetto_4815791_3232.html)
- Moureaux, P. (2015). *De waarheid over Molenbeek*. Antwerpen: Horizon.
- Nieuwsblad (26/5/2018). Café van broers Abdeslam is nu een buurthuis: “Deze buurt heeft genoeg van de negativiteit”. [https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20180526\\_03531259](https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20180526_03531259)
- N-VA (29/9/2016). “Kanaalplan werpt eerste vruchten af”. <https://www.n-va.be/nieuws/kanaalplan-werpt-eerste-vruchten-af>
- Panorama (1987). Reportage Molenbeek (door Walter Zinzen). Brussel: VRT.
- Sudinfo (19/1/2015). “«Je suis 1080», le slogan des Molenbeekois qui sont fiers de leur commune. <https://www.sudinfo.be/art/1193641/article/2015-01-19/je-suis-1080-le-slogan-des-molenbeekois-qui-sont-fiers-de-leur-commune>
- Toestand (2018). “Allee du Kaai”. <https://toestand.be/alleedukaai/>
- Turine, S. (2017). *Molenbeek: Mirroir du monde*. Waterloo, Les Éditions Luc Pire.
- Van Amerongen, A. (2015). *Brussel Eurabia / Deel I en II*. Amsterdam: Querido Fosfor.
- Vandecandelaere, H. (2015). *In Molenbeek*. Antwerpen, EPO.
- Vanlouwe, K. (17/11/2015). “20 jaar PS-laksisme en 'islamo-socialisme' bracht ons waar we vandaag staan”. Knack. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/20-jaar-ps-laksisme-en-islamo-socialisme-bracht-ons-waar-we-vandaag-staan/article-opinion-626419.html>
- Vermeulen, S., & Corijn, E. (2013). Gentrification & upward social mobility. The Canal Zone. In E. Corijn, & J. Van de Ven (Eds.), *The Brussels Reader* (pp. 150-185). (The Brussels Reader. Urban Notebooks.). Brussels: VUBPRESS.
- Voeten, T. (19/11/2015). “Zo werd Molenbeek jihadgetto”. Volkskrant. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/zo-werd-molenbeek-jihadgetto~b2ea5b82/>
- Volkskrant (6/4/1995). “Migranten in Brussel slaags met rijksnacht”. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/migranten-in-brussel-slaags-met-rijksnacht~bdf77e4/>

## 9 | Bijlagen

### Bijlage 1 Geraadpleegde bronnen lokale mapping

1. KBO-gegevens van de gekozen NACEBEL-codes
2. Lijst van de sociale kaart.be (neemt enkel de organisaties op waarvan het aanbod ook in het Nederlands beschikbaar is)
3. Lijst Sociaalbrussel (sociale kaart van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (neemt puur Frans- of anderstalige organisaties, naast Nederlandstalige organisaties, wel op in tegenstelling tot de sociale kaart)
4. Lijst sociale economie.be
5. Lijst van erkende inschakelingsondernemingen en plaatselijke initiatieven voor de ontwikkeling van werkgelegenheid Brussel Economie en Werkgelegenheid
6. COCOF: lijst van erkende verenigingen via website SPFB
7. Overzichtskaart burgerinitiatieven Dewey
8. lijst met federaties van zelforganisaties (bestanden Minderhedenforum, FMDO, Federatie van Marokkaanse Verenigingen vzw)
9. Lijst van gesubsidieerde welzijnsorganisaties administratie schepen Gilles-Goris
10. Lijst 'Les mosquées reconnues en Région Bruxelles-Capitale et en Région' van de Moslimexecutieve EMB
11. Lijst gegevens Kerknet van Pastorale eenheid Emmaüs
12. Excel-lijst opgemaakt door Tjorven VANDEN EYNDE (Dienst Nederlandstalige Cultuur/ Cultuurbeleidscoördinator) in opvolging van gesprek schepen Analissa Gadaleta:
13. Een 'gemeentelijke onthaalgids' die de gemeente samen met de Vaartkapoen uitgaf met een overzicht van publieke diensten en middenveldorganisaties
14. Oplijsting organisaties Schepen Gadaleta (zie printout email)
15. Lijst van concertation cohesion sociale Molenbeek op aangeven van Schepen Sarah Turine
16. Lijst 2017 verenigingen met vrijwilligersverzekering en erkenningsnummer van de VGC (144 organisaties)

## Bijlage 2 Overzicht interviews

<i>nr.</i>	<i>Naam</i>	<i>Organisatie en functie</i>
1	Voorzitter	Foyer vzw
2	Schepen	Gemeentebestuur Sint-Jans-Molenbeek
3	Schepen	Gemeentebestuur Sint-Jans-Molenbeek
4	Diensthofd,	Politiezone Brussel-West
5	Voorzitter	Maison des Cultures et Cohésion Sociale
6	Voorzitter	MolenGeek vzw
7	Bestuurslid	Mosquée Attadamoune
8	Vrijwilliger 1, Vrijwilliger 2	Samen voor morgen vzw
9	Raadsleden	Conseil Consultatif des Aînés de Molenbeek
10	Medewerker	asbl L'Épicerie/ Ras Al Hanout
11	Vrijwilliger 1, Vrijwilliger 2	Action et Dialogue Bruxelles/ Federatie van Marokkaanse Verenigingen vzw
12	Voorzitster	Buurthuis Bonnevie
13	Voorzitter	Atelier Groot Eiland
14	Medewerker 1, Medewerker 2	Dienst Radicalisering
15	Onder-directrice	Sampa (Service d'aide aux molenbeekois primo-arrivants)
16	Voorzitter	Raad der moskeeën
17	Burgemeester	Gemeentebestuur Sint-Jans-Molenbeek
18	Schepen	Gemeentebestuur Sint-Jans-Molenbeek
19	Medewerker	Buurthuis Bonnevie
20	Medewerker	Buurthuis Bonnevie
21	Bestuurslid	Centrum West
22	Medewerker	Centrum West
23	Medewerker	Circus Zonder Handen
24	Vrijwilliger*	Circus Zonder Handen
25	Medewerker	Foyer
26	Vrijwilliger*	Foyer/ Turkse Unie in Molenbeek
27	Medewerker*	JES
28	Vrijwilliger*	JES
29	Medewerker	Ultima Vez
30	Vrijwilliger	Ultima Vez

### Bijlage 3 Geanalyseerde opinie-stukken

1. Teun Voeten, 19 november 2015. Zo werd Molenbeek jihadgetto, Volkskrant.
2. Jeff Jacoby, 27 maart 2016. Why there are Muslim ghettos in Belgium, but not in the US, Boston Globe.
3. Johan Leman. 17 november 2015. Is Molenbeek Europe's jihadi central? It's not that simple. The Guardian
4. Alexandre Laumonier. 23 november 2015. Molenbeek-Saint-Jean n'est pas un ghetto, Le Monde.
5. Sammy Mahdi. 9 november 2016. Molenbeek kan niet helpen bij de bouw van Trumps muren. De Morgen.
6. Fikry El Azzouzi. 25 oktober 2016. Elke stad heeft een Molenbeek nodig. Niet zomaar een hellhole. De Morgen.
7. Stephen Bouquin. 17 november 2015. Parijs-Molenbeek heen en terug. MO\*Magazine.
8. Roger Cohen. 11 april 2016. The Islamic State of Molenbeek. The New York Times.
9. Karl Vanlouwe. 17 november 2015. '20 jaar PS-laksisme en 'islamo-socialisme' bracht ons waar we vandaag staan'. Knack.
10. Etienne Dujardin. 21 november 2015. Verviers, Molenbeek, Saint-Denis : Résultats de nos erreurs, lâchetés et compromissions ! Le Vif.